

Kriminologiska institutionen

Monica Skrinjar

Bilder av och åtgärder mot narkotika(miss)brukare

– en reflexiv studie

Rapport 2005:1

Kriminologiska institutionen
STOCKHOLMS UNIVERSITET
106 91 Stockholm
www.crim.su.se

**Bilder av och åtgärder mot narkotika(miss)brukare
– en reflexiv studie**

Monica Skrinjar

Rapport 2005: 1

Kriminologiska institutionens rapportserie

Redaktör: Henrik Tham

© Kriminologiska institutionen

ISSN 1400-853X

ISBN 91-7155-095-X

Kriminologiska institutionen

Monica Skrinjar

Bilder av och åtgärder mot narkotika(miss)brukare

– en reflexiv studie

Rapport 2005:1

Kriminologiska institutionen
STOCKHOLMS UNIVERSITET
106 91 Stockholm
www.crim.su.se

Till mormor

Förord

Jag är en privilegierad människa. Mitt liv är fyllt av människor som jag älskar, tycker om och respekterar. Ni är många som ska tackas för hjälp, stöd och delaktighet i arbetet med denna uppsats. Först och främst vill jag tacka alla intervju- och fokusgruppsdeltagare för att ni deltagit i de studier som uppsatsen bygger på. Tack för att ni delat med er av era erfarenheter, tankar och känslor och för allt ni har lärt mig! Detsamma kan sägas om min kära vän och kollega, fil.dr Anita Rönneling. Du har varit särskilt betydelsefull för mig i arbetet med denna uppsats, både som vän och kollega. Jag vill rikta ett stort, varmt tack för dina initierade kommentarer på mitt manus och för alla stimulerande, roliga, djupa, utvecklande och viktiga samtal som vi har haft under årens lopp. Din vänskap är ovärderlig!

Ett varmt, innerligt tack ska även mina handledare professor Henrik Tham och fil.dr. Eva Tiby ha. Tack för att ni har trott på mig när jag inte har gjort det och för att ni har drivit mig framåt i mitt arbete. Ni hade rätt, jag kunde genomföra det och det var värt det ☺! Stort tack för allt ert stöd! Jag riktar också många varma och innerliga tack till mina övriga "handledare", som också har ingått i FF (förkortningen för vår handledningsgrupp, som gått under namnet "fyrfältaren") – doktoranderna Jenny Karlsson, Vanja Lundgren Sørli och Lotta Pettersson. Tack för all peppning, er fina vänskap och för allt ni har lärt mig genom att få följa och ta del av era respektive avhandlingsarbeten. Samtalen och diskussionerna med er har varit oskattbara! Inspirerande diskussioner, stort stöd och värdefull vänskap har även fil.dr. Helena du Rées erbjudit under åren före och under forskarutbildningen. Om du inte hade varit en så varm, omtänksam och solidarisk människa hade jag nog haft svårt att stå ut med din intellektuella skärpa! Stort tack för dina kommentarer på manuset! Jag vill även rikta ett varmt tack till doktoranden Lotta Fondén och fil.dr Ingrid Lander för god vänskap, stort stöd och givande diskussioner. Andra kollegor vid, eller knutna till, Kriminologiska institutionen som ska ha stort tack för att ni så är så härliga, roliga, intelligenta och omtänksamma arbetskamrater är fil.dr Tove Pettersson, doktoranderna Martin Bergkvist, Karl-Magnus Carlsson, Kick Ericson, Johan Kardell, Anita Heber, Nina Innala, My Lilja, Staffan Litzén, Anders Sjöberg (som ska ha ett extra stort tack för allt praktiskt fixande med sidbrytningar, typsnitt och omslag), Lena Roxell, Kalle Tryggvesson, Lisa Westfelt, Jessica Palm samt fil.dr Lise-Lotte Rytterbro. Jessica och Lise-Lotte ska dessutom ha ett särskilt tack för de värdefulla och initierade kommentarerna som ni gav i samband med mitt slutseminarium.

Vidare vill jag tacka professor Börje Olsson, vid SoRAD för att jag blev anställd inom de två projekt som ligger till grund för denna uppsats och för din medverkan till att jag fick doktorandtjänsten vid SoRAD. Övriga ”soradianer” som ska ha stort tack för kommentarer, stöd och hjälp är Hanako Sato, Bo Sandberg och Maria Abrahamsson.

Ett innerligt och varmt tack riktar jag också till Lisbeth Haglund. Du har betytt oändligt mycket för mig och därmed även för denna uppsats. Ofta hör jag din kloka och uppmuntrande röst inom mig och det stärker mig alltid lika mycket. Tack, Lisbeth, för att du alltid finns med mig. Även Marianne Staaf ska tackas för ditt fantastiska stöd. Utan det hade jag inte varit där jag är idag.

Detsamma vill jag säga till Anna Högeling, du kloka, kärleksfulla, intelligenta och underbara människa! Vad hade livet varit utan din vänskap? Du har betytt ändlöst mycket för mig och jag tackar dig av hela mitt hjärta för att du är en del i mitt liv! En annan gränslöst viktig vän, som jag vill rikta tusen ”kranar” och tack till är Gabrielle Sjöstedt. Utan din omtänksamhet, intellektuella skärpa, stöd, hjälp och kärlek hade det inte varit lika trevligt att vara jag! Jag vill även tacka Lali Börjesson. En stor del av denna uppsats är skriven på din gamla dator som du absolut inte ville ha betalt för. Tack för den, för din korrekturläsning av artikel III i denna uppsats, men framför allt för din långa och goda vänskap!

Till Samuel Erman vill jag säga tack, tack, tack, min älskling, för ditt fantastiska stöd under slutspurt! Men mest vill jag tacka dig för att du är du och för att du finns i mitt liv!

Sist, men inte minst, vill jag tacka min familj – mamma Susann och pappa Peter Skrinjar och mormor Ulla Eng. Tack för all ekonomisk och praktisk hjälp, men framför allt för ert stöd och för er kärlek. Slutligen vill jag rikta mig till min kära och innerligt älskade syster, Therese Skrinjar. Dig går det egentligen inte att tacka med ord eftersom jag älskar dig över allt annat. Jag kan bara konstatera att jag är obeskrivligt privilegierad som har en så underbar syster som du. Tack för att du alltid finns där för mig, Therese!

Stockholm i maj 2005

Monica Skrinjar

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
SYFTE	2
CENTRALA BEGREPP	4
INTERVJUDELTA GARE	4
DISKURSBEGREPPET	5
En dominerande narkotikadiskurs	8
MAKTBE GREPPET	10
NARKOTIKA	12
BRUK ELLER MISSBRUK?	13
TVÅ FORSKNINGSPROJEKT	
– GEMENSAM BAKGRUND MEN OLIKA FORSKNINGSFOKUS	17
MAX-PROJEKTET	17
KNARKAREN OCH MYNDIGHETEN	
– SOCIALA OCH POLISIÄRA INTERVENTIONER I NARKOTIKAMISSBRUKARES VARDAGSLIV	19
Socialtjänstens roll	19
Polisens roll	20
DEN FÖRÄNDRADE SVENSKA NARKOTIKASITUATIONEN UNDER 1990-TALET	22
DEN SVENSKA VÄLFÄRDSSTATEN I GUNGNING	23
DISPOSITION OCH SAMMANFATTNINGAR AV ARTIKLARNA	24
2. METOD OCH MATERIAL	27
INLEDNING	27
MAX-PROJEKTET	27
URVALSFÖRFARANDE I TEORIN...	28
...OCH I PRAKTIKEN	29
Första intervjufasen	29
Andra intervjufasen	31
MÖTENA MED INTERVJUDELTA GARNNA	32
Platser vi mötts på	33

INTERVJUERNA	35
Första explorativ intervju	35
Första analys av intervjuerna	37
Andra validerande intervju	37
FÄLTANTECKNINGAR OCH LOGGBOK	39
PATRIKS INTERVJUER	40
BEARBETNINGEN AV MATERIALET SOM SNARARE RÖRDE TILL ÄN TYDLIGGJORDE	40
FRÅN PROBLEM TILL TILLGÅNG	41
AVSLUTANDE KOMMENTAR OM MAX	42
MYNDIGHETSSTUDIEN	42
FOKUSGRUPPSINTERVJUER MED POLISER OCH SOCIALARBETARE	42
URVAL AV ARBETSGRUPPER	43
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	44
FOKUSGRUPPSDISKUSSIONER ELLER GRUPPINTERVJUER?	45
ETISKA IMPLIKATIONER	47
BEARBETNING OCH ANALYS AV FOKUSGRUPPSINTERVJUMATERIALET	49
REFLEKTIONER KRING METODER OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT INOM MAX OCH MYNDIGHETSSTUDIEN	49
3. KONTROLLANTEN SOM HJÄLPARE OCH HJÄLPAREN SOM KONTROLLANT	
– POLISERS OCH SOCIALARBETARES YRKESROLLER I ARBETET MED NARKOTIKAMISSBRUKARE	54
<hr/>	
INLEDNING	54
SYFTE	54
METOD	54
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	55
OMSORG OCH KONTROLL	56
OMSORG GENOM KONTROLL	57
POLISERS OCH SOCIALARBETARES DEFINITIONER AV NARKOTIKAPROBLEMATIKEN	57
KONTROLLANT OCH HJÄLPARE:	
EXEMPEL PÅ HUR POLISERNA BESKRIVER SINA YRKESROLLER	59

HJÄLP OCH OUTTALAD MAKT:	
EXEMPEL PÅ HUR SOCIALARBETARNA BESKRIVER SINA YRKESROLLER	62
SAMARBETE MELLAN POLISER OCH SOCIALARBETARE	64
AVSLUTANDE DISKUSSION	67
APPENDIX 1	70
Tillvägagångssätt	70
Etiska aspekter	71
Analys	71

4. "DET ÄR VÄL MISSBRUKET SOM ÄR PROBLEMET, DET ÄR VÄL DET MAN SKA GÖRA NÅGOT ÅT"

– OM POLISERS OCH SOCIALARBETARES ARBETE MED NARKOTIKAMISSBRUKARE	73
--	----

INLEDNING	73
GRÄSROTSBYRÅKRATERS MAKT/KUNSKAP	74
SOCIALTJÄNSTEN	75
POLISEN	76
NARKOTIKA – ETT MÅNGFACETTERAT PROBLEM	77
MOT VAD OCH VEM SKA VILKA ÅTGÄRDER RIKTAS?	79
NARKOTIKAMISSBRUKAREN SOM BROTTSLING	79
NARKOTIKAMISSBRUKAREN SOM OFFER	81
Polisernas beskrivningar	81
Socialarbetarnas beskrivningar	83
NARKOTIKAMISSBRUKAREN SOM FÅNGE I MARGINALEN	85
Polisernas beskrivningar	85
Socialarbetarnas beskrivningar	86
OLIKA ROLLER OCH OLIKA STRATEGIER	88
POLISENS GRÄNSKONTROLL	89
SOCIALTJÄNSTENS DISCIPLINERING	91
AVSLUTANDE DISKUSSION	95

5. FORSKARE ELLER "BABE"?

OM GENUSKONSTRUKTIONER I INTERVJUSITUATIONER

97

INLEDNING

97

KORT OM VÅR FORSKNINGSRESA...

98

...KORT OM OSS, VÅRA RELATIONER TILL VARANDRA OCH TILL FORSKNINGSFÄLTET

100

INTERVJUN SOM HOT OCH MÖJLIGHET

101

INTERVJUN MED ELIAS...

103

...som hot...

103

...och som möjlighet

106

Mitt svar till Elias

108

Situationen reds ut

109

GENUS HAR IMPLIKATIONER

110

SOCIAL ÖNSKVÄRDHET SOM DATA

112

En jämförelse

115

ETISKA IMPLIKATIONER

116

NÅGOT OM KONSEKVENSER OCH STRATEGIER

117

AVSLUTANDE DISKUSSION

120

6. AVSLUTANDE REFLEKTIONER KRING ARTIKLARNA,

UPPSATSEN OCH MIN FORTSATTA FORSKNINGSRESA

124

INLEDNING

124

OLIKA SKRIVSÄTT

124

FORSKARE ELLER "BABE"? – UNDER OMRÖVNING

126

TEORETISKA FÖRTYDLIGANDEN OM GENUS, KROPP OCH SEXUALITET

127

VAD ÄR EN FORSKARE?

130

VAD ÄR EN BRA INTERVJU?

131

DISKURS OCH MAKT

132

Komplexa styrkeförhållanden i intervjusituationer

132

Den dominerande narkotikadiskursens inverkan på intervjusituationerna

133

MYNDIGHETSARTIKLARNA – EN SKRIVHISTORIA

137

FÖRKASTANDE OCH INSPIRATION

137

SKRIVPROCESS

139

Bilderna	140
Kontrollstrategierna	141
Diskussionen	142
REFLEKTION KRING PROCESSEN OCH SLUTPRODUKTEN	142
Syntes av två tidigare rivaliserande diskurser	143
Ett metodresultat?	145
Handlingsutrymme och sociala konsekvenser	146
TANKAR OM MIN FORTSATT FÖRSKNINGSRESA	147
REFERENSER	149
Bilaga I	160
Bilaga II	161
Bilaga III	163
Bilaga IV	165

1. Inledning

”För egen del hade jag inte haft någon erfarenhet av narkomaner, så egentligen var det bara någonting som jag hade läst mig till. Och om du läser om narkomaner så är det sällan något positivt utan oftast negativt. Men det är klart att det förändrades i och med att jag själv vart heroinist. För då var jag så illa tvungen att gå ner och bekanta mig med dom, liksom om du måste köpa ditt heroin. Så börjar du prata med dom och så märker du, herregud, han är liksom inte annorlunda än vad jag är. Har haft familj och allting liksom, från början.” (Stefan, 31 år)

”Ena sekunden så tänker jag att jag klarar det, fixar det. Ska fixa det! Jag kommer att klara det! Jag ska vara drogfri! Jag ska ordna upp mitt liv! Jag ska göra vad jag vill, liksom. Jag ska bli fri från Björn och skaffa mig en annan man, en annan gång. Långt fram i tiden och hit och dit. Och jag ska ha barn, hus och bil. Sen så kan jag... åååhh, va’ fan snackar du om? Camilla, du kommer att dö med sprutan i armen! Du kan glömma allting, liksom. Så är det hela tiden... Kastas mellan hopp och förtvivlan hela tiden.” (Camilla, 23 år)

”Jag tror att dom som man mött ute på gatan mår väldigt dåligt. Dom missbrukar oftast för att hålla sig flytande, så att säga. Den uppfattningen har jag fått när jag pratat med dom. Dom tar droger bara för att leva som vi, normalt egentligen.” (Närpolis i Stockholm)

Ovanstående citat ger olika bilder av narkotikamissbruk och de är hämtade från två forskningsprojekt som jag har arbetat inom. Det första citatet, hämtat från en intervju med en man som jag här kallar Stefan, säger oss någonting om relationen mellan bilder av narkomaner och personliga erfarenheter av möten med dem. Innan Stefan blev beroende av heroin och inte behövde ha några personliga kontakter med missbrukare, hade han en negativ bild av narkotikamissbrukare. Denna blev dock mer komplex när han själv blev heroinist. Det andra citatet, också det hämtat från en intervju med en heroinist, belyser mer hur det kan kännas och upplevas att leva som heroinmissbrukare, men även detta säger oss någonting om bilder och föreställningar av narkotikamissbrukare. När Camilla, som hon kallas här, berättar om hur hon pendlar mellan

hopp och förtvivlan gör hon det genom att förmedla bilden av ”det goda”, ”normala” och för henne önskvärda livet, i vilket hon ser sig själv ha barn, hus och bil tillsammans med en drogfri man, en bild hon kontrasterar mot bilden av sig själv som död i överdos, ”med sprutan i armen”. Även i det sista citatet, som är hämtat från en fokusgruppsintervju, förmedlar en polis sin bild av vad det kan innebära att vara tung narkotikamissbrukare. En föreställning som han bygger på egna erfarenheter av möten med ”dom han mött på gatan”.

Det sista citatet kommer från en studie som genom fokusgruppsintervjuer med poliser och socialarbetare har undersökt hur deras uppfattningar om och åtgärder mot narkotikamissbruk påverkar och påverkas av arbetet med narkotikamissbrukare. De övriga citaten kommer från en kvalitativ intervjustudie vars syfte har varit att undersöka olika betydelser som narkotikabruk kan ha för människor som använder narkotika mer eller mindre regelbundet och som befinner sig i olika livssituationer.

Förutom att de studier som jag har arbetat med båda handlar om bilder av och åtgärder mot narkotikamissbrukare har de även det gemensamt att de båda är kvalitativa samt att de utgör delstudier i två större forskningsprojekt, nämligen det s.k. *MAX-projektet*¹ och *Knarkaren och myndigheten – sociala och polisiära interventioner i narkotikamissbrukares vardagsliv*² (som fortsättningsvis skrivs som KOM). Inom ramen för dessa projekt har jag skrivit tre artiklar (ett baserat på MAX och två på KOM), som har publicerats i olika antologier. Denna uppsats utgör en sammanläggning av dessa artiklar.

Syfte

Syftet med denna licentiatuppsats är dels att undersöka bilder³ av och åtgärder mot narkotikamissbrukare bland poliser, socialarbetare och i viss mån narkotikaanvändare, dels att beskriva och reflektera kring metodologiska förutsättningar för sådana studier.

¹ Projektet har genomförts vid Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) på uppdrag av Socialdepartementet som även finansierade projektet.

² Projektet har finansierats genom ett forskningsanslag från Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

³ Med bilder avses *konstruerad förhandlad förståelse* om något. I avsnittet om centrala begrepp utvecklar jag detta närmare.

I denna uppsats, som ska ses som en del av mitt avhandlingsprojekt, ligger fokus på att reflektera kring metod och studiet av myndigheterna.

Reflektion betyder ”återkastande av ljus, ljud eller annat vågfenomen” samt ”noggrant eftertänkande”. En reflexiv studie är alltså en eftertänksam studie, där ljuset eller kunskapen hela tiden (åter)spelas ur olika vinklar (Thomsson 2002:37).

”Den som gör en undersökning kan välja mellan att acceptera eller reflektera. Det är ett aktivt val, som innebär olika förhållningssätt till undersökningssituationen, till frågor, deltagare och svaren på frågorna och de resultat som man så småningom kommer att presentera. Den som väljer att reflektera väljer bort acceptandet. Ingenting är självklart... allt går att ifrågasätta och förklara och ifrågasätta igen. Även de egna tolkningarna kan och måste ifrågasättas” (Thomsson 2002:37).

Innan vi går vidare vill jag säga några ord om denna uppsats i relation till avhandlingsprojektet, som går under namnet *En reflexiv forskningsresa med gatufolk, partyfolk och myndighetsrepresentanter – innebörder av narkotika(miss)bruk*. Som titeln antyder ser jag på arbetet med MAX och KOM som en forskningsresa. En del av denna resa finns kronologiskt dokumenterad, eftersom jag och mina projektkollegor har fört loggbok över hur vi har gått tillväga under materialinsamlingarna samt skrivit fältanteckningar (se kapitel 2) under arbetets gång. Denna del av resan beskriver jag och reflekterar kring i kapitel två i denna uppsats.

Min forskningsresa består dock av mer än datainsamlingarna inom respektive projekt. Den har fortsatt och tagit nya, oväntade och tämligen plågsamma vägar – inte minst vetenskapsteoretiskt – vilket har inneburit att jag betraktar det arbete som jag och mina kollegor har genomfört inom KOM och MAX med andra ögon än när vi var mitt uppe i det. I avhandlingen kommer jag att fokusera på den vetenskapsteoretiska delen av forskningsresan, vilket innebär att vetenskapsteoretiska frågor endast skildras ytligt i denna uppsats. Ytterligare en aspekt som enbart berörs ytligt i denna uppsats, men som kommer att få stort utrymme i avhandlingen, är MAX-projektets ”resultat”. Förklaringen till frånvaron av ”resultat” (och till varför jag sätter resultat inom citations-tecken) ligger i min forskningsresa och i de vetenskapsteoretiska kriser som jag har genomgått (och delvis fortfarande genomgår!). Bland annat har min syn på vad kvalitativa intervjuer innebär genomgått en epistemologisk förändring, vilket har fått konsekvenser för hur jag ser på såväl kvalitativa samtalsintervjuer som fokusgruppsintervjuer, hur dessa kan/bör analyseras, samt vilken typ av kunskap som kan produ-

ceras genom dessa metoder. Kortfattat och grovt uttryckt innebär detta att mitt intresse har utvidgats från att primärt ha fokuserat på *vad* intervjudeltagarna berättar, till att även inkludera *förutsättningarna* för *hur* de berättar samt *varför* de berättar som de gör. Avhandlingen kommer därför att beröra frågor som vilka positioner intervjudeltagarna intar och talar utifrån, vilka uttryck intervjudeltagarnas självpresentationer och identitetsförhandlingar tar sig samt hur de strukturerar sina berättelser i intervju-situationerna. Som läsaren förstår pågår alltså min forskningsresa fortfarande i allra högsta grad och denna licentiatuppsats ska ses som ett delmål på denna resa.

Centrala begrepp

Innan jag går vidare med att beskriva de forskningsprojekt som jag har arbetat inom vill jag ta upp några av de begrepp som jag uppfattar som grundläggande för läsningen av denna uppsats. I sin bok *Diskursanalys som teori och metod*, konstaterar Winther Jørgensen och Phillips (2000) att diskursbegreppet ofta används urskillningslöst i vetenskapliga texter utan närmare bestämning av dess innehåll. Artiklarna i denna licentiatuppsats genomsyras av en underliggande, men oftast outtalad, förståelse av diskursens betydelse, såväl metodologiska som "resultatmässiga". Detsamma gäller makt. Min förståelse av begreppen har utvecklats efter hand, vilket också syns i artiklarna. Exempelvis är den första artikeln, som jag och Patrik Johansson skrivit tillsammans, uppbyggd kring maktbegreppet, men det sätt vi tillämpade begreppet på då skiljer sig avsevärt från hur jag ser på makt idag.

Jag börjar med att diskutera begreppet intervjudeltagare, därefter följer en redogörelse för diskurs, makt, narkotika samt missbruk.

Intervjudeltagare

Innan jag stötte på begreppet intervjudeltagare i Thomssons bok *Reflexiva intervjuer* (Thomsson 2002) använde jag begreppet intervjuperson, vilket förklarar varför det dyker upp i vissa citat i artiklarna och förekommer i projektbeskrivningar och intervjuguider (se bilagorna). Intervjuperson är kanske också den mest använda benämningen, tillsammans med informant. Jag anser dock att intervjudeltagare ger en bättre beskrivning av vad det innebär att bli intervjuad inom ramen för en vetenskaplig studie, eftersom det speglar den roll eller position som de som intervjuas intar.

”Det vill säga de intervjuade betraktas inte som personer som ska lämna information (=informant) utan snarare personer som ska vara delaktiga i konstruktionen av kunskap genom att delta i en intervjuunderökning” (Thomsson 2002:55).

I artikeln *Forskare eller ”babe”?* skriver jag att valet att benämna de personer som har intervjuats inom ramen för MAX som intervjudeltagare, hänger samman med min och min kollegas epistemologiska utgångspunkt. Denna beskriver jag som att vi har ”utgått från att kunskap konstrueras mellan oss som intervjuare och intervjudeltagaren i den givna situationen” (Skrinjar 2003:109). Riktigt så enkelt och entydigt har det dock inte varit. Snarare var det så att denna epistemologiska förståelse utvecklades under arbetets gång. I början av datainsamlingen såg vi nog mer på intervjudeltagarna som informanter i den betydelsen som Thomsson talar om ovan. Det jag i artikeln beskriver som en tydlig utgångspunkt har alltså snarare varit en process.

Jag vill betona att det är utifrån en vetenskapsteoretisk synvinkel som jag menar att begreppet intervjudeltagare är bättre än intervjuperson. Det är inte säkert att intervjudeltagare själva upplever sig delaktiga i kunskapsproduktionen, men epistemologiskt sett menar jag att de ändå är det.

Även om intervjuare givetvis också är deltagare i en intervju använder jag för enkelhetens skull uteslutande benämningen intervjudeltagare när jag talar om de personer som jag och mina kollegor har intervjuat.

Diskursbegreppet

I artikeln *”Det är väl missbruket som är problemet...”* lutar jag mig mot Ingrid Sahllins (1999, 2003) enkla och användbara beskrivning av diskurs som *olika sätt att tala och tänka om en fråga/område*. Hon påpekar att diskurser aldrig kan vara individuella, ”eftersom de fungerar som en grund för gemensam förståelse” (2003:250). Begreppet rymmer en idé om att språket är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner, skriver Winther Jørgensen och Phillips (2000:7) och exemplifierar med att man kan tala om en medicinsk diskurs eller en politisk diskurs.

Tal och handlingsmönster har samband med sätt att tänka. Språket, och det som låter sig sägas, avspeglar inte bara, utan binder också våra tankar (Sahlin 1999:88). Utan en diskurs om ”narkotikamissbrukare” skulle vi inte kunna föreställa oss dessa som speciella kategorier av människor att studera, beforska och behandla (se Sahlin 2001b:47). Diskurser konstituerar dock inte bara objekt utan konstruerar också bilder av verkligheten som tillhandahåller förklaringar, skriver Sahlin⁴ (2001b:47). De bidrar alltså till att skapa föreställningar, som utgör anvisningar på hur verkligheten ska betraktas, tolkas och förstås, samtidigt som de utesluter andra synsätt. Diskursen anger vilka företeelser som ”är” sanna, rätta, normala, friska etc. och vilka som ska uppfattas som onormala, sjuka etc. Vårt tillträde till verkligheten går därmed alltid genom språket (Winther Jørgensen och Phillips 2000:15). Människor föds in i en värld av redan existerande språk och det utvecklas och fylls med mening genom socialt handlande. Språket har inte en mening utan flera och bestäms utifrån den eller de aktörer som besitter tolkningsföreträde. Språklig kunskap och förståelse ändras över tid och olika kulturer och det pågår ständiga förhandlingar om vad som bör betraktas som sanningar (Hellum 2002:21). ”Konstruerad förhandlad förståelse (bilder) utgör sociala handlingsformer som interagerar med mänskliga aktiviteter” skriver Hellum och exemplifierar med hur olika bilder av ”kvinnlighet” kan användas i sociala interaktioner när människor tolkar världen (Ibid). När bilder tolkas, förhandlas och organiseras, framträder samtidigt normer och värderingar för vad som anses normalt, rätt, acceptabelt osv. Vissa bilder får ett tolkningsföreträde genom att andra alternativa bilder tystas eller att vissa bilder värdesätts genom att ställas mot andra bilder (Ibid:24).

”Language does not ’reflect’ social reality, but produces meaning, creates social reality. Different languages and different discourses within a given language divide up the world and give it meaning in ways that are not reducible to one another. Language is how social organization and power are defined and contested and the place where our sense of selves, our subjectivity, is constructed. Understanding language as competing discourses, competing ways of giving meaning and of organizing the world, makes language a site of exploration, struggle” (Richardson 1994:518).

Att vårt tillträde till verkligheten alltid går genom språket innebär dock inte att verkligheten inte existerar, men den får bara betydelse genom diskurser (Winther Jørgensen & Phillips 2000:15). En händelse som äger rum vid en given tidpunkt kan

⁴ Sahlin hänvisar i sin tur till Foucault (1986, 1987) och Hall (1992).

tillskrivas mening utifrån många olika diskurser, vilka pekar ut olika sätt att agera på i förhållande till händelsen.⁵ Därmed får diskursiva förståelser sociala konsekvenser.

När jag talar om språk avser jag inte enbart verbaliserat språk, utan även kropps- och känslspråk, vilket innefattar blickar, gester, sätt att röra sig på samt uttryck för och känslor av glädje, sorg, gråt, skratt, irritation, ilska, blyghet etc. (se Hellum 2002:24). Kropps- och känslspråket är av lika stor betydelse för människors meningsskapande som det verbaliserade språket är. ”Diskurser lever inga egna liv, utan de tolkas och förhandlas fram genom olika diskursiva praktiker, verbala såväl som kroppsliga- och känslokommunikativa” skriver Hellum (2002:24) och refererar i en not till Bourdieu (1990) som menar att kroppen fungerar mer som ett språk som använder en själv som medium, än som ett språk man själv uttrycker sig med.

Språket konstituerar alltså den sociala världen, liksom det konstituerar sociala identiteter och sociala relationer. ”Därmed är *förändring* i diskursen också ett av de sätt på vilka det sociala förändras. Det sker en strid på den diskursiva nivån som bidrar till att både förändra och reproducera den sociala verkligheten” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:16). Med detta synsätt blir det särskilt viktigt att vara vaksam på vilka sätt jag själv talar, skriver och uttrycker mig på, eftersom mitt språk, val av begrepps-användning och sätt att skriva på bidrar till (om än i mycket begränsad utsträckning) att (åter)skapa verkligheten.⁶ Även om alla termer är mer eller mindre temporära fixeringar av mening uppfattar jag vissa begrepp som mer problematiska än andra. Narkotika och missbruk är två sådana, som jag diskuterar och problematiserar nedan.

Även om diskurser är föränderliga är det viktigt att komma ihåg att de är förhållandevis regelbundna.

”Det märkliga är ju, att även om vi i princip har oändliga möjligheter att skapa utsagor, så är de utsagor som framkommer inom en bestämd domän ganska likalydande och repetitiva. Det finns otaliga utsagor man inte alls skulle få för sig att framföra – och som inte heller skulle bli accepterade

⁵ Som exempel tar Winther Jørgensen & Phillips en översvämning. Den äger rum oberoende av människors tankar och tal, men när människor försöker sätta in översvämningen i ett meningsgivande sammanhang befinner sig inte längre översvämningen utanför diskursen. Den kan t.ex. förstås utifrån en meteorologisk diskurs (som ett resultat av växthuseffekten), en politisk diskurs (resultat av att fördämningar inte har byggts) eller en religiös diskurs (Guds vilja). De olika diskurserna pekar ut olika handlingar som möjliga och relevanta i situationen (Winther Jørgensen & Phillips 2000:15f).

⁶ Jag vill dock påpeka att mina valmöjligheter när det gäller språk och begrepps-användning inte är helt fria utan givetvis också bundna av diskurser.

som meningsfulla. De historiska reglerna för diskursen sätter snäva gränser för vad som över huvud taget kan sägas” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:19).

Sahlin skiljer på *dominerande* och *lokala diskurser*. Det sistnämnda syftar på de ”kollektiva tankestilar” som utvecklas inom sociala grupper (exempelvis arbetsplatser) och som bestämmer vad som är relevant, problematiskt eller viktigt att veta och som leder till ”tvångsmässiga” slutsatser, vilka uppfattas som självklara och logiska (Sahlin 2003:250). De dominerande diskurserna är de som dominerar i ett givet samhälle och som delas av exempelvis statliga och lokala myndigheter, media och allmänheten. Ett exempel på en dominerande diskurs är hemlöshetsdiskursen (Ibid, se även Sahlin 1992, 1996, 2001b), en annan är narkotikadiskursen.

En dominerande narkotikadiskurs

I sin avhandling identifierar och undersöker Bergmark och Oscarsson (1988) tre centrala nivåer/områden som ingår i, och i hög utsträckning, bestämmer den offentliga narkotikadiskursen. Dessa är staten och dess myndigheter, professionella (forskare och praktiker inom fältet, exempelvis behandlingspersonal) samt media (i detta fall dagstidningar) (Bergmark & Oscarsson 1988:165). Utifrån sin analys av dessa områden identifierar de fyra teman som de karaktäriserar som ”doxiska”⁷, eftersom de har karaktären av att uppfattas som samhälliga och odiskutabla sanningar. Dessa är 1) att narkotikamissbruk är ett allvarligt samhällsproblem, 2) att narkotika är farligt 3) att narkotikamissbrukare är offer/slavar under narkotikan och 4) att narkotikamissbruk kräver åtgärder/behandling (Bergmark & Oscarsson 1988:195ff).

Även om Bergmark och Oscarssons forskning har flera år på nacken, är dessa teman fortfarande i hög grad aktuella. I propositionen *Nationell narkotikahandlingsplan* (prop. 2001/02:91) slår regeringen fast att målet för den svenska narkotikapolitiken även i fortsättningen skall vara ”ett narkotikafritt samhälle” (vilket det har varit sedan slutet av 1970-talet, se Tham 1996:181) och att huvudinriktningen för narkotikapolitiken skall vara målinriktade och samordnade insatser för att begränsa både utbudet av och efterfrågan på narkotika. Vidare konstateras:

⁷ Ursprungligen myntades begreppet *doxa* av Bourdieu, vilken Bergmark och Oscarsson också hänvisar till (se Bourdieu 1977).

”Insatser behövs för att förstärka den politiska prioriteringen av narkotikafrågan, förbättra samarbetet mellan olika myndigheter och mellan myndigheter och organisationer, förbättra det förebyggande arbetet och vården genom bl.a. metod- och kompetensutveckling samt forskning, utveckla behandlingsperspektivet inom kriminalvården, effektivisera insatserna på kontrollområdet, förbättra metoderna för att följa både narkotikautvecklingen och samhällets insatser samt för att öka det internationella samarbetet” (Proposition 2001/02:91 citerad i Direktiv nr 2002:6).

Det poängteras också att ”alla goda krafter” måste sluta upp i kampen mot narkotikan. Genom noggrann läsning av propositionen och det slutbetänkande som låg bakom den visar Tham (2005) att det knappast finns någon myndighet eller institution som inte ska vara delaktig i kampen mot narkotika: Folkhälsoinstitutet, Socialstyrelsen, polisen, kriminalvården, skolor, universitet, socialtjänsten, vårdcentraler, barnomsorgen, fritidsorganisationer, arbetsplatser, idrottsklubbar, nöjesbranschen, frivilligorganisationer samt familjer (Ibid).

I propositionen föreslogs även tillsättningen av en nationell narkotikasamordnare. Denne tillträdde 2002 och leder sedan dess en särskild avdelning inom Socialdepartementet, Mobilisering mot Narkotika (MOB). Narkotikasamordnarens uppgift är dels att genomföra och följa upp regeringens narkotikahandlingsplan, dels att samordna narkotikainsatserna på nationell nivå. Samordnaren fungerar som regeringens talesman i narkotikapolitiska frågor och har i uppgift ”att synliggöra och offensivt föra ut regeringens politik genom att delta i den offentliga narkotikapolitiska debatten och initiera offentliga diskussioner i olika frågor” (Direktiv 2002:6). I MOB:s aktionsplan (www.mobilisera.nu) anges att man arbetar för

- att tillgången till narkotika ska strypas,
- att färre ungdomar ska pröva och experimentera med droger, samt
- att fler personer med missbruksproblem ska få hjälp att sluta missbruka.

Den första punkten kan relateras till Bergmark och Oscarssons två första teman – narkotika är farligt och utgör ett allvarligt samhällsproblem, därför måste tillgången strypas. Att färre ungdomar ska pröva och experimentera med droger kan ses i ljuset av det tredje temat – att narkotikamissbrukare är offer/slavar under narkotikan – något man vill förhindra att ungdomar blir. Och den sista punkten, att fler personer med

missbruksproblem ska få hjälp att sluta missbruka, kan ses i relation till det fjärde temat – att narkotikamissbruk kräver åtgärder och behandling.

Även om skapandet av MOB inte kan tas som intäkt för att det finns en dominerande narkotikadiskurs, som delas av statliga och lokala myndigheter, media och allmänheten, vågar jag ändå hävda att Bergmarks och Oscarssons doxiska teman är något man generellt och per automatik förhåller sig till när man talar om narkotika i Sverige idag (se t.ex. Hübner 2001, Bullock 2004).

Maktbegreppet

Det går inte att tala om diskurser utan att tala om makt. Diskurser konstitueras av och utövar makt, eftersom det är diskurserna som utpekar vad som är sant/falskt, sjukt/friskt, normalt/onormalt etc. liksom diskurserna anger olika sätt att agera på i förhållande till det som uppfattas som sant/falskt, sjukt/friskt osv. Makten är alltså förbunden med kunskap – makt och kunskap förutsätter varandra (Hörnqvist 1996). ”Makt är både det som skapar vår sociala omvärld och det som gör att omvärlden ser ut och kan omnämnas på vissa *sätt* medan andra möjligheter utesluts. Makten är således produktiv och begränsande” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:20).

”Det som får makten att äga giltighet, det som gör att den blir accepterad, är helt enkelt det faktum att den inte bara tynger oss som en kraft som säger nej utan genomsyrar och skapar tingen; den framkallar njutning, frambringar kunskap, skapar diskurs. Den måste betraktas mer som ett produktivt nätverk som löper genom hela samhällskroppen än som en negativ instans med förtryck som uppgift” (Foucault 1980, citerat i Winther Jørgensen & Phillips 2000:20).

Foucaults maktmodell gör det möjligt att komma bort från föreställningen att de dominerade är passiva offer, eftersom modellen införlivar subjektet som aktiv utövare i maktprocesser.

”Istället för att betrakta makt som bunden till grupper och positioner i samhället ser Foucault på makt som något som *utövas*, något som *görs*, och därmed förskjuts perspektivet till makten som process, vilken såväl de dominerande som dominerade medverkar i. De aktuella makt- och dominans förhållandena bakas in i bilder, så att de framstår som legitima för individerna” (Hellum 2002:28, kursiv i original).

Makt utförs alltså genom språk och bilder och på så sätt avpersonifieras den och utövas av alla, ofta omedvetet. Detta perspektiv på makt omöjliggör ett synsätt på maktförhållanden som statiska och låsta. Eftersom språket sätts i centrum förflyttas fokus till individens medverkan i att upprätthålla makt genom att de använder språk och bilder. Makt är således något som man *gör* genom att *ingå i kommunikation* och inte något som man *är* bunden av (Hellum 2002:29).

Detta synsätt utesluter dock inte att maktutövning även är knuten till positioner (Ibid:29). Med hänvisning till Skeggs (1999) skriver Laanemets (2002:56) att positioner kan vara såväl permanenta som mer tillfälliga. Vissa relationer föds vi in i och därmed intar vi vissa positioner. Kön, klass och hudfärg är exempel på relationer som ger vissa positioner, t.ex. man, medelklass, vit. Denna typ av mer permanenta positioner är sådana man är tvungen att hantera i sitt liv. Det finns även andra sociala positioner, som avser relationer inom områden som exempelvis yrke, boende eller försörjning. Positionerna inom dessa relationer kan vara mer tillfälliga och en och samma person kan inta dem samtidigt. Man kan t.ex. vara socialsekreterare, hyresgäst och klient. Individer blir både positionerade och kan söka sig till andra positioner (Laanemets 2002:56).⁸

Begreppet position är relationellt, eftersom positioner definieras i relation till andra positioner. ”Tillsammans skapar de ett system av varierande och växlande styrkeförhållanden med olika över- och underordningar (Laanemets 2002:57, med hänvisning till Bourdieu 1996). Positionerna klient och missbrukare kan exempelvis relateras till positionerna socialarbetare och polis, där de senare positionerna är överordnade positionerna klient och missbrukare (jfr Becker 1967). En viss position har ett handlings- och tankemönster som hör till positionen, vilket gör att det finns ett tryck på individen att förhålla sig till och kommunicera med omgivningen utifrån just den positionen (Laanemets 2002:56). Detta hänger alltså samman med diskurser och deras sätt att binda våra tankar och anvisa sätt att agera på. Enligt den dominerande narkotikadiskursen – och lagstiftningen – ska poliser och socialarbetare betrakta och agera på vissa specifika sätt gentemot narkotikabrukare. Genom att tänka och agera på vissa sätt

⁸ Även de positioner som jag här har beskrivit som mer permanenta än andra för att man föds in i dem, är positioner man kan överge för andra. Exempelvis kan en man bli kvinna (minns t.ex. Dana International, som vann Eurovision Song Contest 1998 med låten Diva - hon var tidigare en han), arbetarklass kan bli medelklass, liksom hudfärg kan förändras (Michael Jackson). Man är dock beroende av omgivningens positionering av en för att kunna passera som exempelvis kvinna, medelklass och vit (se Messerschmidt 2004).

så utesluts andra. Därmed sätter positioner gränser för individers diskursiva erfarenheter (se Hellum 2002:25ff). Att vara polis, socialarbetare eller klient innebär dock inte att ha *ett* visst synsätt eller *ett* visst handlingsmönster, utan en repertoar av möjliga förhållningssätt och handlingar. Med andra ord: en repertoar av maktutövningssätt (se Svensson 2001a:167ff).

Avslutningsvis ska sägas att även om jag inte ser på diskurser och positioner som låsta eller statiska, utan som dynamiska och möjliga att förändra, så innebär det inte att de flyter hur som helst. Liksom diskurser är förhållandevis regelbundna är sociala positionsbyten inte alltid så lätta att genomföra. Även positioner som skulle kunna karaktäriseras som mer tillfälliga än vissa av dem som vi föds in i, kan bli mer eller mindre permanenta för somliga individer. Flera av de narkotikaanvändare som jag har mött genom arbetet i MAX har t.ex. befunnit sig i positionen klient under så lång tid att de förhåller sig till och agerar utifrån denna position som om den vore permanent, vilket den i praktiken också har blivit för en del av dem. Detta betyder dock givetvis inte att de enbart är klienter och inte heller att de för alltid kommer att vara det.

Narkotika

Hittills har jag inte varit konsekvent i användandet av begreppet narkotika(miss)brukare – i titeln använder jag en parentes, i texten inte och ibland skriver jag narkotikabrukare och -användare. Det finns flera skäl till denna begreppsinkonsekvens, vilket en redogörelse för begreppets beståndsdelar förhoppningsvis bidrar till att klargöra.

Språkligt härstammar begreppet narkotika från det grekiska ordet *nárke*, vilket betyder sömn. Ursprungligen användes narkotikabegreppet som en beteckning på medel med smärtstillande effekter och ämnen som ger narkos, som opium och morfin (Goldberg 2000:32f). De preparat som betecknas som narkotika finns upptagna i den s.k. narkotikaförteckningen⁹ och gemensamt för dessa ämnen är att de på olika sätt påverkar det centrala nervsystemet samt att all icke-medicinsk hantering av dessa är kriminaliserad.¹⁰ Till de narkotikaklassade preparaten räknas bl.a. centralstimulerande medel,

⁹ Förordningen (1992:1554) om kontroll av narkotika.

¹⁰ Uppsåttligt narkotikabrott är indelat i tre grader. Straffsätserna för ringa brott är fängelse i högst sex månader eller böter, för normalbrott fängelse i högst tre år och för grova brott fängelse i lägst två och högst tio år (Narkotikastrafflagen 1968:64).

hallucinogener, smärtstillande och lugnande medel samt sömnmedel.¹¹ Narkotika-begreppet rymmer således en mängd sinsemellan mycket olika preparat och det finns inga kemiska, biologiska eller medicinska kriterier som bestämmer vilka ämnen som ska rymmas inom detta.¹²

Christie och Bruun menar att narkotika inte existerar som en logisk kategori ”där droger med *gemensamma verkningar* på kroppen är samlade, och där droger *utan* sådana verkningar är uteslutna” (Christie & Bruun 1985:68, kursiv i original). Narkotikabegreppet är således egentligen endast användbart som en juridisk klassificering (Goldberg 2000, Hilte 1990). Ändå används det i såväl vardagligt som offentligt tal. Christie och Bruun menar att det är för att begreppet är så väl inarbetat och för att det med fördel kan användas i kontrollpolitiska syften. De påpekar att ord inte bara har klagörande funktioner, utan att ord också är maktmedel och måste ses i ett historiskt sammanhang.

”Om ’narkotika’ är inarbetat som en väckarklocka, som ger associationer till stora faror, är det ur kontrollsynpunkt lämpligt att inordna det mesta möjliga av det man önskar kontrollera under denna beteckning. Kampen mot opium morfin skapade en grundinställning. Här blev huvudfienden beskriven och namngiven. Senare har andra tillkommit, droger med motsatta egenskaper men som man ändå *önskar kontrollera*, eller droger med likartade egenskaper som man *inte vill kontrollera*. Men ordet är viktigt. Ordet är här ett vapen. Om man lyckas få det att klibbas fast, så skapas en kampberedskap mot den drog man vill utestänga. Men omvänt måste ordet hållas borta från de allmänt använda drogerna som man inte önskar kontrollera” (Christie & Bruun 1985:68).

Bruk eller missbruk?

”Vad som är missbruk är inte något som är en gång alla för givet, utan är föremål för ständiga diskussioner, definitioner och omdefinieringar” skriver Johnsson et al. (2000:10). Det definieras olika beroende på vilken förklaringsmodell som används – medicinsk, biologisk eller samhällsvetenskaplig – och på vad det är som missbrukas. Eftersom all icke-medicinsk användning av narkotika är kriminaliserad i Sverige be-

¹¹ Det bör dock påpekas att det finns ämnen som påverkar det centrala nervsystemet som inte är narkotikaklassade, bl.a. alkohol, nikotin och koffein.

¹² För olika narkotikapreparats effekter, se t.ex. Tunving & Nordegren (1993), Ramström (1983), www.can.se/drogfakta.

tecknas all sådan användning av narkotika som missbruk. Konsekvensen blir att alla som använder narkotika i juridisk mening kan kategoriseras som missbrukare (Johnsson et al. 2000:10). Begreppet narkotikamissbruk innefattar mycket skiftande former av narkotikaanvändning, allt ifrån bruk vid enstaka tillfällen, till daglig användning. Goldberg menar att de som argumenterar för att all icke-medicinsk narkotikaanvändning ska betraktas som missbruk, glider mellan begreppen "illegal" och "missbruk". Han skriver

"...det inte bara är logiskt möjligt utan nödvändigt att skilja på illegal och missbruk för förståelsen av drogkonsumtion. Vi förlorar mer än vi vinner genom att stuva all användning av illegala droger i samma fack. Att göra så är lika onyanserat som att kalla allt bruk av alkohol för missbruk. Det är lätt att inse att den människa som emellanåt dricker ett glas vin till maten håller på med något helt annat än A-lagaren som så gott som dagligen super sig redlös" (Goldberg 2000:29).

Till detta vill jag även tillägga att termen *icke-medicinsk* narkotikaanvändning bör problematiseras. Med medicinsk användning brukar avses att en person tar narkotikaklassade preparat för att en läkare har ordinerat preparatet på grund av att personen lider av en sjukdom eller åkomma. Vi kan ta Rohypnol som exempel, vilket är ett lugnande preparat som läkare kan skriva ut för att exempelvis reducera ångest och/eller sömnsvärigheter. Utifrån detta blir icke-medicinsk användning av samma preparat sådan som sker utan att en läkare har skrivit ut det. Men en individ som tar Rohypnol utan en läkares ordination kan givetvis också ta det för att dämpa ångest, vilket för övrigt är vanligt bland narkotikaanvändare (se t.ex. Lander 2003a, Svensson 1996, Skrinjar 1999). En del forskare har också beskrivit narkotikaanvändning som en form av självmedicinering (se t.ex. Lander 2003a¹³). Vidare kan såväl det "strikt medicinska" som det "icke-medicinska" bruket ske både regelbundet och vanemässigt. Även medicinskt auktoriserat bruk kan alltså bli missbruk, påpekar Christie och Bruun (1985:72) och tar läkarnarkomani som exempel – "...just den grupp som har rätt till att förvandla missbruk till bruk genom att auktorisera det själv har en högre bruksfrekvens än befolkningen i genomsnitt" (Ibid). Konsekvensen av att särskilja mellan medicinsk och icke-medicinsk användning blir ett särskiljande av människor som använder

¹³ Lander, som genomfört en etnografisk studie av åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm, påpekar dock att kvinnornas drogbruk var komplext och att det var *vissa* kvinnors bruk under *vissa perioder* som kunde beskrivas som självmedicinering (Lander 2003:162ff).

narkotikaklassade preparat på läkares ordination och dem som inte gör det, trots att de kanske tar preparatet av samma orsaker.

För att återgå till missbruksbegreppet menar Hilde (1990) att detta begrepp har så vid innebörd att användningen av det kan leda till felaktiga slutsatser om narkotika-problemets karaktär, omfattning och orsaker. Den ”officiella” definitionen av narkotikamissbruk är ju ingen bestämning av missbrukets karaktär, men i vardagsspråket har begreppen narkotikamissbrukare, narkoman och missbrukare fått en negativ innebörd och sammankopplas ofta med våld, kriminalitet och inte minst beroende. För att undvika missförstånd använder Hilde därför termen *bruk* istället för missbruk (Hilde 1990:17f). Goldberg talar istället om *problematiska konsumenter* och *storkonsumenter* å ena sidan och *rekreationskonsumenter* å andra utifrån en tänkt skala, där människor för vilka droger helt saknar betydelse utgör den ena ändpunkten och individer som ger droger första prioritet i den andra änden. Problematiska konsumenter och storkonsumenter – begrepp som Goldberg använder synonymt – är de som ligger nära den sistnämnda ändpunkten på skalan. Med hänvisning till Peele (1985) definierar Goldberg rekreationskonsumenten som en individ som

”underordnar drogkonsumtionen andra värderingar, aktiviteter och mänskliga relationer. När de deltar i andra verksamheter som de finner av värde, känner de inget behov av dessa preparat, och de uppvisar ingen synbar abstinens när de inte konsumerar droger” (Goldberg 2000:30).¹⁴

Svensson (1996) påpekar att begreppen brukare och konsument inte anger vad det är som konsumeras och hävdar att begreppen inte har vunnit genklang hos andra forskare, än mindre hos dem som själva använder narkotika (Svensson 1996:17). Själv delar jag både Hildes och Goldbergs resonemang. Begreppsfrågan är dock ingen enkel fråga. Den har följt mig ända sedan jag började forska om narkotika och jag har pendlat mellan olika positioner, vilket kommer att framgå i de kommande artiklarna. I den artikel som skrevs och publicerades först, *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant*, förekommer en blandning av narkotikaanvändare, -brukare och narkotikamissbrukare. I den andra KOM-artikeln, *”Det är väl missbruket som är pro-*

¹⁴ I sina tidiga arbeten använde även Goldberg begreppen ”brukare” och ”missbrukare”. Med motiveringen att de förstås och används på så många olika sätt samt att de är allt för oprecisa övergav han dock dessa och tillämpade istället begreppen ”vardagskonsumenter” och ”helgkonsumenter”. Det är först i senare arbeten han använder begreppen ”problematiska konsumenter/storkonsumenter” och ”rekreationskonsumenter” (se Goldberg 2000, 1993).

blemet...”, använder jag enbart begreppet narkotikamissbrukare, medan jag i artikeln som baseras på MAX-studien, *Forskare eller ”babe”?*, tar avstånd från detta begrepp och enbart använder begreppen narkotikaanvändare och narkotikabrukare.

Franzén (2003), som har skrivit en avhandling om invandrare och socialbidragstagande, menar att det inte är kategorierna eller begreppen i sig som bör undvikas. Däremot är det viktigt att inta en kritisk hållning och inte, vilket görs i ett flertal studier, använda begreppen som beteckningar på eviga och oföränderliga essenser. Istället för att betrakta invandrare och socialbidragstagare som något man ”är” – dvs. som tillstånd eller egenskaper, kan och bör man se dessa som processer (Ibid). Jag menar att samma resonemang bör appliceras på termen missbrukare. Lika orimligt som det är att kategorisera socialbidragstagande som en egenskap hos individen är det att betrakta missbruk som ett oföränderligt tillstånd. Liksom socialbidragstagande bör missbruk betraktas som en process eftersom det ändrar såväl karaktär som frekvens över tid. Under vissa perioder kanske man tar stora mängder droger, medan man är mer eller mindre drogfri under andra. Med utgångspunkt i Goldbergs tänkta skala, som kan förefalla något statistiskt, menar jag att man kan se det som att man rör sig mellan skalans poler. Som jag ser det bör missbrukare betraktas som en position man kan inta och bli positionerad i av andra. Det är inte något man ”är” en gång för alla.

Missbruk är ett negativt laddat ord oavsett om det används som synonym för drogberoende eller för användande av illegala preparat, i den glidande betydelsen Goldberg talar om ovan. Jag vill i så liten utsträckning som möjligt använda negativt laddade ord i mina beskrivningar av de människor som jag har mött under arbetet. Därför föredrar jag begreppen narkotikabruk/are och narkotikaanvändning/användare. Termerna narkotikamissbruk och -missbrukare förekommer trots detta på sina håll i texten, dels när jag beskriver forskning i vilken dessa begrepp används, dels för att alla intervjudeltagare i de två studier jag arbetat inom – såväl poliser och socialarbetare, som narkotikabrukarna – använder missbruksbegreppet och talar om narkotikamissbrukare. Skrivningen narkotika(miss)brukare i titeln ska förstås som en kompromiss mellan att ange vad denna studie ändå handlar om, nämligen föreställningar om och åtgärder mot narkotikamissbrukare, samtidigt som jag vill markera ett motstånd mot de kontrollpolitiska effekterna begreppet narkotikamissbruk och -missbrukare bär med sig. Parentesen betonar möjligheten och önskvärdheten i att ifrågasätta begreppet och vad det kan stå för, liksom det markerar flera möjliga läsningar.

Två forskningsprojekt

– gemensam bakgrund men olika forskningsfokus

Som nämndes inledningsvis, har de två studier som jag har arbetat med utgjort delstudier inom två större forskningsprojekt. I det följande beskrivs syftet med och bakgrunden till respektive projekt.

MAX-projektet

Det övergripande syftet med MAX-projektet har varit att undersöka hur bruket av illegala droger har utvecklats under 1990-talet i allmänhet och i förhållande till de olika samhällsförändringar som medfört nya former av marginalisering i synnerhet samt att öka kunskapen om narkotikamissbruk bland socialt svaga eller marginaliserade grupper. Projektet har bestått av sex delstudier.¹⁵

I MAX-projektets första delrapport, *Vad händer på narkotikaområdet? Narkotikamissbruk och marginalisering – tendenser inför millennieskiftet* (Guttormsson et al. 1999), redovisas de två första delstudierna: 1) en nyckelpersonintervjustudie med personer som genom sin yrkesutövning har kännedom om narkotikamissbruket och dess utveckling och 2) en analys av befintliga data samt indikatorer på narkotikamissbruk och marginalisering. Denna delrapport utgjorde en första inventering av situationen i Sverige om hur narkotikamissbruket utvecklades och hur detta sammanhänge med mer allmänna marginaliseringstendenser i samhället.

I den andra delrapporten, *Levnadsförhållanden bland vårdade narkomaner 1987-1994* (Svensson 2000), redovisas en registerstudie av drygt 11 000 personer som vårdats inom den svenska sjukvården med diagnosen narkomani. Ansatsen är i huvudsak deskriptiv, men när så är möjligt jämförs förhållandena bland vårdade narkomaner och befolkningen i allmänhet.

Den tredje delrapporten, *Det tunga missbrukets omfattning i Sverige 1998*, (Olsson et al. 2001) utgörs av den case-finding-undersökning som genomfördes under hösten

¹⁵ Inom projektet genomfördes en liknande case-finding-undersökning som de som genomfördes 1979 och 1992. Dessa kallades UNO-undersökningarna (Undersökning om Narkotikamissbrukets Omfattning). Projektledaren, Börje Olsson, tyckte det var passande att använda ett namn även för detta projekt, vilket blev MAX.

1998, med viss kompletterande datainsamling under våren 1999. Rapporten innehåller även jämförelser med resultaten från 1979 och 1992 års case-finding-undersökningar (Utredningen om narkotikamissbrukets omfattning 1977, 1980 samt Olsson et al. 1993). Jämförelserna innefattar nya beräkningar av antalet tunga narkotikamissbrukare i landet under dessa år, samt beskrivningar av de inrapporterade tunga missbrukarna utifrån kön, ålder, missbruksmönster, etnicitet samt sociala förhållanden.

Den fjärde delrapporten, *Heroindömda 17-29-åringar 1996* (Nilsson et al. 2001), belyser levnadsförhållandena och livssituationen för personer dömda för narkotikabrott rörande heroin under år 1996. Materialet består av tingsrättsdomar. Förutom levnadsförhållanden redovisas även missbruksmönster avseende preparat, frekvens, intagningsätt samt eventuell övrig kriminalitet. Även polisens arbetsmetoder för uppdragande av brott belyses i denna studie.

MAX-projektets slutrapport, *Narkotikamissbruk och marginalisering* (Lander et al. 2002), innehåller sammanfattningar och analyser av ovan nämnda studier i relation till varandra. I denna rapport redovisas även centrala resultat från den sjätte delstudien, som jag och Anita Rönneling¹⁶ har arbetat inom, och vilken ingår som en del av denna licentiatuppsats. Syftet med denna kvalitativa fördjupningsstudie, som består av 40 intervjuer med 22 narkotikabrukare, har varit att undersöka innebörder av narkotikaanvändning för människor i olika livssituationer. Detta genom att belysa frågor som hur intervjudeltagarna uppfattar och tolkar sin situation, vilken betydelse narkotika-bruket har för dem samt vilka handlingsalternativ och strategier de upplever sig ha, såväl i den aktuella situationen som för ett eventuellt framtida liv utan droger. Studien har dessutom berört frågor om upplevelsen av delaktighet och utanförskap, dels i förhållande till samhället i stort, dels i förhållande till mer avgränsade sociala sammanhang som andra brukare, familj och vänner.¹⁷ Intervjuarbetet pågick huvudsakligen under år 1999.

¹⁶ Då doktorand vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

¹⁷ Förutom MAX-projektets slutrapport och det antologikapitel som utgör kapitel fem i denna uppsats, finns resultat från den kvalitativa delstudien publicerade i Rönneling 2000, 2004 och Rönneling & Skrinjar 2002.

Knarkaren och myndigheten – sociala och polisiära interventioner i narkotikamissbrukares vardagsliv

KOM-projektets övergripande syfte har varit att studera polisens och sociala myndigheters arbete med narkotikamissbrukare (Olsson 1998, Fondén et al. 2003). En aspekt som framhölls i KOM:s forskningsprogram var att bristen på kunskap om narkotikamissbrukares konkreta vardagliga livssituation, liksom om utformning och konsekvenser av olika former av intervention i sådana sammanhang, länge varit mycket brisfällig (Olsson 1998:4). Det är mot denna bakgrund som KOM:s forskningsfokus på polis och socialtjänst ska ses. Dessa myndigheter utgör två centrala aktörer i narkotikabrukarens liv och spelar också en central roll i arbetet för Sveriges övergripande narkotikapolitiska målsättning, vilken är att Sverige ska bli ett narkotikafritt samhälle (Folkhälsoinstitutet 1993, SOU 2000:126).

Innan jag går vidare med att beskriva KOM-projektet följer en kort beskrivning av socialtjänstens respektive polisens roller och ansvar i allmänhet, och förhållande till narkotika i synnerhet.¹⁸

Socialtjänstens roll

Socialtjänstens verksamhet bedrivs på kommunal nivå och regleras i Socialtjänstlagen (2001:453), i vilken föreskrivs att kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Kommunernas ansvar gällande narkotikamissbruk ska fullgöras av socialnämnden, vilken ska arbeta för att förebygga och motverka missbruk av alkohol och andra beroendeframkallande medel. Socialnämnden ska bland annat sprida kunskap om de hjälpmöjligheter som finns och ska

”aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han [sic!] behöver för att komma ifrån missbruket. Nämnden skall i samförstånd med den enskilde planera hjälpen och vården och noga bevaka att planen fullföljs” (Lag 1999:48, mina kursiveringar).

¹⁸ Följande redogörelse kommer att upprepas i artikeln *”Det är väl missbruket som är problemet...”*, som presenteras i kapitel fyra. Skälet till att jag lagt in redogörelsen även här, är för att jag anser att den tjänar som en viktig bakgrund till kapitel två och tre.

Konkret innebär detta att socialtjänsten hanterar ekonomiskt bistånd, utför stödjande och motiverande samtal, remitterar till, samt ekonomiskt besörjer tillfälliga boenden och olika former av behandling. Enligt socialtjänstlagen ska arbetet bygga på frivillighet och respekt för den enskildes integritet och vilja. Principen om frivillighet får dock åsidosättas när villkoren i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU 1990:52) eller lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM 1988:870) är uppfyllda. Det innebär att ”beslut om tvångsvård ska tas när missbrukaren har ett vårdbehov som inte kan tillgodoses enligt socialtjänstlagen eller på annat sätt, och att han/hon utsätter sin fysiska eller psykiska hälsa för allvarlig fara, löper uppenbar risk att förstöra sitt liv, eller kan befaras komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående” (Ekendahl 2001:19). En individ kan då mot sin vilja intas för sluten institutionsvård. Vård enligt LVM syftar till att motivera missbrukare till frivillig behandling och är ett medel för att bryta individers destruktiva utveckling. Tvångsvård kan pågå i högst sex månader och utförs vanligen på institutioner speciellt utformade för ändamålet. Enskilda socialarbetare har alltså en strukturellt inbyggd dubbelroll i arbetet med narkotikabrukare, eftersom socialtjänsten dels ska bistå med hjälp och behandling, dels bevaka/kontrollera deras narkotikabruk.

Polisens roll

Polisens huvudsakliga uppgifter är att förebygga brott, hindra att ordning och säkerhet störs samt att lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp (Polislagen 1984:387). Det åligger också polisen att upptäcka och utreda brott samt vidta de åtgärder som behövs när ordning och säkerhet blivit kränkta. Vad gäller narkotika ska polisen förhindra tillgång och efterfrågan samt arbeta för att minska nyrekryteringen till narkotikamissbruk (SOU 2000:126). Sedan 1980-talet, då den nuvarande svenska narkotikapolitiska målsättningen formulerades, har polisen fått en allt mer framträdande position. Under denna tid har också polisens arbete ändrat karaktär, vilket Kassman (1998) belyser i sin avhandling med den illustrativa undertiteln *Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket*. Polisens alltmer framskjutande ställning har bland annat möjliggjorts genom utvidgningar i lagstiftningen och införandet av straffrättsliga åtgärder mot narkotikabrukare (Ibid, se även BRÅ 1999). Sedan 1988 är egen konsumtion av narkotika kriminaliserad och sedan 1993, då fängelse i upp till sex månader infördes i straffskalan för eget bruk, har polisen befogenhet att tillgripa urin- eller blodprov mot personer över 15 år som misstänks för konsumtion av narkotika. Polisen har rapporteringsskyldighet till socialtjänst-

en och fungerar därmed som en viktig informationsspridare till denna om enskilda narkotikabrukare. Polisen har också skyldighet att göra anmälningar till sociala myndigheter enligt Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM). Polisen kan alltså sägas inta en nyckelposition i arbetet att söka upp och identifiera narkotikabrukare.

Poliser och socialarbetare är exempel på vad Lipsky (1980) kallar gräsrotsbyråkrater. Med det menar han offentligt anställda som i sitt vardagliga arbete kommer i direkt kontakt med medborgare. Utmärkande för gräsrotsbyråkrater är bland annat att de har stor handlingsfrihet och att deras arbete bygger på att de fattar beslut som direkt berör andra människor i situationer som är svåra att förutse. Lipskys nedanstående argumentation har fungerat som utgångspunkt för KOM-projektet:

”I argue that the decisions of street-level bureaucrats, the routines they establish, and the devices they invent to cope with uncertainties and work pressures, effectively become the public policies they carry out. I argue that public policy is not best understood as made in legislatures or top-floor suites of high-ranking administrators, because in important ways it is actually made in the crowded offices and daily encounters of street-level workers. I point out that policy conflict is not only expressed as the contention of interest groups but is also located in the struggles between individual workers and citizens who challenge or submit to client-processing” (Lipsky 1980, s. xii).

KOM-projektet har bestått av två delstudier, varav den ena belyser hur myndighetsrepresentanterna berättar om sitt arbete och den andra berör narkotikabrukarnas upplevelser och erfarenheter av detsamma. I den sistnämnda har Charlotta Fondén¹⁹ och Malin Leiknes²⁰ undersökt hur narkotikamissbrukare beskriver, upplever och hanterar möten med poliser och socialarbetare och andra myndigheter (exempelvis frivårdsmyndigheten), samt med personal vid andra verksamheter som narkotikabrukare kommer i kontakt med i sina vardagliga liv. Studien bygger på individuella intervjuer med narkotikaanvändare och finns publicerad i Fondén et al. (2003) och Fondén & Leiknes (2003). Där beskrivs och analyseras:

- hur intervjudeltagarna beskriver sina erfarenheter av möten med representanter för myndigheter och andra verksamheter som har narkotikamissbrukare som målgrupp,

¹⁹ Doktorand vid Kriminologiska institutionen och verksam vid Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD).

²⁰ Forskningsassistent vid SoRAD.

- vilka hanteringsstrategier de ger uttryck för att ha/använda i förhållande till de aktörer de möter/beskriver, samt
- vilka konsekvenser dessa möten/icke-möten kan få för narkotikabrukarna i deras vardagliga liv.

Jag har arbetat inom den delstudie som belyser hur polisens och socialarbetarens uppfattningar om och åtgärder mot narkotikabruk påverkar och påverkas av den vardagliga interaktionen med narkotikamissbrukare. Studien baseras på fokusgruppsintervjuer som jag och Patrik Johansson²¹ genomförde under år 2000. I myndighetsstudien, som presenteras i kapitel fyra och fem, beskrivs och analyseras:

- hur polis- och socialarbetargrupperna definierar narkotika som problem
- vilka bilder/föreställningar de uttrycker sig ha av narkotikamissbrukare
- vilka typer av åtgärder de säger sig vidta, och inte vidta, i arbetet med narkotikamissbrukare
- hur de legitimerar olika åtgärder, samt
- hur polisens och socialarbetarens arbete med narkotikamissbrukare kan förstås utifrån de olika strukturellt bestämda roller som de har i arbetet med narkotikamissbrukare.

KOM-projektet har varit en del i ett nordiskt samarbetsprojekt, det s.k. Gatuplansprojektet, inom vilket Danmark, Finland, Norge och Sverige har deltagit. Samarbetet har utgjorts av fyra forskarmöten där vi har diskuterat respektive lands delprojekts uppläggning, genomförande och resultat. Samarbetet resulterade i den nordiska antologin *Regulating Drugs – between users, the police and social workers* (Pedersen & Tigersted 2003).

Den förändrade svenska narkotikasituationen under 1990-talet

Den gemensamma bakgrunden för såväl MAX som KOM var de trendbrott rörande utvecklingen av det svenska narkotikamissbruket som ägde rum i början av 1990-talet. I båda projektens forskningsansökningar (Skiss till projekt om narkotikamissbruk bland sociala marginalgrupper samt Olsson 1998) framhölls att såväl det experimentella bruket som det regelbundna och tunga missbruket av narkotika återigen hade börjat öka från att ha legat på en låg och stabil nivå sedan mitten av 1980-talet. Bland

²¹ Vid datainsamlingen var Patrik verksam som lärare och forskningsassistent vid Malmö högskola.

annat framhölls att CAN:s drogvaneundersökningar av elever i årskurs nio visade att andelen som använt narkotika någon gång fördubblades under första hälften av 1990-talet och att det bland mönstrande ynglingar skett en tredubbling mellan 1992 och 1996. Data från polis och tull visade också på en stor och ökande tillgång på narkotika – indikatorer som speglar tyngre former av missbruk. Även den ökande narkotika-relaterade dödligheten togs upp i ansökningarna, liksom den nya tendensen om ett tilltagande narkotikamissbruk, t.ex. av rökheroin, bland ungdomar i socialt utsatta grupper. Dessa hade det börjat rapporteras om i CAN:s regionala rapporteringssystem och genom uppgifter från polis och behandlingspersonal (Skiss till projekt om narkotikamissbruk bland sociala marginalgrupper s.1, Olsson 1998, Guttormsson et al. 1999, Svensson 2000, Olsson et al. 2001, Nilsson et al. 2001, Lander et al. 2002, Fondén et al. 2003, se även CAN/Folkhälsoinstitutet 2002).

Den svenska välfärdsstaten i gungning

Förutom utvecklingen på narkotikaområdet utgjorde även den tilltagande arbetslösheten och sjunkande ekonomiska tillväxten, liksom nedskärningarna och omorganiseringar inom den offentliga sektorn samt de ökande ekonomiska klyftorna i samhället, som uppstod i början av 1990-talet, en gemensam bakgrund för MAX- och KOM-projekten (Lander et al. 2002, Fondén et al. 2003). Utvecklingen beskrevs dock ha delvis olika relevans för respektive projekt.

När det gäller KOM fokuserades främst den ekonomiska utvecklingens narkotikapolitiska betydelse, exempelvis att problemen i den offentliga ekonomin, i synnerhet för kommunerna, lett till stora svårigheter att fullt ut genomföra de åtgärder som utgör grunden i den svenska narkotikapolitiska modellen.

”Även om det råder delade meningar om hur de narkotikapolitiska åtgärderna förändrats, råder det inget tvivel om att det blivit allt svårare att upprätthålla den balans mellan prevention, kontroll och behandling som eftersträvas. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att vi idag ser en dubbel kris i det svenska narkotikaproblemet. Å ena sidan ökar missbruket vilket ställer nya och större krav på narkotikapolitiken, å andra sidan, p.g.a. generella problem i välfärdssamhället, riskerar den samlade narkotikapolitiken att försvagas till den grad att den inte kan svara upp mot de nya kraven” (Olsson 1998:1f).

När det gällde MAX låg fokus på att studera eventuella samband mellan marginalisering och narkotikamissbruk. Marginalisering som resultat av bland annat arbetslöshet och boendesegregation har varit av mycket liten omfattning i Sverige jämfört med många andra europeiska länder. Mot bakgrund av utvecklingen i början av 1990-talet ställdes frågan om dessa förhållanden nu inte höll på att ändras. Forskning hade visat att långvarig arbetslöshet, i synnerhet bland unga, hänger samman med omfattning och utveckling av heroinmissbruk (Lenke & Olsson 1996). I boken *A land fit for heroin?* skildrade t.ex. Dorn et al. (1987) hur de ekonomiska och sociala problemen i Storbritannien under 1980-talet skapade grogrund som ledde till fem- till tiodubblingar av heroinmissbruket. Kopplingen mellan arbetslöshet och social misär i storstädernas slumområden var mycket tydlig. Det är mot denna bakgrund intresset för levnadsförhållanden i MAX-projektets olika delstudier ska ses. Bristfälliga levnadsförhållanden är både en bidragande orsak till, och en följd av, missbruk och brottslighet (se t.ex. Nilsson).

Disposition och sammanfattningar av artiklarna

I detta kapitel har jag redogjort för och diskuterat centrala begrepp, beskrivit de två forskningsprojekten samt bakgrunden till deras tillkomst. Den delstudie av KOM-projektet, som handlar om hur polisers och socialarbetares uppfattningar om och åtgärder mot narkotikabruk påverkas och påverkar av den vardagliga interaktionen med narkotikamissbrukare, kommer jag hädanefter att kalla *Myndighetsstudien*. När jag fortsättningsvis talar om MAX avses den kvalitativa intervjustudien inom vilken jag och Anita Rönneling har undersökt vilka betydelser narkotikabruk kan ha för människor i olika livssituationer. I kapitel två beskriver och reflekterar jag kring de metoder och tillvägagångssätt som tillämpats inom MAX respektive Myndighetsstudien. Detta kapitel syftar dels till att ge en bild av min forskningsresa, dels till att fungera som en metodologisk bakgrund till de därefter kommande artiklarna.

Kapitel tre utgörs av artikel I, *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant – polisers och socialarbetares yrkesroller i arbetet med narkotikamissbrukare*. Denna artikel, som baseras på fokusgruppsintervjuer med poliser och socialarbetare, har jag skrivit tillsammans med Patrik Johansson. Bland annat beskrivs och diskuteras komplexiteten i polisers och socialarbetares yrkesroller när det gäller deras arbete med narkotikamissbrukare. Med utgångspunkt i nyckelbegreppen hjälp, omsorg, kontroll och makt analyseras dessa yrkesroller. Vi finner att såväl poliserna som socialarbet-

arna i första hand vill definiera sig själva som hjälpare i sitt arbete med narkotika-
brukare och att de ser kontroll över missbrukare som ett sätt att visa omsorg. När det
gäller maktaspekter finns en oförmåga eller ovilja hos framför allt socialarbetarna att
se makt som en väsentlig aspekt av det sociala arbetet. Poliserna intar ett annat
förhållningssätt till makt som mer öppet och tydligt förknippas med deras yrkesroll.
Artikeln är publicerad i antologin *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkoti-
kabruk* (Ólafsdóttir 2001).

I kapitel fyra presenteras artikel II, *"Det är väl missbruket som är problemet, det är
väl det man ska göra något åt"* – *Om polisens och socialarbetares arbete med
narkotikamissbrukare*. Denna artikel baseras på samma fokusgruppsintervjumaterial
som den förra. I denna artikel beskriver och analyserar jag relationen mellan yrkes-
gruppernas bilder/föreställningar av och åtgärder mot narkotikamissbruk och narko-
tikamissbrukare. Frågor som belyses är hur poliser och socialarbetare definierar narko-
tika som problem, vilka bilder/föreställningar som de uttrycker sig ha av narkotika-
missbrukare samt vilka åtgärder arbetsgrupperna uttrycker sig vidta respektive inte
vidta samt åtgärder de skulle vilja vidta i arbetet med narkotikamissbrukare. De bilder
som yrkesgrupperna konstruerar av narkotikamissbrukaren är "brottslingen", "offret"
och som "fånge i marginalen". Bilderna framträder i fokusgruppernas tal om önskvär-
da och vidtagna åtgärder. En analys görs även av det polisiära och sociala arbetet uti-
från respektive yrkeskategoris roll och arbete med narkotikamissbrukare, varigenom
två kontrollstrategier – disciplin och gränskontroll – kan ses operera. Detta kapitel ut-
gör en svenskspråkig förlaga till artikeln *"It's the drug abuse that's the problem, that's
what we need to deal with"*. *How police officers and social workers describe their
work with drug abusers*, som är publicerad i antologin *Regulating Drugs – between
users, the police and social workers* (Pedersen & Tigerstedt 2003).²²

Kapitel fem utgörs av artikel III, *Forskare eller "babe"?* *Om genuskonstruktioner i
intervjusituationer*, som baseras på MAX-projektet. I detta kapitel beskriver och dis-
kuterar jag genuskonstruktioners betydelser i intervjusituationer. Med utgångspunkt i
främst mina, men också Anita Rönnelings, erfarenheter av att intervjua män belyser
jag hur heteronormativa föreställningar kan påverka relationerna mellan intervjudel-

²² Denna svenska version är något längre än den som kom att ingå i antologin. Nämnas ska också att i
den engelska versionen kallade jag bilden "fånge i marginalen", för "the Outsider". Jag tyckte att det
var svårt att hitta en svensk term och "lånade" därför termen "fånge i marginalen" vilket är titeln på
Anders Nilssons avhandling (Nilsson 2002).

tagarna, och därmed själva intervjusituationerna. Artikeln inleds med ett citat från ett kärleksbrev som en intervjudeltagare skickade till mig efter att Anita och jag intervjuat honom. Med utgångspunkt i detta brev beskriver och diskuterar jag hur unga, kvinnliga intervjuares forskningsmässiga intresse kan missuppfattas av manliga intervjudeltagare och bidra till att attraktion uppstår från deras sida. Jag reflekterar kring hur detta kan påverka intervjusituationen och menar att konsekvensen blir att männen, i syfte att väcka intresse/sympati/attraktion, framhäver vissa sidor, medan andra tonas ned eller tystas helt. Jag argumenterar för att detta kan ses som ett identitetsarbete som i sig utgör intressanta data. Artikeln är publicerad i antologin, *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi* (Lander, Pettersson och Tiby 2003).

I det sista kapitlet diskuterar och reflekterar jag kring artiklarna och uppsatsen i sin helhet. Genom att beskriva hur delar av min forskningsresa, som gäller arbetet med artiklarna och uppsatsen, har sett ut både sammanfattas och kontextualiseras artiklarna. Jag reflekterar kring de olika sätt som artiklarna är skrivna på och relaterar detta till frågan om vilken publik de riktar sig till. Jag för även en diskussion om vissa aspekter som kan problematiseras och utvecklas i artiklarna. Kapitlet avslutas med en kort redogörelse för hur jag ser på min fortsatta forskningsresa.

Avslutningsvis ska nämnas att artiklarna presenteras i den form som de har publicerats. Det innebär att jag inte har gjort några innehållsmässiga ändringar i dem. Däremot har jag gjort vissa mindre språkliga korrigeringar. De litteraturhänvisningar som förekommer i artiklarna har integrerats i uppsatsens litteraturförteckning som återfinns i slutet av uppsatsen.

2. Metod och material

Inledning

”Istället för att den leder till tystnad bör intervjuundersökningens unika natur fresta forskaren till att så exakt som möjligt beskriva de specifika steg, procedurer och avgöranden som tas i en undersökning” (Kvale 1997:231).

Det är i denna anda som jag skrivit detta kapitel. Det handlar om hur MAX och KOM-studierna konkret har genomförts, dvs. vilka metoder jag och mina kollegor har använt och hur vi har gått tillväga under datainsamlingarna inom respektive projekt. Inledningsvis vill jag nämna att det råder en viss obalans mellan beskrivningarna av respektive projekts metod och tillvägagångssätt å ena sidan och de senare följande artiklarna å andra. Jag ägnar störst utrymme åt att beskriva och reflektera kring MAX-projektet, trots att den artikel som baseras på MAX (och som presenteras i kapitel fem) inte primärt innehåller så mycket ”resultat” av själva studien. Jag ser dock ett värde i sig att beskriva och reflektera kring hur denna del av forskningsresan genomfördes, då jag hoppas och tror att andra och blivande forskare kan ha ett utbyte av att läsa om detta. Jag vill även nämna att det kan förekomma en del upprepningar mellan beskrivningen av metod och tillvägagångssätt i myndighetsstudien och de följande artiklarna som baseras på denna.

Kapitlet baseras främst på respektive projekts loggbok och fältanteckningar, som jag och mina kollegor har skrivit under arbetets gång. Först beskrivs datainsamlingen inom ramen för MAX-projektet, därefter följer en redogörelse av myndighetsstudien.

MAX-projektet

Som framgick av inledningskapitlet utgör den studie som jag har arbetat inom tillsammans med Anita Rönneling en delstudie i MAX-projektet. Grovt sett kan man säga att om MAX-projektets övriga delstudier syftade till att ge kunskap om ”yttre” sociala och samhälleliga omständigheter och utveckling vad gällde narkotikautveck-

lingen, så var syftet med Anitas och min delstudie att belysa ”inre” och subjektiva upplevelser av narkotika(miss)bruk. Vår uppgift var att försöka förstå människor som mer eller mindre regelbundet använde narkotika utifrån deras perspektiv och på så sätt få kunskap om vilka olika betydelser och innebörder narkotikabruk kan ha. Kvalitativa forskningsintervjuer framstod därför redan från början som ett självklart metodval för oss. Den kvalitativa intervjun lämpar sig nämligen väl för att skapa förståelse för intervjudeltagares livsvärld och hur de skapar mening i sin tillvaro, eftersom man kan erbjuda intervjudeltagarna utrymme att i stor utsträckning med egna ord få beskriva och reflektera kring sina upplevelser, erfarenheter, tankar etc. (Kvale 1997, Holstein & Gubrium 1995).

Urvalsförfarande i teorin...

När Anita och jag inledde arbetet med studien framstod två begrepp som utgångspunkter för urval av intervjudeltagare, nämligen narkotikamissbruk och/eller marginalisering. Detta mot bakgrund av MAX-projektets övergripande syfte – att studera *narkotikamissbruk* bland sociala *marginal*grupper och undersöka hur narkotikautvecklingen påverkats av olika marginaliseringsprocesser. Att det finns kopplingar mellan narkotikabruk och marginalisering är en tämligen okontroversiell utgångspunkt (se t.ex. Lander et al. 2002), men hur kopplingen mellan narkotika och marginalisering ser ut, upplevs och hanteras av människor som använder narkotika är inte ett lika utforskat område. Frågan var också vad som kan betraktas som marginalgrupper. Marginaliserade i förhållande till vad och enligt vem?

Marginaliseringsbegreppet framstod dock som alltför mångtydigt och problematiskt att ha som urvalskriterium. Inte minst i kombination med det minst lika mångtydiga begreppet narkotikamissbruk. Mot bakgrund av uppdraget från Socialdepartementet var vi dock tvungna att förhålla oss till detta, trots att det medförde liknande problem som marginaliseringsbegreppet – missbruk enligt vem och enligt vilka kriterier då? Detta var ju en av de frågor vi ville belysa – vilka betydelser och innebörder de som använder narkotika själva tillskriver denna term och hur de förhåller sig till den. För oss, liksom för många andra (se t.ex. Goldberg 1999) indikerade missbruksbegreppet ett ”problematiskt” användande av narkotika, dvs. ett konsumtionsmönster som innebär beroende och/eller skadeverkningar för individen och samhälle. Vi antog att det finns människor som använder narkotika som, oavsett omfattning, preparat och intagningsätt, inte skulle beteckna sin egen användning som missbruk i denna

bemärkelse. Mot denna bakgrund ville vi varken definiera eller använda termen narkotikamissbruk, utan bestämde oss istället för termen narkotikaanvändning som urvalskriterium, eftersom vi upplevde det som mindre värderande än termen missbruk.

Vårt teoretiska urvalskriterium blev därför personer som aktivt använder narkotika mer eller mindre regelbundet och vars användning är ett centralt inslag i deras tillvaro. Avsikten var att få ett så varierat material som möjligt med avseende på användningsmönster vad gäller tid, frekvens, preparat, intagningsätt, (sub)kulturell tillhörighet, kontakt med myndigheter och vårdapparat m.m. Kort sagt; att intervjua människor som befann sig i så många olika livssituationer som möjligt och som använde narkotika.

...och i praktiken

Första intervjufasen

Vid tidpunkten för inledningen av datainsamlingen skrevs och rapporterades det en del i media om ”invandrarungdomar” som rökte heroin. De skildrades som en ”ny typ” av missbrukare som hade börjat direkt med heroin utan att först ha använt andra preparat. De beskrevs ha en relativt tung drogproblematik och begränsad eller ingen kontakt med myndigheterna (se t.ex. Nordqvist & Jepson 1998). Mot bakgrund av att vi bland annat skulle ”...studera om och hur övergångar mellan olika preparat ser ut, t.ex. från att röka till att injicera heroin” (Skiss till projekt om narkotikamissbruk bland sociala marginalgrupper s.4) framstod det som relevant att försöka intervjua några av dessa ”invandrarungdomar”.²³

Frågan var hur man skulle komma i kontakt med denna grupp. Utifrån vår projektledare Börje Olssons idé inledde vi fältarbetet i slutet av 1998 med att ta kontakt med en öppenvårdsverksamhet i en av Stockholms förortskommuner som är känd för att ha en stor koncentration av ”invandrare”. På denna öppenvårdsverksamhet

²³ Jag sätter begreppet inom citationstecken dels för att markera att de heroinrökande ungdomarna kanske i hög grad var en mediakonstruktion, dels för att markera att begreppet invandrare är problematiskt. Bland annat har det kritiserats för att kategorisera människor som en homogen grupp, vilket man givetvis inte kan hävda. I sin avhandling uppmärksammar också Rönneling (2004) att man riskerar att främmandegöra människor när man kategoriserar dem som invandrare (Rönneling 2004 s. 76ff). Nämnas ska också att även begreppet ungdom är ett vagt och svårdefinierbart begrepp, som kan avgränsas på en mängd olika sätt (se t.ex. Fornäs et al 1984).

fick vi kontakt med några personer i olika åldrar och med olika drogproblematik av vilka två – båda män i 20-25-årsåldern – ställde upp som intervjudeltagare. Även om båda två vid tidpunkterna för intervjuerna var i behandling för sin narkotikaanvändning innebar detta inte att de inte använde narkotika. Båda två använde narkotika, om än i mindre utsträckning än innan de kom till öppenvårdsverksamheten.

Samtidigt som vi arbetade med kontakterna med öppenvårdsverksamheten sökte vi också andra vägar för att komma i kontakt med potentiella intervjudeltagare. En sådan var ett daghärberge i Stockholm för hemlösa med drogproblematik som drevs av en frivilligorganisation. Verksamheten var av lågtröskelkaraktär, vilket innebar att härbergets gäster tilläts vara drogpåverkade när de var där. Här fick vi kontakt med tre hemlösa personer i 35-40-årsåldern – två män och en kvinna – som ställde upp på intervjuer. En annan kontaktsväg, som vi också arbetade med, var att berätta för vänner och bekanta om vår undersökning och be dem att i sin tur sprida information om bland sina vänner och bekanta. På detta sätt hoppades vi komma i kontakt med för myndigheter okända och socialt etablerade narkotikaanvändare, dvs. personer med fast boende, sysselsättning och stabila sociala kontakter. Vi har även blivit erbjudna hjälp med att få tag på denna typ av intervjudeltagare av personer som vi träffat i samband med universitetskurser och -seminarier och som har rört sig i kretsar där droganvändning brukar förekomma i samband med fester. Som exempel kan nämnas en man som, efter ett seminarium om missbruksbehandling under vilket jag berättade om vår undersökning, kom fram till mig och sa att han kände människor som rörde sig i klubbkretsar där droger var vanligt förekommande och som han trodde skulle vilja bli intervjuade av oss. Han erbjöd sig att hjälpa oss att knyta kontakter med dessa med motiveringen att ansåg att det saknas kunskap om människor som lever ”vanliga liv” och använder droger. Nämnas ska att denna kategori var den i särklass svåraste att få kontakt med. Det tog nästan ett år innan vi kunde genomföra intervjuer med de personer som vi kom i kontakt med via bekanta, med undantag för en man i 30-årsåldern som vi intervjuade under hösten 1998. Ingen av de tre personer (två män och en kvinna) som vi kom i kontakt med genom bekanta ingick i våra personliga sociala nätverk utan gemensamt för dem alla är att de var vänner eller bekanta till bekanta till oss.

Intervjuerna med de sex personer – två män i öppenvårdsbehandling, två hemlösa män och en kvinna, samt en socialt etablerad man - som jag hittills redogjort för hur vi kom

i kontakt med, utgjorde en första fas i datainsamlingen. Denna pågick tidsmässigt från slutet av november 1998 till slutet av mars 1999. De flesta personer intervjuades minst två gånger, med undantag för två av de hemlösa som vi tyvärr inte kunde nå för en andra intervju.

Andra intervjufasen

Nästa intervjufas inleddes i september 1999 och pågick fram till årsskiftet. I början av hösten 1999 lyckades vi etablera kontakter med fyra socialt etablerade narkotikabrukare, två män och två kvinnor. Samtliga var i 30-35-årsåldern och tog droger i samband med fester. Alla hade fast boende, arbete eller var under utbildning. Som redan nämnts gick ett par av dessa kontakter genom bekanta till oss. En av dem som vi intervjuade i början av hösten förmedlade kontakt till ytterligare en person, som i sin tur förmedlade kontakt med en tredje. Samtliga av dessa intervjuades vid flera tillfällen. Vi genomförde även upprepade intervjuer med två äldre personer (en man och en kvinna i 50-årsåldern), som vi kom i kontakt med genom en klientorganisation. De hade båda "gått på" amfetamin under större delen av sitt liv, men var drogfria vid tidpunkten för intervjuerna. Även om de inte använt droger på ett par år kände båda fortfarande en viss tillhörighet med "folket i svängen", dvs. amfetaminister som huvudsakligen försörjde sig genom illegal verksamhet – vänner och bekanta som de fortfarande hade kontinuerlig kontakt med. Under denna andra intervjufas hade vi även viss kontakt med ett par av intervjudeltagarna från den första intervjufasen.

I slutet av sommaren 1999 inledde vi ett samarbete med Patrik Johansson, som då var verksam som forskningsassistent vid Socialhögskolan i Lund. Kontakten med Patrik knöts genom narkotikaforskaren Bengt Svensson, som hade annonserat och sökt samarbetspartners till ett tilltänkt nordiskt forskningsprojekt om heroinmissbruk. Eftersom vår delstudie inkluderade intervjuer med heroinister tyckte vår projektledare att vi skulle kontakta Svensson och diskutera ett eventuellt samarbete. Det visade sig att Svensson planerade att leda en intervjustudie av heroinister i Malmö och det var inom ramen för denna som Patrik skulle arbeta. För att rekrytera intervjudeltagare började han arbeta på Sprutbytesprogrammet i Malmö, vilket ledde till många kontakter med personer med ett dagligt injektionsbruk av narkotika. Sammanlagt intervjuade Patrik sex män och fyra kvinnor för MAX-projektets räkning. Med undantag för en kvinna, vars "huvuddrog" var amfetamin, var samtliga heroinister. Fyra av dessa intervjuades två gånger.

Mötena med intervjudeltagarna

Gemensamt för intervjudeltagarna var att vi hade någon form av kontakt med dem innan vi gjorde själva intervjun med dem. På öppenvårdsverksamheten fick vi till exempel möjlighet att presentera oss och undersökningen på ett morgonmöte där alla som deltog i verksamheten närvarade. Vi stannade kvar ett par timmar efter mötet så att de som var intresserade av att delta i undersökningen fick möjlighet att prata mer enskilt med oss. Då gjorde vi också upp om tid och plats för intervjuerna. Även på daghärberget fick vi möjlighet att göra en kortare presentation av oss och undersökningen. Där fick vi också hjälp av en i personalen som presenterade oss personligen för en del av verksamhetens gäster, som vi utväxlade telefonnummer med för att senare komma överens om när och var vi skulle genomföra intervjuerna med dem.

De kontakter som vi knöt genom bekanta till oss, som själva rörde sig i, eller hade vänner och bekanta som umgicks i kretsar där narkotika var mer eller mindre vanligt förekommande, gick till så att vi berättade för våra bekanta om undersökningen. En av dem fick även en kortare projektbeskrivning (se bilaga I). Hur de sedan presenterade studien för sina vänner och bekanta eller hur många personer de frågade har vi dock inte exakt kännedom om. Samtliga som vi kom i kontakt med genom våra bekanta, med undantag för en som själv ringde oss, fick vi telefonnummer till och de fick närmare information om undersökningen vid vår första kontakt. Dem som vi kom i kontakt med via klientorganisationen fick först information om studien av en person som arbetade inom verksamheten. Hon hade i sin tur fått en kortare projektbeskrivning av oss. Båda dessa intervjudeltagare kontaktade oss.

Hur presenterade vi då undersökningen? Oftast redogjorde vi kort för MAX-projektets olika delstudier och berättade att vår delstudie var en intervjuundersökning som syftade till att undersöka narkotikamissbrukares²⁴ och -användares livssituation, vad narkotikan har för betydelse i deras liv, samt att studien skulle belysa deras perspektiv. Vi meddelade också att vi spelade in intervjuerna på band, att de som ställde upp på intervjuer garanterades konfidentialitet, att materialet skulle förvaras inlåst, samt att

²⁴ Även om vi inte ville använda missbruksbegreppet gjorde vi det ibland när vi presenterade syftet med undersökningen. Detta bland annat eftersom många av de personer som vi har varit i kontakt med själva har använt begreppen narkotikamissbruk/missbrukare.

intervjudeltagarna själva fick välja vad de ville berätta för oss liksom att de när som helst fick avbryta intervjun.

Ytterligare en sak vi informerade om var att materialet skulle förstöras när undersökningen var klar. Man kan dock fråga sig när en undersökning verkligen är klar. Ett material kan aldrig bli färdiganalyserat. Det finns alltid andra och/eller nya infallsvinklar, teorier och perspektiv som kan skapa ny kunskap utifrån ett ”gammalt” material. MAX-materialet är mycket rikt och möjligheterna att göra mer av det än vad Anita och jag hittills har gjort är mycket stora. Trots att MAX-projektet formellt är avslutat har jag alltså fortfarande kvar såväl banden som intervjuutskriften. Givetvis är materialet inlåst, lösenordskyddat och avidentifierat. Min bedömning är att det är etiskt godtagbart att spara materialet och göra nya analyser av det om det inte finns några risker för att intervjudeltagarna kan identifieras. När det gäller MAX-materialet är denna risk närmast obefintlig. De personer som Patrik intervjuade har varken jag eller Anita någonsin vetat vad de hetat på riktigt. Och de flesta intervjudeltagarna som Anita och jag intervjuat minns vi inte längre namnen på.

Platser vi mötts på

Vi har i hög utsträckning låtit intervjudeltagarna få välja plats för intervjun. Gemensamt för de två männen från öppenvårdsverksamheten och intervjudeltagarna som vi kom i kontakt med via klientorganisationen är att vi intervjuade dem i respektive verksamhets lokaler. Vi satt enskilt med dem i rum som brukade användas som samtalsrum. En av männen från öppenvården gjorde jag²⁵ även en uppföljningsintervju med, på en restaurang som intervjudeltagaren själv föreslog. I brist på alternativ kom vi överens med två av de hemlösa intervjudeltagarna att genomföra en intervju på vårt arbetsrum på Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (de ville intervjuas gemensamt). Det var inte ett bra val av intervjuplats. Lokalerna hade en påtaglig myndighetskaraktär, vilket påverkade både oss och dem, vilket i sin tur påverkade intervjuns innehåll och kvalitet. Det var svårt att etablera en förtroendefull kontakt, mycket på grund av att vi som intervjuare inte kände oss helt bekväma. Trots att vi inte hade någon intervjuguide blev det ändå så att vi ställde frågor och de svarade kortfattat, vilket medförde att intervjun snarare kändes som ett utrednings/bedömningssamtal än som en kvalitativ forskningsintervju (jfr Bill-

²⁵ Anita hade inte möjlighet att delta vid detta intervjutillfälle.

qvist 1999). Den information vi fick i denna intervju var torftig i jämförelse med andra intervjuer, som genomfördes på mer neutral mark (se nedan). Efter detta använde vi inte vårt arbetsrum som intervjuplats.²⁶

Vid vissa intervjuer har det inte funnits några möjligheter att välja plats, vare sig för oss eller för intervjudeltagarna, eftersom de har varit frihetsberövade vid intervju-tillfällena. En intervjudeltagare blev häktad några dagar efter vårt första möte, varför vi fick genomföra intervjuerna med honom på häktet. En annan intervjudeltagare var tvungen att inställa sig till ett fängelsestraff. Intervjuerna på häktet och på fängelset genomförde vi enskilt med intervjudeltagarna i besöksrum och gemensamt för dem båda var att vi hade haft tidigare kontakt med dem innan de blev frihetsberövade.

Med undantag för två personer, som vi intervjuade i deras respektive hem, har intervjuerna med de socialt etablerade intervjudeltagarna ägt rum på restauranger, pub-ar eller caféer, oftast på kvällstid, eftersom de flesta arbetade på dagarna. Vi satt alltid avskilt vid ett eget bord och med ett par kunde vi sitta helt enskilt i bås. Vi hade en liten bandspelare – samma storlek som en freestyle – och oftast hade vi den framme för att kunna hålla ett öga på när det var dags att byta band. Detta innebar att andra gäster och personal har kunnat se att det pågick någon form av intervju, men att de skulle kunna ha hört vad vi har samtalat om är dock inte troligt, eftersom ljudnivån i regel var hög.²⁷

Att intervju människor om deras narkotikaanvändning, som ju är en illegal handling, på offentliga platser så som dessa kan vara etiskt problematiskt. Nämnas ska dock att intervjudeltagarna själva har varit delaktiga i val av intervjuplats och två föreslog också att vi skulle byta restaurang. Fördelarna med att träffas på offentliga platser så som dessa var att de utgjorde ”neutral mark” och det bidrog till en informell och avslappnad stämning, vilket i sin tur innebar att intervjuerna blev av god kvalitet. Det vill säga att det skapades en förtroendefull stämning som bidrog till intervjudeltagarnas vilja att berätta om sig själva, sina liv och sin narkotikaanvändning. De flesta åt vi middag eller lunch med innan intervjun, givetvis på vår bekostnad. Ibland i direkt anslutning till intervjun, ibland inte. De flesta av de socialt etablerade ville träffa oss

²⁶ I en diskussion om platsens betydelse för intervjuers innehåll och kvalitet redogör Thomsson (2002:82ff) för liknande erfarenheter när hon genomförde en intervju på universitetet.

²⁷ Tack vare en speciell mikrofonmygga innebar inte den omgivande ljudnivån några problem när intervjuerna sedan skulle skrivas ut.

för att kunna skapa sig en uppfattning om de ville delta i undersökningen. De ställde emellertid förvånansvärt lite frågor om själva undersökningen när vi sedan väl träffades. Det verkade viktigare för dem att skapa sig en bild av vilka Anita och jag var, dock inte genom att ställa en massa frågor till oss, utan mer genom att ”känna av” hur det var att samtala med oss. Under lunch- och middagsträffarna berättade givetvis Anita och jag om undersökningen, men större delen av samtalen kretsade – oftast på intervjudeltagarnas initiativ – kring andra ämnen än narkotikaanvändning. Alltifrån musik, klubbar, restauranger, mat, filmer, böcker och kläder till intervjudeltagarnas arbeten eller utbildningar. Genom dessa samtal skapades en förtroendefull relation mellan oss och intervjudeltagarna. Ingen valde att inte delta i undersökningen.

I artikel III (i kapitel fem) beskriver och reflekterar jag närmare kring vilka betydelser tidpunkt och plats kan ha för intervjun.

Intervjuerna

De frågeområden som Anita och jag har velat få kunskap om utvecklades under arbetsets gång. I bilaga II finns en sammanställning av dessa. En del frågor, som vi uppehöll oss en hel del kring i första intervjufasen, kändes mindre intressanta i den andra fasen. Vi var till exempel mer preparatfixerade i den första fasen och ägnade mer tid av intervjuerna åt frågor som exempelvis rörde vilka fysiska och psykiska effekter olika droger hade. I den andra fasen fokuserade vi mer på frågor som rörde tillhörighet och identitet. De frågeområden som återfinns i bilaga II har således täckts av i varierande utsträckning med intervjudeltagarna.

Första explorativ intervju

Som redan nämnts har de flesta deltagarna intervjuats vid flera tillfällen och i de allra flesta fall har både Anita och jag deltagit som intervjuare.²⁸ Den första intervjun var av explorativ karaktär och syftade till att generera kunskap om och skapa en bild av hur intervjudeltagaren beskrev och upplevde sin narkotikaanvändning och livssituation. För det mesta brukade denna ta ca två timmar. Vi hade ingen skriftlig guide utan brukade börja med att be intervjudeltagaren att beskriva sig själv. Utifrån dessa

²⁸ I artikel III (i kapitel fem) och i kapitel sex diskuterar och problematiserar jag att vara två intervjuare och en intervjudeltagare.

självpresentationer ställde vi sedan följdfrågor. Exempelvis beskrev sig de flesta av de socialt etablerade intervjudeltagarna i termer av vad de arbetade med och en vanlig följdfråga från vår sida var då vad de brukade göra när de inte arbetade, vilket ofta ledde oss in på intervjudeltagarens narkotikaanvändning. Valet att inte ha någon skriftlig intervjuguide gjordes bland annat mot bakgrund av vi trodde att det skulle vara lättare att skapa en förtroendefull kontakt med deltagarna. Vi hade båda tidigare erfarenheter av intervjuer, såväl med som utan guider, och upplevde att vi själva hämmades av att ha en guide. Den stora merparten av de explorativa intervjuerna hade alltså karaktären av samtal mellan oss och intervjudeltagaren (se Kvale 1997), vilket medförde att intervjuerna kom att bli delvis olika. Vi eftersträvade att möta intervjudeltagarna där de befann sig just då och eftersom de levde under olika förhållanden kom intervjuerna att kretsa kring delvis olika områden. Det har inneburit att vissa intervjuer exempelvis har handlat mer om intervjudeltagarnas livssituation, medan andra mer kretsat kring själva droganvändningen. En gemensam nämnare för intervjuerna var att vi försökte skapa en bild av deras ”drogkarriär” utifrån frågor om första gången de kom i kontakt med narkotika, hur och genom vilka personer de kom i kontakt med narkotika första gången, vilken situation de befann sig i, vilket preparat det var frågan om, om de hade några förväntningar på drogen, hur de upplevde att ta den, om de fortsatte att använda drogen, i vilka situationer då osv. Dessa typer av frågor ställde vi relation till varje preparat de tagit samt hur deras livssituation såg ut i övrigt. På så sätt kan vi sägas ha skapat en *fokuserad livshistoria* tillsammans med intervjudeltagarna, eftersom vi under de flesta intervjuerna har uppehållit oss vid vissa för narkotikaanvändningen relevanta tidsperioder i intervjudeltagarnas liv. Detta har inneburit att andra perioder i intervjudeltagarnas liv har berörts mycket kortfattat eller inte alls.

Vi brukade börja och/eller avsluta intervjun med att berätta hur vi arbetade, dvs. att jag skulle skriva ut intervjun (vilket kunde ta några veckor), att vi sedan läste igenom utskriften var för sig och då alltid upptäckte nya frågor och såg aspekter som vi ville veta mer om och att vi därför – om det gick bra för intervjudeltagaren – ville återkomma till honom/henne för en andra intervju. Samtliga av intervjudeltagarna samtyckte till detta. Två av de hemlösa lyckades vi dock inte komma i kontakt med igen.

Första analys av intervjuerna

En viktig del i analysarbetet är att skriva ut intervjun. Detta kräver dock tid och en inte alltför dålig rygg. De flesta intervjuer har skrivits ut av mig, men en del har på grund av mina ryggproblem transkriberats av andra. Skälet till att Anita inte transkriberade intervjuerna var för att hon arbetade deltid i MAX (och deltid i ett annat forskningsprojekt). I de fall det har varit aktuellt att be andra skriva ut intervjuer har vi alltid frågat den intervjudeltagare som det har gällt, om det har varit OK. Vi har betonat att intervjuutskrivaren givetvis haft tystnadsplikt. Ingen av dem som vi har tillfrågat har sagt nej till att låta någon annan än mig skriva ut intervjuerna. De intervjuer som skrevs ut av andra lyssnade jag alltid igenom och kontrollerade mot utskriften. Vid dessa kontroller upptäckte jag en del saker som utskrivaren hade missuppfattat och som hade fått betydande konsekvenser för förståelsen av intervjudeltagaren.²⁹

Efter att intervjuerna skrivits ut läste Anita och jag igenom utskrifterna var och en för sig. Dessa genomläsningar väckte alltid nya frågor som vi antecknade i marginalerna. Därefter jämförde och diskuterade vi hur vi hade läst och tolkat intervjuerna. Slutligen sammanställde vi en intervjuguide som innehöll de frågor och områden som vi kommit överens om var viktiga att belysa närmare i uppföljningsintervjun med den aktuella intervjudeltagaren.

Andra validerande intervju

Vanligtvis brukade vi genomföra uppföljningsintervjuerna en till två månader efter den första. Eftersom vi hade en guide med färdigformulerade frågor kom dessa intervjuer att bli av en annan karaktär än den första intervjun. Vi brukade börja intervjuerna med att informera om att vi skulle vara mycket mer styrande. Intervjuerna hade i princip uppläggningsfråga – svar och var av validerande karaktär (se Kristiansen 2000). Det innebar att vi dels bad intervjudeltagarna utveckla frågor som vi berört i första intervjun, dels att vi ställde frågor om områden som vi inte kommit in på i första intervjun. I uppföljningsintervjuerna delgav vi också våra tolkningar av intervjudeltagarnas berättelser, så att de fick möjlighet att utveckla eller bekräfta dessa (se Kvale 1997, Thomsson 2003).

²⁹ Ett lustigt men allvarligt exempel kan nämnas. Utskrivaren av intervjun hörde, och skrev således ut, att intervjudeltagaren sa att ”det krävs ett mordhot för att kunna sluta knarka”. I själva verket sa intervjudeltagaren att det krävs en *morot* för att kunna sluta knarka. Morot i bemärkelsen något positivt att eftersträva.

Intervjudeltagarna har uppfattat de validerande intervjuerna olika. En del har uttryckt att de föredrog den öppna formen, utan intervjuguide, medan andra har sagt att de upplevde det som lättare att berätta när vi ställde konkreta frågor. Med vissa intervjudeltagare skapade dessa intervjuer ytterligare förtroende mellan oss och dem eftersom det framgick tydligt att vi lagt ner arbete på att sätta oss in i det som de berättat för oss och att vi var måna om att förstå och tolka dem korrekt. Ett par intervjudeltagare valde till exempel att berätta om saker i den andra intervjun som de medvetet undanhållit och/eller friserat i första intervjun. Exempelvis berättade en av männen som deltog i öppenvårdsbehandlingen och som vid vårt första möte sa att han för närvarande var helt drogfri, att han hade tagit amfetamin strax innan vi träffade honom. Då han inte hade verkat ”påtänd” och eftersom det var första gången vi träffade honom, hade Anita och jag inte märkt detta.

Med några intervjudeltagare kom det fram så pass mycket ny kunskap att vi kände att det inte räckte med en uppföljningsintervju. Därför genomförde vi en intervju till med tre av dem. En av våra första intervjudeltagare, vars livssituation genomgick flera större förändringar, hade vi dessutom regelbunden kontakt med över ett par månaders tid.

I en intervjusituation är parterna medvetna om att delar av samtalet kommer att presenteras för en publik av främlingar och då insatt i ett sammanhang som vid intervjutillfället ännu är okänt (Sahlin 2003:252). Det finns alltså en osynlig och oviss publik närvarande i interaktionen. Intervjudeltagaren presenterar inte bara sig själv för intervjuarna ”här och nu” utan också för bandet, som representerar denna framtida publik, eller för att tala med Goffman (1974), en ’främre region’ (Ibid:252). Intervjudeltagarnas bedömning av den framtida publiken tror jag till stor del görs mot bakgrund av vilka intervjuarna är, hur de uppträder och bemöter intervjudeltagaren, vilken typ av frågor som ställs osv. Att vissa intervjudeltagare valde att berätta att de medvetet undanhållit att tala om vissa händelser i den första intervjun tror jag handlade om ett ökat förtroende för mig och Anita som intervjuare och därmed en tillit att vi skulle behandla och presentera intervjudeltagarnas berättelser på ett forskningsetiskt och respektfullt sätt.

Fältanteckningar och loggbok

I samband med varje intervju har vi – oftast var och en för sig – skrivit fältanteckningar om hur vi uppfattat intervjudeltagaren, intervjusituationen och varandra, liksom vad som har skett före, under och efter intervjuerna. Till varje intervjudeltagare skapade vi ett eget fältdokument. Dessa dokument har inte innehållit intervjudeltagarnas riktiga namn och de har, liksom intervjuerna och övrigt material, varit lösenordsskyddade. I fältanteckningarna har vi också skrivit om vi har haft andra typer av kontakter med intervjudeltagaren, t.ex. om vi har talat i telefon, stött på dem på stan eller om vi hört något om dem via andra intervjudeltagare. Att vi kontinuerligt har skrivit fältanteckningar om våra intervjudeltagare är inte något som vi har informerat dem om. Tanken slog oss nog aldrig att göra det heller, förmodligen för att vi först och främst såg på fältanteckningarna som en hjälp för oss själva i förståelsen av intervjudeltagarna och deras berättelser. Anteckningarna är också av privat karaktär i den meningen att de är skrivna som i dagboksform.

Förutom fältdokumentet om de enskilda deltagarna har Anita och jag även skrivit fältanteckningar om de tillfällen då vi följt och observerat vissa intervjudeltagare och platser. Exempelvis erbjöd sig en av de äldre intervjudeltagarna att ta med oss på ett studiebesök till Lugnet – ett nedslitet hamn- och industriområde där socialt exkluderade människor (varav många ”knarkat i hela sitt liv” som vår intervjudeltagare uttryckte det) levde i plåtskjul, bilvrak och husvagnar. Exempel på andra situationer som vi fört anteckningar om var när några av våra socialt etablerade intervjudeltagare, som ofta gick ut och dansade på gay-klubbar, erbjöd oss att följa med på en Ålands-kryssning som främst riktade sig till homo- bi- och transsexuella personer.

Utöver fältanteckningarna förde även Anita och jag loggbok över arbetet med MAX. Så fort vi gjorde något eller fick reda på något som vi bedömde var relevant för studien gjorde vi en kort anteckning om detta. Detta innebär att vi har hela vår forskningsresa kronologiskt dokumenterad.

Det finns en etisk problematik i att vi inte informerat intervjudeltagarna om att vi förde fältanteckningar om intervjuerna med dem, i synnerhet eftersom jag numera – långt efter att intervjuarbetet är avslutat – har kommit att betrakta fältanteckningarna som en del av min empiri (Schwalbe & Wolkomir 2001). Min bedömning är att de citat jag har med från våra fältanteckningar bidrar i så pass hög grad till analysen och diskussionen

att det är motiverat att ta med dem. De flesta citat berör dessutom mina och Anitas personliga känslor och tankar.

Patriks intervjuer

Innan Patrik inledde sitt intervjuarbete skickade vi en guide med de teman som vi frågade våra intervjudeltagare om. Denna guide utvecklades allteftersom såväl vårt som Patriks intervjuarbete fortskred. Den guide som återfinns som bilaga III innehåller samtliga frågeområden som vi har varit intresserade av att få kunskap om. Patrik arbetade på ett likartat sätt som vi, dvs. utgick från vad intervjudeltagaren berättade där och då. Tanken var att Patriks arbete skulle följa samma upplägg som Anita och jag hade – en första explorativ intervju, transkribering och analys av intervjun och sedan en andra validerande intervju. Patrik skrev ut intervjuerna, skickade utskriften till Anita och mig, som läste dem var och en för sig. Sedan formulerade vi ytterligare frågor och sammanställde en guide, som Patrik sedan använde som underlag i de uppföljningsintervjuer som han fick möjlighet att göra. Som redan nämnts kunde han dock bara genomföra en andra intervju med fyra av intervjudeltagarna. När det gäller de övriga fick han inte tag på vissa för en andra intervju, andra bestämde han tid och plats med, men de dök inte upp. Vi vet att en av männen avled på grund av en överdos heroin ett par månader efter att Patrik intervjuade honom. Även Patrik skrev fältanteckningar i anslutning till de flesta intervjuer som han genomförde. Dessa skickade han till oss, tillsammans med utskriften av intervjuerna. Patriks roll i MAX var alltså att genomföra och transkribera intervjuer.

Bearbetningen av materialet som snarare rörde till än tydliggjorde

Efter att datainsamlingen avslutats började Anita och jag att arbeta med intervjuaterialet i NUD*IST, ett dataprogram för bearbetning av kvalitativa forskningsmaterial. Utifrån det som framkommit i intervjuerna byggde vi ett kodschema (vilket kallades ”träd” i denna version av NUD*IST). Vårt träd bestod av olika teman, som vi trodde skulle göra materialet mer överskådligt. Så blev dock inte fallet, eftersom trädet växte och växte allteftersom nya intervjuer skulle kodas. Efter ett par månaders arbete insåg vi att vi hade skapat alldeles för många koder och underteman, vilket gjorde att materialet hackades sönder och blev närmast obegripligt. För att förstå innebörden av textstyckena inom respektive tema var vi ändå tvungna att hela tiden gå tillbaka till inter-

vjuerna i sin helhet. Med andra ord kan vårt kodningsarbete sammanfattas med att vi skapade för många träd, så till slut såg vi inte skogen. Efter att vi hade kodat ungefär en tredjedel av intervjuerna, konfronterade vi oss själva med att arbetet inte ledde oss i rätt riktning, varför vi beslutade att avbryta kodningsarbetet.

Med detta sagt menar jag dock inte att det är omöjligt eller inte är önskvärt att koda ett kvalitativt material tematiskt. Vad jag vill förmedla är att jag genom vårt enträgna kodningsarbete har lärt mig att ”data” aldrig ”talar för sig själv” och att man har mycket tid och energi att vinna på att ha ett någorlunda genomtänkt teoretiskt fokus som hjälper en att sålla. Jag tror dock inte att det enbart var avsaknaden av teoretiskt fokus som gjorde att kodningsarbetet snarare rörde till än tydliggjorde materialet. En annan viktig aspekt var att vi fortfarande befann oss så nära materialet, såväl tidsmässigt som emotionellt. Det gjorde det svårt att fokusera på vissa teman, eftersom man ansåg att allt som intervjudeltagarna berättade om var lika viktigt.

Från problem till tillgång

Kodningsarbetet bidrog i hög grad till att jag började se en mängd problem i intervju-materialet. Intervjuerna var så olika, spretade åt så många olika håll och var därmed väldigt svåra att strukturera. Istället för att se det som en svaghet att intervjudeltagarnas berättelser kan framstå som ofokuserade och berör så många andra aspekter än deras narkotikaanvändning, har jag kommit att se detta som en tillgång. Det är snarare intressant att flera intervjudeltagare inte talar så mycket och/eller specifikt konkret om sitt narkotikabruk med tanke på att Anita och jag försökte få dem att strukturera sina livsberättelser utifrån sin narkotikaanvändning (något jag återkommer till). Istället för att se detta som ett misslyckande, vilket jag under en period gjorde, har jag istället kommit att se det som ett intressant fenomen att försöka förstå.

Distans till materialet i kombination med att jag har tillägnat mig nya teoretiska perspektiv samt fördjupat mina kunskaper om dem jag redan hade (i synnerhet vetenskapsteoretiskt) gör alltså att jag numera ser andra aspekter i materialet. Inte minst när det gäller Anitas och mitt arbete under datainsamlingen. Vi ”är” inte samma personer idag

som dem som genomförde intervjuarbetet då³⁰, vilket gör det lättare för mig att exempelvis identifiera uttalade förförståelser som Anita och jag hade under intervjuarbetet. Här har fältanteckningarna varit till stor hjälp. Bland annat kan man studera vilka begrepp vi använder i början av datainsamlingen och se hur de förändras/förtydligas under arbetets gång. Därmed tydliggörs hur våra förförståelser, utvecklingen och förändringen av dem, har bidragit till att skapa intervjumaterialet. De intresseområden vi hade då, liksom de frågor och tolkningar vi gjorde under intervjuarbetet, skiljer sig alltså från dem jag gör idag. Att man kan betrakta tal om narkotikaanvändning som ett sätt att ”göra genus” är ett exempel, vilket är något jag berör i artikel III. Andra intressanta aspekter jag numera ser i materialet – t.ex. vilka positioner intervjudeltagarna intar och talar utifrån, vilka uttryck intervjudeltagarnas självpresentationer och identitetsförhandlingar tar sig samt hur de strukturerar sina berättelser i intervjusituationerna – är områden jag får utveckla i min avhandling.

Avslutande kommentar om MAX

Sammantaget består MAX-materialet av 40 kvalitativa intervjuer med 22 personer (14 män och åtta kvinnor), som vid intervjutillfällena åldersmässigt var mellan 20 och 53 år, varav merparten använde droger mer eller mindre regelbundet. Som framgått får läsaren emellertid endast ta del av en ytterst liten del av detta material i denna licentiatuppsats. Den som vill läsa mer om de personer som ingått i MAX-studien hänvisas till Lander et al (2002), Rönneling (2000 och 2004) samt Rönneling & Skrinjar (2002).

Myndighetsstudien

Fokusgruppsintervjuer med poliser och socialarbetare

Myndighetsstudien baseras på sju fokusgruppsintervjuer, tre med poliser och fyra med socialarbetare³¹, som jag och Patrik Johansson genomförde under år 2000. Fokus-

³⁰ Lika lite som intervjudeltagarna ”är” samma personer idag som när vi intervjuade dem, vilket för övrigt är bra ur etisk synvinkel. Identifieringsrisken har minskat drastiskt, eftersom det har gått så lång tid sedan intervjuerna genomfördes.

³¹ I artikel I, *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant* (som presenteras i kapitel tre) står det att vi totalt har genomfört åtta fokusgruppsintervjuer. En av dessa gjordes med sjukvårdspers-

gruppsmetodiken förespråkades av projektledaren för KOM³² och valdes för att det är ett bra verktyg för att få information om grupp- och arbetsplatskulturer på ett relativt snabbt och enkelt sätt (Wibeck 1998). Morgan (1996:130) har definierat metoden som "...a research technique that collects data through group interaction on a topic determined by the researcher". Deltagarna väljs utifrån att de har vissa saker gemensamt (Wallin et al. 1999), i vårt fall att de kom i kontakt med narkotikabrukare inom ramen för sina arbeten. Diskussionen leds av en moderator som utifrån en intervjuguide för upp teman som deltagarna ska diskutera. Det som skiljer metoden från en vanlig traditionell samtalsintervju är att fokusgruppsintervjun ska stimulera en diskussion mellan gruppdeltagarna. Fokusgruppsintervjun kan beskrivas som ett tillfälle till meningsproduktion, där deltagarna i samspel med varandra kan pröva idéer och uppfattningar. Metoden belyser snarare den kulturella än den individuella nivån, dvs. hur människor gemensamt skapar mening i grupp (Morgan 1988, 1996, Wibeck 1998).

Urval av arbetsgrupper

Urvalet av fokusgrupper gjordes för att spegla olika sätt att arbeta med vuxna narkotikabrukare. För att undersöka eventuella lokala variationer genomfördes två fokusgruppsintervjuer i Malmö³³ (en med poliser och en med socialarbetare) och övriga i Stockholm. Ursprungligen hade vi för avsikt att göra dubbelt så många fokusgruppsintervjuer än vad vi kom att göra. Vi hade nämligen ganska stora svårigheter att hitta arbetsgrupper som hade möjlighet att delta i studien. I Stockholm hade det förekommit omorganisationer inom såväl polis som socialtjänst. Flera arbetsplatser som jag kontaktade ansåg sig inte ha möjlighet att delta i studien, dels på grund av tidsbrist, dels för att de inte ansåg sig kunna ge oss speciellt mycket information eftersom organisationen var så pass ny och rutiner inte hunnit utvecklas. Särskilt svårt var det att rekrytera polisgrupper till studien. Flera närpolisdistrikt som jag talade med kunde på grund av resursbrist inte avvara personal för att låta oss göra en intervju. En polis sa att han knappt hade råd att avsätta tid för att samla alla poliser för informationsmöten. I

sonal på Sprutbytesprogrammet i Malmö. I analyserna valde vi dock att inte ta med denna, utan enbart fokusera på poliser och socialarbetare.

³² Nämligen Fil.dr. Börje Olsson.

³³ Malmö valdes dels för att en av Sveriges två sprutbytesverksamheter ligger där (den andra finns i Lund), dels för att Malmö ligger nära Danmarks huvudstad Köpenhamn, i vilken haschhandeln vid tidpunkten för datainsamlingen i ett visst område av staden (nämligen Christiania) i praktiken var legaliserad. Sprutbytesprogrammet hör till Infektionskliniken vid Universitetssjukhuset MAS i Malmö. Här kan personer över 20 år byta in sina sprutor och kanyler, ta HIV-test, få sår och bölder omplåstrade. Det finns även möjlighet att träffa kurator och barnmorska.

Malmö var det ännu svårare att få tag på polisgrupper. Personalbristen var så stor att Närpolisenheter, som gick under namnet Kvarterspolisen i Malmö, i praktiken inte existerade. På grund av ansträngd budget hade inga nya poliser kunnat anställas på fyra år.

Det slutgiltiga urvalet kom därmed att bestå av en stadsövergripande gatulangningsgrupp och två närpolisgrupper, vars arbete var inriktat mot all vardagsbrottslighet där narkotikabrott utgjorde en del. Socialarbetargrupperna bestod av tre arbetsgrupper inom missbruksenheter, som arbetade med hjälp-, stöd- och motivationsarbete.³⁴ En fokusgruppsintervju genomfördes också med en uppsökarverksamhet vars arbetsområde sträckte sig över hela staden och vars arbete var fältbaserat. Denna socialarbetargrupps arbete syftade bland annat till att söka upp narkotikabrukare för att främja kontakter mellan dem och socialtjänstens missbruksenheter.

Varje fokusgrupp bestod av mellan tre och fem personer. Sammanlagt deltog 32 personer; tre kvinnor och 10 män i polisgrupperna, samt 12 kvinnor och sju män i socialarbetargrupperna. Majoriteten av deltagarna hade mer än 10 års yrkeserfarenhet och merparten hade lång erfarenhet av att arbeta med narkotikabruk.

Tillvägagångssätt

Intervjuerna genomfördes på deltagarnas respektive arbetsplatser. Gruppdeltagarna var alltså arbetskamrater. Intervjuerna pågick i runt två timmar och spelades med deltagarnas medgivande in på band. Samtliga intervjuer skedde på deltagarnas arbetstid. Någon av Patrik eller jag själv agerade moderator medan den andra av oss hade rollen som observatör.³⁵ Moderatören initierade teman utifrån en fokusintervjuguide som deltagarna ombads att diskutera. Temana rörde fokusgruppernas arbetsvillkor, ansvarsområden, samarbete med andra aktörer, uppfattningar om och förhållningssätt till lagstiftning, den svenska narkotikapolitiska målsättningen, problemuppfattningar och -lösningar, samt hur deras konkreta arbete med narkotikabrukare ser ut (se bilaga IV).

³⁴ I en av dessa grupper deltog även sjukvårdspersonal eftersom denna arbetsplats var organiserad så att representanter från landstingets beroendevård arbetade i samma lokaler som socialarbetarna.

³⁵ Observatören har fört anteckningar om samtalsordningen för att underlätta arbetet med intervjuutskriftena.

Varje fokusgrupp ombads att diskutera samma teman. Ofta tog grupperna själva upp teman som fanns i guiden, varför ordningen på temana har varierat mellan grupperna. Efter varje genomförd fokusgruppsintervju har Patrik och jag skrivit minnesanteckningar om hur vi har uppfattat situationen, diskussionen samt interaktionen mellan deltagarna. Samtliga intervjuer har skrivits ut ordagrant.

I litteraturen diskuteras för- och nackdelar med att låta fokusgrupperna bestå av personer som känner varandra (se t.ex. Stjerna & Marttila 1999). När de medverkande känner varandra kan det t.ex. finnas informella strukturer i grupperna och interna jargonger som kan vara svåra för forskaren att förstå. Interna jargonger har funnits i alla grupper som har intervjuats, utan att vi för den skull upplevt att vi inte förstått gruppdeltagarna. Ett annat problem som kan vara relaterat till frågan om deltagarna känner varandra, är om de inte säger vad de tänker på grund av grupstryck, andra upplevda hot eller om de överdriver för att göra intryck. Huruvida detta är att betrakta som ett problem beror delvis på studiens syfte. I myndighetsdelen kom vårt intresse att röra just vad som är tillåtet att tycka, tänka och göra på arbetsplatserna och i -grupperna. Sådana grupprocesser blir därmed resultat i sig eftersom det är *arbetsgruppens* åsikter och attityder vi velat få inblick i. Vidare har vi försökt få en bild av arbetsgruppernas erfarenheter, åsikter och förståelse av arbetet med narkotikabrukare. Det är alltså fokusgruppernas *kollektiva* bilder av, intentioner med och innebörder av arbetet med narkotikabrukare som förmedlas i materialet (vilka givetvis kan skilja sig från de enskilda deltagarnas) (se även Billinger 2000). Det bör även noteras att fokusgruppernas diskussioner ger en bild av arbetet i två storstäder, vilket givetvis kan skilja sig från arbetet på mindre orter i landet.

Fokusgruppsdiskussioner eller gruppintervjuer?

Överlag hade Patrik och jag vissa svårigheter att få deltagarna att diskutera *med* varandra. Nästan alla grupper riktade sig mer till moderatören än till övriga deltagare i gruppen. Det var bara i en socialarbetargrupp som det blev en fokusgrupps*diskussion*. I denna diskuterade och resonerade deltagarna verkligen *med* varandra om sitt arbete, sina åsikter och upplevelser. De resterande grupperna hade mer karaktären av *gruppintervjuer* där deltagarna berättade för oss om sina åsikter, attityder, erfarenheter etc., snarare än att diskutera dessa med varandra. Ett generellt intryck är att polisgrupperna var något mer talföra än socialarbetarna, med undantag för nyss nämnda socialarbetar-

grupp. Övriga socialarbetargrupper var dock försiktigare i sina formuleringar och något mer resonerande och reflekterande än poliserna.

Man kan fråga sig varför de flesta fokusgrupper inte diskuterade temana sinsemellan mer än vad de gjorde. En möjlig förklaring skulle kunna vara att fokusintervjuguiden helt enkelt inte var tillräckligt bra utformad, en annan att Patrik och jag inte var tillräckligt bra som moderatorer. Vad gäller guiden, eller snarare upplägget vid intervjuerna, så tror jag att detta hade kunnat göras på ett annat sätt. Även om guiden till stor del var formulerad i temaform, förekom det även en del direkta frågor, vilket förmodligen bidrog till att intervjuerna i vissa stycken hade karaktären fråga – svar. Kanske hade vi skapat större möjligheter till diskussioner mellan deltagarna om vi använt oss av någon form av underlag, t.ex. visat sekvenser ur filmer som handlar om narkotikabruk och/eller socialt och polisiärt arbete med narkotikabrukare. Abrahamsson (1999, 2004) har med framgång använt denna typ av upplägg när hon har genomfört fokusgruppsintervjuer med politiker, ungdomar och unga vuxna om deras syn på och erfarenheter av alkohol.

Guiden kan dock inte helt och hållet förklara svårigheterna att skapa diskussion i grupperna. Inte heller Patriks och min förmåga att agera moderator. Som förberedelse inför fokusgruppsintervjuerna genomförde Patrik och jag en fokusgruppsintervju med studenter på grundutbildningen i kriminologi och vid detta tillfälle blev det intensiva diskussioner mellan deltagarna. Visserligen var intervjuguiden anpassad till studentgruppen, men den liknade den vi sedan använde i arbetsgrupperna.

Jag tror snarare att svårigheter att få arbetsgrupperna att diskutera med varandra har att göra med makt. Till skillnad mot studentgruppen var Patrik och jag yngre än merparten av deltagarna i arbetsgrupperna. Det var endast någon enstaka socialarbetare som var i vår ålder, dvs. i 25-årsåldern. Vår ålder kan ha bidragit till att vi inte blev tagna på lika stort allvar som vi kanske hade blivit om arbetsgrupperna hade uppfattat oss som mer erfarna forskare. Hade vi varit det hade vi dock kanske uppfattats som mer hotfulla (se nedan). Vidare besökte vi poliserna och socialarbetarna på deras respektive arbetsplatser. Vår ålder i kombination med det faktum att arbetsgrupperna befann sig på "hemmaplan" medan Patrik och jag var "på främmande mark" medförde att arbetsgrupperna hade ett visst övertag. Å ena sidan gav förmodligen platserna för fokusgruppsintervjuerna arbetsgrupperna ett visst tolkningsföreträde i den meningen att de visste hur man brukar bete sig och vad man brukar tala om på respektive arbetsplats. Å

andra sidan medförde säkerligen Patriks och mitt besök en viss osäkerhet om hur situationen skulle definieras. Vi kom från universitetet och även om vi både hade ringt och berättat om undersökningen och skickat ett informationsbrev (Bilaga III) kan man anta att arbetsgrupperna kände en viss osäkerhet om vad vi var ute efter, kanske i synnerhet socialarbetargrupperna. Att de var mer försiktiga och resonerande än poliserna kan kanske förstås mot bakgrund av att de själva är högskoleutbildade och har kunskaper om hur vetenskapliga undersökningar genomförs? Hos båda yrkesgrupperna finns dessutom en viss misstänksamhet mot forskare, vilka kan uppfattas som teoretiker som inte har lika mycket kontakt med ”verkligheten” som dem som jobbar praktiskt och konkret (se t.ex. Ekmans, 1999:49ff och Granérs, 2004:291f polisstudier samt Billqvists 1999:44 studie av socialsekreterares arbete). Ytterligare en tolkning är att det rådde en så pass stor konsensus inom grupperna att deltagarna upplevde att det inte fanns speciellt mycket att diskutera med varandra utan inriktade sig på att förmedla ”svar” till oss.

Etiska implikationer

Det finns etiska implikationer av att sammanföra deltagare och ”tvinga” dem att diskutera. Konflikter kan uppstå, blottläggas eller förvärras, som i sin tur kan medföra negativa konsekvenser för deltagarna och gruppen. Det kan i en fokusgruppsintervju också uppstå en gruppdyamik som gör att en deltagare kanske avslöjar saker han eller hon egentligen inte vill att kollegorna ska veta om. I en av grupperna fanns konflikter men detta var sedan länge känt på arbetsplatsen. I artikeln ”*Kontrollanten som hjälpare...*” skriver vi att vi inte tror att vår fokusgruppsintervju kan ha förvärrat situationen – ett antagande vi faktiskt inte hade någon grund för att göra. I artikeln påpekar vi också att vi har intervjuat deltagarna i egenskap av deras yrkesroller och om det skulle vara så att fokusgruppssituationen medverkat till att konflikter har uppstått, blottlagts eller förvärrats behöver detta inte nödvändigtvis betraktas som ett problem. Vid genomförandet av intervjuerna såg vi ett värde i att grupperna aktivt funderade över de områden vi bad dem att diskutera, och om det var så att vi introducerade nya problemområden för deltagarna att fundera över såg vi det som en fördel. Denna inställning bör dock problematiseras och kontextualiseras. Mot bakgrund av våra erfarenheter av att intervjua narkotikabrukare såg och tolkade nog både Patrik och jag i stor utsträckning polisernas och socialarbetarnas diskussioner av sitt arbete utifrån ett brukarperspektiv – eller det vi uppfattade som ett brukarperspektiv – och utifrån detta kunde den konsensus som grupperna gav uttryck för te sig problematiska. Men om man intar

polisernas och socialarbetarnas perspektiv och beaktar att deras liv inte enbart utgörs av positionerna polis/socialarbetare, så kan denna ståndpunkt vara etisk problematisk. Vidare behöver inte oenigheter eller konflikter i arbetsgrupperna nödvändigtvis leda till att narkotikabrukarna gagnas, det kan lika gärna bidra till mer kontroll och repression.

Ingen fokusgrupp gav uttryck för att fokusgruppsintervjuerna i sig ställde till med några problem, men detta behöver inte innebära att den inte gjorde det. Samtliga grupper gav oss dock positiv respons och de satt ofta kvar och fortsatte att samtala med oss efter att intervjun avslutats. Som exempel kan nämnas en polisgrupp som efter att bandet stängts av ställde samma fråga till mig och Patrik som vi hade ställt till dem, nämligen om vi hade ändrat uppfattning om narkotika och missbruk sedan vi började arbeta i projektet.

”Jag tyckte att det var väldigt intressant att han formulerade frågan på det sätt han gjorde. Varken jag eller Patrik hade ju talat om vad vi har för syn och [polis A] verkade helt enkelt utgå från att vi har samma syn som han och de övriga i gruppen. Samtidigt tyckte jag som vanligt att det är ganska obehagligt att få sådana frågor, eftersom min syn inte överensstämmer med deras. Jag svarade därför att ’nej, det kunde jag inte påstå’. Patrik sa att han har fått en förståelse för polisens arbete och jag fyllde i och sa att den förändring vad gäller min syn som har skett under arbetets gång är att jag har fått en större förståelse för hur oerhört komplext problemet är” (citrat ur mina minnesanteckningar).

En del grupper uttryckte också att fokusgruppsprocessen varit givande och att den fått dem att uppmärksamma värdet av att diskutera grundläggande ideologiska frågor som deras arbete baseras på, något de uttryckte att de annars sällan eller aldrig gör.

”Något som var väldigt kul var att intervjun helt klart gav [fokusgruppen] något. [Soc. B] sa t.ex. efter intervjun att han tyckte att det hade varit kul, intressant och bra. Han sa att det är bra att sätta sig ner och diskutera sådana här frågor. [Soc. C] uttryckte något liknande” (citrat ur mina minnesanteckningar).

Bearbetning och analys av fokusgruppsintervjumaterialet

Utifrån utskrifterna av fokusgruppsintervjuerna konstruerade Patrik och jag ett kodschema. Detta bestod av följande kategorier: mötet, ideologi, problemdefinitioner, problemlösningar, arbetets förutsättningar, samarbete, konflikter, hanteringsstrategier samt effekter. Materialet kodades i dataprogrammet NUD*IST.

I kategorin *mötet* kodades citat om fokusgruppsdeltagarnas beskrivningar av deras möten med narkotikabrukare. Koden *ideologi* innehåller vilken människo- och samhällssyn som fokusgrupperna ger uttryck för. Denna kategori överlappar problemdefinitionerna och problemlösningarna i hög grad, eftersom gruppernas människo- och samhällssyn främst kommer till uttryck i resonemang som rör narkotikapolitik. Kategorin *problemdefinitioner* innehåller deltagarnas beskrivningar av narkotika- och missbrukssituationen, vad de ser som narkotikamissbrukarnas problem och vilka faktorer som orsakar dessa. Uttalanden om vad som ska till för att lösa missbrukarnas problem, liksom beskrivningar av hur fokusgrupperna arbetar återfinns i koden *problemlösningar*. Detta tema innehåller även resonemang om vad som krävs för att åtgärda narkotikaproblemet som fenomen. *Arbetets förutsättningar* innehåller beskrivningar av vilka ramar som finns för arbetet, t.ex. lagstiftning, organisation, (brist på) resurser, utrustning, utbildning, kompetens etc. och i koden *samarbete* finns beskrivningar av vilka aktörer som fokusgrupperna samarbetar med. *Konflikter* avser dels konflikter med andra aktörer, dels mål- och medel konflikter (t.ex. mellan resurser och målsättningar). Hur fokusgrupperna hanterar dessa konflikter har kodats som *hanteringsstrategier*. Kategorin *effekter* innehåller dels uttalanden om vilka effekter och konsekvenser fokusgrupperna anser att olika åtgärder/icke-åtgärder har på narkotikabrukarna, dels vilka effekter/konsekvenser fokusgrupperna tror att narkotikabrukarna anser att olika åtgärder/icke-åtgärdena har för narkotikabrukarna. Koderna överlappar till viss del varandra och citaten belyser ofta flera teman.

Reflektioner kring metoder och tillvägagångssätt inom MAX och Myndighetsstudien

I en artikel om Bourdieus reflexiva sociologi beskriver Järvinen (1998) vad Bourdieu menar att reflexivitet bör innebära i forskning. Han menar att vi måste rikta uppmärksamheten mot våra "objektiveringsinstrument", t.ex. diagram, tabeller, kategoriser-

ingar etc., och intressera oss för vilka effekter de har på den praxis vi studerar – ”modeller är falska och missvisande om vi tar dem för annat och mera än det de är, det vill säga just modeller” (Järvinen 1998:7). Som exempel på förhållandet mellan modellkunskap och praktisk kunskap gör Järvinen jämförelsen mellan en grovt skissad karta å ena sidan och praktisk lokalkännedom, ett system för bedömning av riktning och avstånd, inlagrat i individens kropp å den andra (Ibid). Det är alltså frågan om två olika typer av kunskap – en praktisk, förkroppsligad kunskap och en forskningsmässig rekonstruktion av denna kunskap och mellan dessa finns ett stort avstånd. Forskarens uppgift är att ägna sig åt den senare, dock med en medvetenhet om att praktisk kunskap endast kan ”fångas in” med hjälp av instrument som omskriver och delvis upplöser denna kunskap. Ett mellanled i rekonstruktionen av praktisk kunskap till teoretisk funderad kunskap är informanternas egen diskursivering av sina upplevelser.

”Intervjufrågorna tvingar informanten att för forskaren försöka explicitgöra sin praktiska kunskap, på samma sätt som en hantverksmästare för sina lärlingar ibland kan vara nödd att verbalisera tekniker som normalt inte medvetandegörs” (Järvinen 1998:7).

Denna objektiveringsprocess medför enligt Bourdieu flera problem, varav ett är att det som framkommer under en intervju inte är en självklar återspeglning av det som ”verkligt” hände, utan utvalda episoder, handlingsmönster, upplevelser etc. och om ”vi som forskare önskar att förhålla oss reflexivt till våra analyser måste vi eftersträva transparens i dessa selektionskriterier” (Järvinen 1998:7).

Då min nuvarande utgångspunkt är att man genom forskning aldrig kan återspegla det som ”verkligt” hände ser jag dock inte detta som något större problem. Däremot håller jag med Bourdieu och Järvinen om att det är viktigt att reflektera hur man som forskare har bidragit till den kunskap som produceras genom ens forskning.

När det gäller fokusgruppsintervjuerna kan exempelvis utformningen av temaguiden ha bidragit till att fokusgruppsdeltagarna har förenklat sina resonemang. Genom att t.ex. fråga om vad deltagarna anser att missbrukarnas problem är, liksom vad som ska till för att lösa dem, så framställde jag och Patrik narkotikamissbrukare som en kategori/grupp som det är möjligt att tala generellt om, vilket kan ifrågasättas.

En liknande problematik återfinns i MAX. Som jag nämnt var Anita och jag preparatfixerade under första intervjufasen. Vi försökte skapa drogkronologier för varje inter-

vjudeltagare för att få en bild av deras ”drogkarriär”. Vi fick ibland kämpa hårt för att få intervjudeltagare att minnas i vilken ordning de kommit i kontakt med olika droger, i vilka situationer de då befunnit sig i, om de hade haft några förväntningar på drogen och hur de hade upplevt att ta den. Detta är ett lysande exempel på hur vi genom våra frågor tvingade intervjudeltagarna att försöka explicitgöra sin praktiska kunskap och verbalisera aspekter av sin narkotikaanvändning som de annars inte tänkt på i de termer som vi frågade om.³⁶

Ett annat problem som Bourdieu diskuterar, och som Järvinen tar upp, är frågan om informanterns konstruktioner, dvs. att deras diskursiveringar av sina primärupplevelser alltid är präglade av gruppens officiella, sanktionerade föreställningar. Med andra ord återger informanter

”sin diskursivering av den praktiska kunskapens logik, rådande föreställningar om vad som är tänkbart och inte tänkbart, vad som är acceptabelt eller oacceptabelt, vad som är normalt eller onormalt, och alla dessa föreställningar är i sin tur en återspeglning av de sociala differentierings- och maktprinciperna i gruppen” (Järvinen 1998:8).

När det gäller fokusgruppsintervjuerna med poliserna och socialarbetarna är detta viktigt att beakta. Såväl poliserna som socialarbetarna har sannolikt i hög grad uttalat sig mer om hur deras arbete, mot bakgrund av den dominerande narkotikadiskursen, *bör* gå till snarare än om hur de praktiskt och konkret faktiskt arbetar. Som exempel kan nämnas en polisgrupp i vilken det under större delen av fokusgruppsintervjun framstod som att de la ner mycket resurser på att arbeta med/mot unga narkotikabrukare. I slutet av intervjun kom det dock fram att så hade fallet varit drygt ett år tidigare, då arbetsgruppen hade haft poliser som var särskilt inriktade på just ungdomar och narkotika. Dessa poliser hade dock vid tiden för fokusgruppsintervjun slutat att arbeta inom denna polisgrupp och förflyttats till ett annat område i staden.

Jag har vid upprepade tillfällen frågat mig om fokusgruppsintervjuer var den ideala metoden för Myndighetsstudien. Mitt svar har alltid blivit detsamma: Det var det inte. Det ideala hade varit att göra en etnografisk studie, i vilken man under en längre peri-

³⁶ En förklaring till varför vi var så preparatfixerade var för att vi förhöll oss till den s.k. ”stepping-stone”-tesen (eller inkörssport-hypotesen) som innebär antagandet att svaga droger leder till bruk av starka droger. Antagandet är att om man t.ex. har upplevt ett cannabisrus får man lust på liknande fast starkare upplevelser. Trots att forskningen inte ger något stöd för stepping-stone-tesen (Christie & Bruun 1985) ligger den ändå till grund för den svenska narkotikapolitiken. Det är mot bakgrund av denna man inte gör någon skillnad mellan lätta och tunga droger. Alla anses lika farliga, eftersom missbruk av den ena kan leda till missbruk av den andra (Christie & Bruun 1985:85ff).

od följt och observerat någon eller några utvalda yrkesgrupper. Om kunskapsmålet är att få en förståelse för det konkreta arbetet och de möten som sker mellan narkotikabrukare och olika myndigheter, vilket syftet ursprungligen var (se inledningskapitlet samt bilaga IV), menar jag att man bör studera detta i praktiken. Hade vi genomfört observationer av polisernas och socialarbetarnas arbete hade det funnits en annan möjlighet att ”objektivera objektiveringen” eftersom man inte hade behövt passera det mellanled av intervjudeltagarnas egna diskursiveringar i samma utsträckning. Att observera sådana praktiker som kan vara svåra att verbalisera – inte minst i en fokusgruppssituation – skapar en annan typ av kunskap.³⁷

Detta innebär dock inte att jag anser att myndighetsstudien inte bidrar med någon kunskap om hur polisens och socialarbetares uppfattningar om och åtgärder mot narkotikabruk påverkar och påverkas av den vardagliga interaktionen med narkotikabrukare. Vad som är viktigt att ha i åtanke är att det är fokusgruppsdeltagarnas berättelser om, eller *diskursiveringar* av, deras arbete med narkotikabrukare som fokusgruppsintervjuerna ger kunskap om, och dessa kan skilja sig från hur de praktiskt arbetar (jfr Järvinen 1998:8).

Gäller då samma metodkritik för MAX? Både ja och nej. Visst hade vi kunnat producera en annan typ av kunskap om vi hade genomfört observationer av våra intervjudeltagare. Som nämnts har vi också gjort det, om än i mycket begränsad utsträckning. Bland annat blev vi erbjudna av några av de socialt etablerade intervjudeltagarna, som ofta gick ut och dansade på gayklubbar³⁸, att följa med på en Ålandskryssning som främst riktade sig till homo- bi- och transsexuella personer. Under denna kryssning kunde vi notera att intervjudeltagarna inte bara tog amfetamin, ecstasy, kokain och poppers, utan även drack stora mängder sprit, något de i intervjuerna sagt att de inte var speciellt förtjusta i och därför sällan ägnade sig åt, med motiveringen att de inte gillade att vara fulla. Vår tolkning av denna observation var att de förmodligen inte tänkte på att de konsumerade alkohol, eftersom de inte blev fulla. Amfetamin slår nämligen ut alkohol. Som en av de kvinnliga intervjudeltagarna uttryckte det:

³⁷ Därmed inte sagt att man hade ”fångat verkligheten” om man hade genomfört observationer, eftersom observationerna hade filterats genom våra forskningsmässiga diskursiveringar.

³⁸ De brukade gå på gayklubbar för att de gillade musiken, glitter och glamour, den speciella party-stämningen samt tack vare den öppna och toleranta atmosfären.

”Man kan dricka den största, jävla sjöbusen under bordet och bara sitta där: ’Hörru, lilla gubben, pallar du inte längre?’ och vara spiknykter och städad. Lite smålullig kanske, men du kan sitta och dricka i åtta timmar, för det (amfetamin) slår ut alkoholen”.

För att återgå till metodfrågan menar jag att trots att intervjuer kan ha svårt att skapa kunskap om praktiker som intervjudeltagare inte är vana att verbalisera eller vanligtvis inte tänker på, så är den kvalitativa forskningsintervjun den bästa metoden när det gäller att skapa insikt i hur människor tänker, känner och upplever sig själva och sin omgivning.³⁹ Jag håller dock med Järvinen (2001) som menar att

”all life histories can be read, not as representations of the interviewees’ actions, but as presentations of the interviewees’ preferred interpretations of the actions. Thus biographical narratives probably tell us more about who our interviewees want to be than about who “they have becoming” (Järvinen 2001:281).

³⁹ Att be människor skriva dagbok kan dock även skapa kunskap om dessa frågor.

3. Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant

— Polisens och socialarbetares yrkesroller i arbetet med narkotikamissbrukare

Inledning

Studien som föreliggande artikel grundas på bedrivs inom ett forskningsprojekt med arbetsnamnet Knarkaren och myndigheten – polisiära och sociala interventioner i narkotikamissbrukares vardagsliv. Projektet består av två huvuddelar. Den ena delstudien fokuserar på narkotikaanvändarna och den inverkan olika insatser har på deras livssituation. I den andra delstudien, som denna artikel således berör, fokuseras verksamheterna. Inom denna del studeras ideologiska och metodologiska bakgrunder till polisens och socialtjänstens arbete, grad av samverkan och/eller konflikter mellan dessa aktörer, samt deras uppfattningar om, och åtgärder mot, narkotikaanvändning. Detta ser vi som viktigt eftersom problemuppfattningar och vidtagna åtgärder bidrar till konstruktionen och vidmakthållandet av såväl bilderna av klientgrupperna som åtgärderna mot eller för dem (se t.ex. Sahlin 1996, 1999).

Syfte

Syftet med föreliggande artikel är att med utgångspunkt i polisens och socialarbetares uppfattningar om narkotikaproblematiken belysa och diskutera komplexiteten i deras yrkesroller vad gäller arbetet med narkotikamissbrukare.

Metod

För insamlandet av material har vi använt oss av fokusgruppintervjuer. Kortfattat innebär detta att en grupp människor under en begränsad tid ombeds diskutera ett eller flera givna ämnen med varandra. Deltagarna i fokusgruppen väljs utifrån att de har vissa saker gemensamt (Wallin m.fl. 1999), i vårt fall att de arbetar med narkotika-

användare. Diskussionen leds av en moderator som utifrån en intervjuguide initierar teman som deltagarna ska diskutera. Det som skiljer metoden från en vanlig traditionell samtalsintervju är att fokusgruppintervjun ska stimulera en diskussion mellan gruppdeltagarna. Metoden lämpar sig väl för att studera hur attityder, åsikter, erfarenheter och perspektiv formuleras, uttrycks och förhandlas i grupp. Fokusgrupper kan dels användas för att studera innehåll, dels för att studera själva interaktionen i gruppen (Morgan 1988, Wibeck 1998). Fokusgruppmetodiken valdes på basis av att det är ett bra verktyg för att få information om grupp- och arbetsplatskulturer.

Intervjuerna har genomförts på deltagarnas respektive arbetsplatser. Gruppdeltagarna har alltså varit arbetskamrater. I litteraturen diskuteras för- och nackdelar med att låta fokusgrupperna bestå av personer som känner varandra (Kreuger i Stjerna & Martilla 1999). När de medverkande känner varandra kan det t.ex. finnas informella strukturer i grupperna och interna jargonger som kan vara svåra för forskaren att förstå (Ibid). Interna jargonger har funnits i alla grupper vi har träffat. Vi har dock inte upplevt att vi inte har förstått gruppdeltagarna. Vid de tillfällen då något har varit oklart har vi helt enkelt brutit in och frågat. Ett annat problem som uppmärksammas i litteraturen och som kan vara relaterat till frågan om deltagarna känner varandra, är om deltagarna inte säger vad de tänker på grund av gruppsyck eller andra upplevda hot, samt om de överdriver för att göra intryck (Morgan 1988, Wibeck 1998). Huruvida detta är att betrakta som ett problem beror dock delvis på studiens syfte. I vårt fall har vi varit intresserade av vad som är tillåtet att tycka, tänka och göra på arbetsplatserna och -grupperna, och av att fånga in arbetsgruppernas erfarenheter, åsikter och förståelse av arbetet med narkotikaanvändare. Då blir sådana gruppprocesser resultat i sig eftersom det är *arbetsgruppens* åsikter och attityder vi velat få inblick i. Vad som uttrycks i gruppdiskussionen kan naturligtvis skilja sig från vad de enskilda deltagarna tänker och tycker individuellt.

Tillvägagångsätt

Vi har genomfört fokusgruppsintervjuer med totalt åtta fokusgrupper. Tre med poliser, fyra med socialarbetare⁴⁰ och en med sjukvårdspersonal.⁴¹

⁴⁰ I en av socialarbetargrupperna deltog även sjukvårdspersonal eftersom denna arbetsplats var organiserad så att representanter från hälso- och sjukvården arbetade i samma lokaler som socialarbetarna.

⁴¹ Fokusgruppen med sjukvårdspersonal ingår inte i föreliggande analys.

Tre av intervjuerna är genomförda i Malmö resterande i Stockholm. Syftet med urvalet av fokusgrupper har varit att materialet skulle spegla olika sätt att arbeta med vuxna narkotikaanvändare på. Vad gäller polisgrupperna utgörs de av en gatulangningsgrupp, en närpolisgrupp i innerstad och en närpolisgrupp i en förort. Vad gäller socialtjänsten utgörs en grupp av en beroendeenhet i en förort, två grupper med personal på ett socialkontor i innerstaden samt en uppsökarverksamhet utan myndighetsansvar, vars arbetsområde sträcker sig över hela staden. Samtliga av deltagarna i fokusgrupperna arbetar med vuxna missbrukare. Poliserna kommer dock i kontakt med ungdomar i sitt arbete (För ytterligare information om tillvägagångssättet m.m. hänvisas till Appendix).

Omsorg och kontroll

Målet med den svenska narkotikapolitiken är ett narkotikafritt samhälle. För att uppnå detta mål har en offensiv narkotikapolitik utformats, bestående av tre grundpelare: kontroll, förebyggande arbete och behandling. Avsikten med insatserna mot narkotika och arbetet med narkotikaanvändare är att avskräcka personer från att börja använda narkotika överhuvudtaget och att få redan etablerade användare av narkotika att bli drogfria. Narkotikaproblemet betraktas som ett allvarligt samhällsproblem och detta kommer tydligt till uttryck i narkotikalagstiftningen, enligt vilken all befattning med narkotika är kriminaliserad. I Sverige finns även Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM), som ger möjlighet till tvångsvård av narkotikamissbrukare i upp till sex månader. Kontrollen och de repressiva inslagen legitimeras utifrån ett omsorgsperspektiv för samhällsmedborgarna. Tanken om folkhemmet och välfärdsstaten som genom omsorg och kontroll både ska skyddas och beskydda medborgarna, har satt sin tydliga prägel på narkotikapolitiken. Sedan 1980-talet har det inom svensk narkotikapolitik betonats att behandlande och kontrollerande insatser förutsätter varandra (Folkhälsoinstitutet 1993). Trots detta har narkotikaanvändningen ökat under 1990-talet (se CAN 2000). Narkotikakommissionen, som på regeringens uppdrag utrett narkotikasituationen, lade i början av 2001 fram sitt slutbetänkande i vilket narkotikapolitiken framställs som ståendes inför ett vägval mellan å ena sidan sänkta ambitioner och betydande acceptans av narkotikamissbruk, och å andra sidan ett upprätthållande och förstärkande av en restriktiv och offensiv politik (SOU 2000:126). Narkotikakommissionen förespråkar det sistnämnda. Bland annat föreslår kommissionen resursför-

stärkning till och effektivisering av behandlingsinsatser, utökad kontroll av läkares läkemedelsförskrivning, införande av möjligheten att tillämpa kräkmedel för att underlätta bevisning av narkotikabrott samt ökad och effektiviserad samordning och samverkan mellan aktörer på området (Ibid).

Omsorg genom kontroll

Maktutövning kan vara såväl etiskt oförsvarlig som etiskt försvarbar och välmotiverad. I hjälparbetet med människor är makt- och kontrollaspekten alltid närvarande, oberoende av aktörernas vilja eller medvetande (Skau 1992).

Inom svensk narkotikapolitik ligger begreppen makt och hjälp nära varandra och är således två centrala teman för arbetet med narkotikaproblematiken. Med dessa begrepp som utgångspunkt kan vi tänka oss en skala med rubriken "Hjälp och omsorg" i ena änden och rubriken "Makt och kontroll" i den andra. Traditionellt sett placeras socialarbetare under omsorg och polis under kontroll. Makt och kontroll ingår dock i båda gruppernas yrkesroller. Hur fokusgrupperna förhåller sig till dessa aspekter skiljer sig emellertid åt. Fokusgrupperna har gett en bild där den traditionelle kontrollanten även är en hjälpare och där den traditionelle hjälparen sitter i en position med möjligheter till omfattande kontrollutövning. Intressant är att båda grupperna i första hand ger uttryck för att definiera sig själva som hjälpare. I den mån kontroll förekommer så är syftet just att hjälpa narkotikaanvändarna ur en situation de själva inte anses kunna kontrollera. Följderna för mötet med narkotikaanvändarna blir olika beroende på om kontrollanten närmar sig hjälparollen jämfört med när hjälparen också fungerar som kontrollant.

Polisers och socialarbetares definitioner av narkotikaproblematiken

Poliserna och socialarbetarna i fokusgrupperna har gett uttryck för liknande definitioner av narkotikaproblematiken. Samtliga fokusgrupper har då delat upp problematiken i två grupper: 1. Ungdomar, och 2. Etablerade narkotikamissbrukare. Problemdefinitionerna kan sammanfattas på följande sätt:

1. Ungdomars narkotikaproblematik utgörs av avsaknad av normer, "goda" förebilder och "sunda" värderingar. Man värdesätter till exempel inte hederligt arbete, utan drömmer om att tjäna fantasisummor utan att jobba, känslan "att göra rätt för sig" saknas och det finns en avsaknad av gränser och en okunskap om såväl kortsiktiga som långsiktiga verkningar av narkotikaanvändning.

2. Etablerade missbrukares narkotikaproblematik utgörs av narkotikabruket i sig och de konsekvenser det burit med sig: en ständig jakt på pengar och droger, en omfattande kriminalitet för att kunna försörja sig, att de efter långvarigt missbruk står utanför samhället ifråga om bostad, arbete, drogfria och icke-kriminella vänner, att de inte har någon familj kvar. Ett problem är också att vägarna tillbaka till samhället är få, långa och snåriga.

I fokusgrupperna finns en övergripande syn på narkotika som ett i första hand socialt problem. Både poliser och socialarbetare har betonat de negativa konsekvenser som det hårdnande samhällsklimatet och de ekonomiska nedskärningarna inom till exempel skolan och vården har fört med sig för narkotikasituationen i helhet och för enskilda narkotikamissbrukare. Ett exempel vad gäller nedskärningar i vården är att det innebär svårigheter att bli drogfri på grund av det begränsade antal avgiftnings- och behandlingsplatser som finns att tillgå – något som även Narkotikakommissionen uppmärksammar i sitt slutbetänkande (SOU 2000:126).

Några poliser ger i en fokusgrupp uttryck för att den enda lösningen på framförallt de etablerade narkotikamissbrukarnas problematik är "att bli kär eller att bli religiös". Genomgående i fokusgrupperna uppfattar vi en tendens till att lösningarna på problemen förläggs utanför det egna ansvarsområdet. Det ovan nämnda uttalandet är ett exempel på detta. Ett annat exempel är fokusgruppernas betoning på att resurserna ska läggas på ungdomarna, samtidigt som ingen av grupperna förutom en, arbetar med inriktning mot ungdomar. Gruppernas tendenser att förlägga lösningar utanför det egna arbetsområdet är ett uttryck för narkotikaproblemets komplexitet.

Kontrollant och hjälpare: Exempel på hur poliserna beskriver sina yrkesroller

I beskrivningen av sitt arbete med narkotikaanvändare har poliserna betonat de sociala och stödjande inslagen i nästan lika stor utsträckning som deras arbete med att upptäcka, förhindra och stävja brottslighet. Vissa poliser har även velat betona att de arbetar *mot* narkotika, men *med* narkotikaanvändare.

Inslag i polisernas arbete som utifrån sett kan framstå som traditionella kontrollinsatser, till exempel att ta urin- eller blodprov för kontroll av narkotikapåverkan, beskrivs i termer av att de har en hjälp- och stödfunktion i förlängningen. I citat 1, nedan, ges exempel på hur kontroll av narkotikapåverkan hos ungdomar motiveras med att tidig upptäckt av narkotikaanvändning och repressiva insatser vid tidig ålder ger större möjligheter att få en person att sluta använda narkotika. Åldersgränsen för sådana tester ligger idag vid 15 års ålder, men i fokusgrupperna har det uttryckts en önskan om att kunna sätta in sådana insatser lägre ner i åldrarna.⁴²

Citat 1: Tidig upptäckt, polisgrupp 1

Polis A: Småungar som springer på ravefester och sånt, det är där man ska stoppa dom! Helst ska dom inte prova överhuvudtaget. Men när man har dom här (på stationen) när dom kommer in på ringa narkotikabrott för första gången, dom är aldrig straffade tidigare, hade man kunnat slå dom jävligt hårt i huvudet med en hammare så att dom vaknar då tror jag att man hade...

Polis B: (avbryter) Det får man intel! (skratt)

Polis C: Nej, men det är ju där (resurserna) ska sättas in med detsamma och följas upp! Det ser vi ju så tydligt. Och där måste man troligen gå in rätt så snabbt med tvång. Man ska inte börja direkt med det (tvång) men när man ser att det frivilliga inte fungerar då får man lägga in tvång. Annars har man ingen chans alls!

/.../

⁴² Denna fråga har även utretts av Narkotikakommissionen, som tar ställning mot att införa möjlighet att tvångsvis drogtesta barn under 15 år eftersom "...de eventuella vinster som en sådan utvidgad möjlighet skulle kunna leda till inte kan anses stå i rimlig proportion till det ingrepp som ett tvångsvis drogtest utgör för barnet" (SOU:126;143).

Polis A: Hade man skrämt en sån kille som är 12 år, så hade han kanske lagt av för all evighet. /.../ Nu får han tre år på sig att knarka innan vi har möjlighet att (testa honom).

Polis B: Framförallt hade föräldrarna blivit uppmärksammade på problemet och gjort någonting.

Polis A: För vi är ju inte dummare än att vi förstår att det egentligen inte är någon polisiär fråga. Det är ju ett samhällsproblem, narkotika, det har ju med föräldraroll och skola och allting att göra men vi kan ju bara prata om vår del. Vi kan inte göra någonting åt dom andra bitarna. Vi kan prata med soc och sen gör vi den polisiära delen.

Ytterligare exempel på hur poliserna uttrycker omsorg för narkotikamissbrukare genom kontroll är beskrivningen av störningsarbetet. Till det yttre rör sig störningsarbetet mellan ”rena” sociala kontakter och kontrollinsatser. Störningsarbete omfattar allt från att gå fram och byta några ord med personer som poliserna känner igen som narkotikamissbrukare, till att ta in någon till stationen för att lämna urin- eller blodprov och genomföra omfattande visitation. Även då störningsarbetet för en utomstående betraktare ser ut som att polisen endast stannar och pratar med någon, så är alltid syftet att samtidigt kontrollera om personen ifråga visar tecken på narkotikapåverkan eller uppträder misstänkt (se citat 2). Störningsmomentet ligger i linje med den svenska narkotikapolitikens strävan att det ska vara svårt att vara narkotikamissbrukare. Politiken bygger på tanken att ju svårare livet som narkotikamissbrukare är, desto lättare ska det bli att välja ett liv utan narkotika. Personer ska avskräckas från att pröva narkotika (Folkhälsoinstitutet 1993). Ju mer kontroll från polisen desto mer hjälp till ett drogfritt liv.

Citat 2: Störande arbete, polisgrupp 2

Polis A: Man pratar ju alltid med narkomanerna ute, kollar om dom är efterlysta eller av en eller annan anledning, i och med att vi känner dom. Då brukar man alltid stanna och prata med dom. Det händer ju dagligen.

Polis B: Ja.

Moderator: Sådana som ni känner igen?

Polis C: Det är väl såna som ser ut som narkomaner kanske, eller som kör för fort. Vi luskar fram namn på dom och så där.

Moderator: Känner de igen er också, och vet vilka ni är?

Polis C: Ja.

Polis B: Oh ja! (skrattar)

Något som antyds i citat 2 ovan, och som betonats i andra fokusgrupper med poliser, är att resultatet av störningsarbetet blir att de lär känna narkotikaanvändarna. Det innebär att de ser och kan uppmärksamma vårdbehov. Poliserna uttrycker att de på så sätt kan fungera som en länk till frivillig vård (se citat 3 & 4 nedan). De kan även närma sig hjälparollen genom att uppmärksamma akuta vårdbehov och skriva anmälningar om tvångsvård enligt LVM till socialtjänsten. Detta tyder på en koppling mellan rollen som kontrollant och rollen som hjälpare.

Citat 3: Polisen som hjälpare, polisgrupp 2

Polis C: Är det någon som vill ha hjälp med att skapa kontakter (till behandling) då säger man ju inte 'Nej för fan, det får du sköta själv!'. Då hjälper man ju givetvis till.

Moderator: Man går in och agerar lite socialarbetare alltså?

Polis D: Ja, det tycker inte jag är fel. Då har man uppfattat sin roll (rätt) tycker jag.

Citat 4: Polisen som hjälpare, polisgrupp 1

Polis C: Det (att vara polis), jag menar det är ju ett socialt engagemang, det är ju inte för att få honom bakom lås och bom...

Polis D: (avbryter) Ja, ja!

Polis C: ...utan det är ju för att rädda honom. /.../ Vi ser ju här att vi kan få en människa drogfri. Vi kan träffa honom på stan några år senare (där han) kommer med fru och barn. Det är ju en enorm känsla för oss istället för att vi känner 'Ja! Han åkte in på tio år!'

Ett exempel på insatser som kan sägas ligga i ett gränsland mellan kontroll och omsorg är när narkotikaanvändare personligen har bett några av poliserna i fokusgrupperna att bli deras övervakare genom frivården – uppdrag som dessa poliser har åtagit sig. Här ser vi tendenser att omsorgen och hjälparollen även kan gå utanför den ordinarie yrkesrollen eftersom övervakningsuppdrag inte ingår i arbetet som polis.

Hjälp och outtalad makt: Exempel på hur socialarbetarna beskriver sina yrkesroller

Att arbeta som socialsekreterare innebär att hjälparollen och hjälpen kontrolleras och regleras genom Socialtjänstlagen (SoL), vilken består av både kontrollerande och stödjande inslag. När socialarbetarna beskriver sitt arbete tar de dock främst upp de sociala och stödjande inslagen.

Socialsekreterarnas arbete med narkotikaanvändare är av en komplicerad karaktär sett utifrån kontroll- och omsorgsperspektivet. Det går att se yrkesrollen som ett mynt med två sidor. Å ena sidan är socialtjänsten i stort sett den enda länken till avgiftning, behandling och andra stödjande insatser för narkotikaanvändare. Utöver detta erhåller även en stor andel av främst de etablerade narkotikamissbrukarna ekonomiskt bistånd från socialtjänsten i form av socialbidrag. Å andra sidan finns kontrollen, det vill säga socialarbetarnas möjligheter att enligt SoL villkora till exempel ekonomiskt bistånd och möjligheten att neka bistånd om inte de uppsatta villkoren följs, vilket t.ex. kan vara att delta i öppenvård eller lämna urinprov. Som socialsekreterare har man makt att definiera vilka behandlingsformer en narkotikamissbrukare kan få tillgång till. I socialsekreterarens yrkesroll kan det även ingå att utreda och föreslå beslut om tvångsvård enligt LVM. Socialtjänsten och de enskilda socialarbetarna kan således ha ett stort inflytande på enskilda narkotikabrukarens liv. Balansgången mellan kontroll och omsorg åskådliggörs tydligt i följande intervjuutdrag (citat 5).

Citat 5: Maktaspekten i socialt arbete, socialarbetargrupp 1

Soc B: Frivilligorganisationerna utgör inget hot gentemot individerna, så som vi gör. Vi utgör ju ett hot. Vi sitter alltid med LVM i bakfickan.

Alla fokusdeltagare reagerar med att utstöta små rop eller skratta till.

Soc C: Gör du?! (skrattar)

Soc A: Inte jag!

Soc B: Men det finns ju inbyggt i relationen med sociala myndigheter.

Soc E: Jag tror inte att det är nånting som klienterna tänker på när dom kommer hit...

Soc A: Nej! Precis.

Soc B: Men i relationen med sociala myndigheter så finns det ju inbyggt en latent konflikt. Du har det med samtliga dina...

Soc B blir avbruten av flera stycken som opponerar sig mot honom. Alla pratar i munnen på varandra.

Soc A: Det är lite för överdrivet... (resten ohörbart då alla pratar i munnen på varandra)

Soc B: Nej, det är ständigt återkommande och aktuellt för mig i alla fall. Jag har STÄNDIGA konflikter och det finns alltid en latent konflikt i varenda möte, med varenda individ eftersom vi är en myndighet. Vi har makten, det har inte frivilligorganisationerna.

Soc C: /.../ det här med LVM till mina klienter, det är ju inte för att vara ELAK. Det är ju om jag ser att den här människan klarar inte det här. Då måste jag dra i gång ett LVM. Och det kan man lika gärna se som en omtanke, som en omsorg, tycker jag.

Soc A: Ja, snarare det tycker jag!

I citat 5 åskådliggörs något som återkommit i fokusgrupperna med socialarbetarna, och det är oviljan eller oförmågan att se sig själv som besittandes en maktposition gentemot klienterna. Den socialarbetare som i intervjuutdraget ger uttryck för att han faktiskt har makt gentemot klienten får hela arbetsgruppen emot sig. Att se LVM som ett maktinstrument är något de övriga opponerar sig starkt emot. Som Soc C säger i slutet av citatet: ”det kan man lika gärna se som en omtanke som en omsorg tycker jag”. Resonemanget liknar på det sättet det perspektiv poliserna i fokusgrupperna gett uttryck för när de stör narkotikaanvändare, gör livet svårt för dem och på så sätt tror sig hjälpa dem till ett narkotikafritt liv. Maktaspekten som Soc B tar upp i citatet ovan, berörs inte bara i termer av lagstadgat tvång – Soc B menar att den finns närvarande i ”samtliga möten” med klienterna (jfr Skau 1992, Franzén 2000). De flesta socialarbetare som deltagit i fokusgrupperna har inte talat om LVM i termer av makt eller kontroll, utan har gett uttryck för en liknande syn som Soc C gör i följande citat.

Citat 6: Tvångets syfte, socialarbetargrupp 1

Soc C: Jag tänkte på det här att hindra folk från att knarka ihjäl sig med tvångslagstiftningen. Det måste jag faktiskt säga att... att hindra folk från att knarka ihjäl sig innan dom haft en chans att tänka efter. Det är min ambition med (LVM). /.../ Att ge folk en möjlighet att stanna upp och tänka om det verkligen är så dom vill ha det.

Moderator: Är det så du tänker att syftet med tvångslagstiftningen, med LVM är?

Soc C: Ja, så ser jag den för mig.

Socialarbetarna i fokusgrupperna ger alltså uttryck för att dom ser sig som hjälpare i första hand och maktpositionen tycks skapa konflikter, inte enbart i förhållande till klienterna, utan även för socialarbetarna själva. Under fokusgrupperna är de måna om att tydligt motivera tvångsvård ur ett omsorgsperspektiv.

Mot bakgrund av de liknande problemuppfattningar fokusgrupperna ger uttryck för, tror vi oss se tendenser till att det finns vad vi vill kalla en myndighetsdiskurs. Denna kommer till uttryck hos både poliserna och socialarbetarna. I citat 7 ser vi exempel på hur en socialarbeters resonemang i mångt och mycket liknar polisernas (jfr citat 1).

Citat 7: Kontrollen som pedagogik, socialarbetargrupp 2

Soc A: /.../ Jag menar att man kan ju ha som strategi att gå in (och tvångsomhänderta) mycket tidigare, men det finns det ju inga lagstiftningsmässiga möjligheter för. Jag menar om man har det som en pedagogik för (att markera) att man inte ska hålla på med narkotika. Man vet ju att beroendet oftast är starkare än något annat, om man då hade tvångsmöjligheterna som övergripande... mer som en modell så att säga.

Moderator: Du menar en variant där man kunde gå in och ingripa tidigare för att undvika att folk hamnade i missbruk?

Soc A: Ja, men då måste man ha resurser.

Vad gäller konflikter ger fokusgrupperna inte uttryck för att det skulle finnas några tydliga ideologiska konflikter mellan poliser och socialarbetare, även om det förekommer vissa skillnader i synsätt. De konflikter som berörs i fokusgrupperna handlar i större utsträckning om diskrepansen mellan de uppsatta målen och de befintliga resurserna för att uppnå dessa. Något som hela tiden återkom under fokusgrupperna var att man inte ansåg sig ha tillräckliga resurser. Samtliga polisgrupper tog upp inte bara sina egna, utan även socialtjänstens bristande resurser, något som poliserna menade får direkta konsekvenser för deras arbete.

Samarbete mellan poliser och socialarbetare

I arbetet med narkotikaanvändare förekommer kontakt och samarbete mellan polisen och socialtjänsten. I fokusgrupperna har det framkommit att detta samarbete kan ske på olika nivåer (se citat 8, 9 & 10).

Citat 8: Samarbete, socialarbetargrupp 3

Moderator: Har ni något samarbete med polisen?

Soc C: Mycket känslig fråga i det här rummet.

Soc B: Det tror inte jag är en känslig fråga. Så klart har vi kontakt med polisen!

Soc C: Men det beror på vilket sätt (kontakten sker på). Det får ju inte ske bakom klientens rygg. Dom är ju mycket nojiga våra klienter, eftersom dom är missbrukare...

Soc B: (avbryter) Ett väldigt enkelt exempel på när vi har kontakt med polisen är när det finns handräckning som ska verkställas på någon./.../ Om vi har en som (är) efterlyst på läkarbesök eller på LVM som vi träffar, då är vi skyldiga enligt socialtjänstlagen att informera polisen.

Soc C: Fast vi kan också informera klienten först.

Soc B: Ja, ja det är så klart att vi kan det. Men... självklart. Det är så klart vi informerar polisen om det, om det finns en handräckning. Handräckning använder man sig ju av när det finns fara för någonting. En handräckning ställer man ju inte för att det är roligt.

Citat 8 är ett exempel på vad vi kan kalla formellt samarbete. Socialarbetarna är skyldiga att agera på ett visst sätt enligt socialtjänstlagen. Ingen vikt läggs vid den personliga relationen mellan socialarbetare och polis.

Citat 9: Samarbete, polisgrupp 1

Polis B: Det är viktigt att skapa personliga kontakter (med socialsekreterarna), så att man vet vem (man pratar med). (Att) det inte bara är någon som ringer utan att man känner varandra. Det är viktigt. /.../ Men sekretessen är ju ett hinder.

Polis C: För vissa missbrukare då, då kan vi ju bryta sekretessen med deras medgivande. Ibland kan man fråga 'Är det OK om jag går och snackar med din socialsekreterare nu?' Men alltså till och med i såna fall så har man kommit upp och sagt att jag vill prata om den här personen nu, va. Nä, då måste den personen följa med upp för att hon (socialsekreteraren) ska kunna bryta den sekretessen! Å det är ju inte så jävla populärt att åka runt med oss å synas med oss och sånt, va. Så att.. men det är ju personliga grejer då, va. Vissa människor jobbar vi jättebra med, då bara ringer man och säger 'jag har snackat med den å den personen nu och jag ringer för det här nu'..

Polis D: (avbryter) Vi sa ju till dom (narkotikaanvändarna) att ring upp (socialsekreterarna) själv och tala om att dom kan bryta och då går det bra.

Citat 9 visar på den vikt som polisen lägger vid att ha en personlig relation till socialarbetare. I de fall där detta finns kan socialarbetare göra bedömningen att det inte behövs ett formellt medgivande från klientens sida att socialsekreteraren får bryta sekretessen. Det kan räcka med att polisen säger att han har talat med klienten ifråga eller att denne ringer upp socialsekreteraren och medger att denna får bryta sekretessen. Notera dock att klienternas medgivanden som poliserna nämner i exemplet ovan har genomdrivits på polisernas initiativ.

Citat 10: Samarbete, polisgrupp 3

Polis A: Dom här (socialarbetarna) har vi ju jobbat med i flera år, så vi har ju etablerat ett kontaktnät med dom. På dom här mötena har vi suttit i mindre grupper, det är ju egentligen sekretessbrott rakt igenom. Det, det funkar inte annars. /.../ Det är vissa inom socialtjänsten som det inte fungerar sådär strålande med. Det är inte ett dåligt samarbete men det blir ju inte så mycket resultat för att man känner inte varandra så bra.

Polis B: Nej, just det.

Polis A: Det blir för mycket 'Kalle, kan inte säga vad han heter i efternamn, då' och sådär. Det blir så soppigt.

Polis B: Just det, det är prestige och misstänksamhet och sånt från bägge sidor.

Polis A: /.../ Det beror ju helt på hur bra kontakt man har med den socialsekreteraren då. Vissa har vi ju väldigt bra kontakt med, just dom här som jobbar med narkotika. Dom har jobbat länge och man har fått förtroende.

Citat 10 visar exempel på samarbete som innebär utbyte av information utan medgivande från klienten. I det här exemplet är den personliga relationen mellan polisen och socialarbetaren central och avgörande för samarbetet. Informationsutbytet, som i det här fallet kan innebära brott mot sekretesslagen, sker bakom narkotikabrukarens rygg. Här är frågorna kring de gemensamma problemdefinitionerna och uppfattningen om sin egen respektive den andres yrkesroll av betydelse. Ser socialarbetaren polisen som en kontrollant eller som en hjälpare? Hur uppfattar polisen sin yrkesroll i förhållande till socialarbetarens yrkesroll? Uppfattas kontroll i det här fallet som en form av hjälp som legitimerar sekretessbrott för den goda sakens skull? Vi vill påpeka att det endast är poliser som i fokusgrupperna berättat att socialsekreterare bryter sekretessen.

Vår tolkning av materialet är att sett från myndigheternas perspektiv så tycks samarbetet mellan poliser och socialarbetare fungera som bäst när det finns en personlig relation. Gott samarbete kan då innebära gränsöverskridande, vilket bl.a. kan konkretiseras i sekretessbrott. Sekretesslagen, som ska skydda individens intressen och integritet, är således något som av poliserna i mångt och mycket upplevs som ett hinder för att på ett effektivt sätt arbeta med narkotikaproblematiken.

Avslutande diskussion

Såväl poliserna som socialarbetarna i fokusgrupperna ger uttryck för att de väljer att se kontroll över missbrukare som ett sätt att hjälpa och att visa omsorg. Bakgrunden till detta ligger enligt vår tolkning, åtminstone delvis, i de för grupperna gemensamma definitionerna av narkotikaproblematiken. Liknande problemuppfattningar ger ofta en liknande uppfattning om hur problemet bör lösas. I materialet har två tydliga problemdefinitioner kommit fram – en för ungdomar och en för etablerade narkotikamissbrukare. Vad gäller ungdomarna anses de sakna insikt i sin situation och behöver styras in på rätt väg för att inte riskera att de hamnar i de etablerade narkotikamissbrukarna situation – i samhällets marginaler och med små möjligheter att komma tillbaka till samhället. Bilden av narkotikan som ett allvarligt hot mot samhällsmedborgarna i allmänhet, och ungdomarna i synnerhet, blir tydlig. Lösningen på båda problemdefinitionerna kan då förläggas inom ramen för ingrepp i såväl ungdomars som etablerade narkotikabrukarens liv. Omsorgen legitimerar kontrollen av narkotikaanvändarna.

Främst vad gäller socialarbetarna så tycker vi oss se att fokusgruppsdeltagarna inte reflekterar över de kontrollerande aspekterna av deras yrkesutövning. Maktaspekten tycks för flera av socialarbetarna endast vara synlig då tvångslagstiftningen kommer på fråga, och ibland inte ens då. Oavsett tvånget finns det dock en ojämn maktrelation mellan hjälpare och hjälpsökande som bland annat beror på faktorer som socialtjänstlagen och den professionella yrkesrollen, men ytterst av att klienten är där av den anledningen att han/hon är i behov av hjälp på ett eller annat sätt (Franzén 2000). Poliserna har ett annat förhållande till maktaspekten som mer öppet och tydligt förknippas med deras yrkesroll, även om också de i första hand ger uttryck för sin yrkesroll som i första hand en hjälpare.

Vi vill dock lyfta fram frågan huruvida möjligheterna till maktutövning låter sig legitimeras ur ett omsorgsperspektiv. Vi vill peka på att det är skillnad mellan att ha makt *över* någon och makt *att* göra något (jfr Skau 1992, Franzén 2000). Polisen har makt *att* omhänderta personer för narkotikatester, att visitera och störa narkotikaanvändare. Socialtjänsten har makt *att* sätta upp villkor för bistånd och makt *att* med tvång omhänderta personer för vård enligt LVM. Frågan blir om dessa möjligheter innebär detsamma som att ha makt *över* narkotikaanvändare och få dem att sluta använda narkotika eller att vilja leva ett narkotikafritt liv. Vi tror att det är viktigt att ge utrymme för diskussioner om maktutövningens former kontra dess reella möjligheter att förändra någons liv till det bättre.

Konsekvenserna blir olika när kontrollanten närmar sig hjälparens roll, jämfört med när hjälparen närmar sig kontrollantens. Förmodligen har polisen, den traditionelle kontrollanten, mer att vinna på att närma sig hjälparrollen än vad socialarbetaren, den traditionelle hjälparen, har på att närma sig kontrollantens roll. För polisen är ett hjälparperspektiv troligen en förutsättning för att kunna hantera rollen som kontrollant i förhållande till sociala problem som de ger uttryck för att narkotikaproblematiken ändå är. Att enbart se sig som kontrollant i förhållande till personer med narkotikaproblem är förmodligen mycket svårt. Som vi tagit upp ovan, så träffar polisen narkotikamissbrukare dagligen och lär känna dem. När hjälparen däremot närmar sig kontrollantens roll uppstår ett konfliktfyllt förhållande såväl till den egna yrkesrollen som till klienten. Detta kan leda till ökad misstänksamhet från klientens, narkotikaanvändarens sida (se t.ex. Johansson & Nilsson 2000). För hjälparen själv kan rollen bli otydlig – ska fokus läggas på att tillgodose den hjälpsökandes behov eller på att kontrollera den hjälpsökande enligt de regler och normer som råder? Hur den hjälpsökandes problem definieras och vilken hjälp som behövs, är i mångt och mycket en fråga för socialsekreteraren och inte för klienten.

Mot bakgrund av Narkotikakommissionens slutbetänkande där det talas om en 'ny offensiv mot narkotikaproblemen' (SOU 2000:126 s.15) som bland annat, enligt kommissionen, bör konkretiseras genom en ökad och effektiviserad samordning och samverkan mellan aktörer på området och där polis och socialtjänst har en framträdande roll, är det viktigt att se över och börja föra en diskussion om hjälparens respektive kontrollantens roll. I vårt material finns tendenser som pekar på att samverkan och samordning mellan polis och socialtjänst inte sällan sker på polisens initiativ och också till deras fördel. För att återknyta till vår tänkta skala med

rubrikerna "Makt och kontroll" och "Hjälp och omsorg", är det tydligt att både poliser och socialarbetare rör sig mellan dessa poler. Det går dock inte att komma ifrån att polis och socialtjänst har olika roller i det vardagliga arbetet med narkotikaanvändare. Och sett ur narkotikaanvändares perspektiv kanske dessa roller inte bara kan utan också ibland bör stå i konflikt med varandra.

APPENDIX 1

Tillvägagångssätt

För att rekrytera deltagare till fokusgrupperna har någon av oss ringt till arbetsplatsen, berättat om studien och frågat om möjligheten att komma dit och genomföra en intervju. En kontaktperson (vanligtvis den vi först talat med) har blivit ombedd av oss att fråga ca fem av sina kollegor att delta. Tid och plats har gjorts upp med kontaktpersonen, som också har fått våra telefonnummer, utifall problem med rekrytering skulle uppstå. Några dagar innan fokusgruppen skulle genomföras skickade vi brev med en kort information om studien till kontaktpersonen för att förmedla till deltagarna. Vi informerade även om att intervjun skulle spelas in på band, att de var garanterade anonymitet, samt att deltagandet var frivilligt. Så vitt vi vet har samtliga av de som tillfrågades deltagit i fokusgrupperna.

Varje grupp har bestått av som minst tre, som mest fem personer. Intervjuerna har pågått i runt två timmar. Samtliga intervjuer har skett på deltagarnas arbetstid, utan ersättning från oss. Däremot har vi haft med oss fikabröd.

Vi har använt oss av en guide med olika teman. En av oss har agerat moderator och den andra observatör. Samma guide har använts vid samtliga fokusgrupper med vissa mindre modifieringar. Ofta har grupperna själva tagit upp teman som fanns i guiden. Vi har då låtit diskussionen fortgå även om ordningsföljden på temana i guiden har varit en annan. Efter varje genomförd fokusgruppsintervju har vi skrivit minnesanteckningar om hur vi har uppfattat situationen, diskussionen och interaktionen mellan deltagarna.

De teman som vi bett grupperna att diskutera har varit hur de uppfattar svensk narkotikapolitik, deras arbetsvillkor och eventuella förändringar över tid, problemuppfattningar och -lösningar, hur de ser på lagstiftningen, samarbete med andra aktörer, hur de uppfattar sina ansvarsområden när det gäller narkotika, om det finns någon handlingsplan/övergripande målsättningar med deras verksamhet, samt hur deras konkreta arbete med narkotikamissbrukare ser ut.

Ett generellt intryck är att polisgrupperna har varit något mer talföra än socialarbetarna, vilket skulle kunna bero på att graden av konsensus tycks ha varit större i

dessa grupper. Socialarbetarna har varit försiktigare i sina formuleringar och något mer resonerande jämfört med poliserna. Överlag har det inneburit vissa svårigheter att få deltagarna att diskutera med varandra. Nästan alla grupper har riktat sig till moderatorn i stor utsträckning och endast en grupp har haft en fokusgrupps*diskussion*. I denna ifrågasatte deltagarna varandras arbete, åsikter och upplevelser. De resterande grupperna som vi träffat har mer haft karaktären av gruppintervjuer där deltagarna har berättat för oss om sina åsikter, attityder, erfarenheter etc., snarare än att diskutera dessa med varandra. Vi bedömer dock att materialet ger en god inblick i gruppdeltagarnas perspektiv vad gäller de teman vi har frågat om.

Etiska aspekter

Det finns etiska aspekter av att sammanföra deltagare och 'tvinga' dem att diskutera. Konflikter kan uppstå, blottläggas eller förvärras, som i sin tur kan medföra negativa konsekvenser för deltagarna och gruppen. Det kan i en fokussituation också uppstå en gruppdynamik som gör att en deltagare kanske avslöjar saker han eller hon egentligen inte vill att kollegorna ska veta om. Vår uppfattning är dock att detta inte skett i de grupper vi har träffat. Däremot visade det sig att det förelåg konflikter i en av grupperna. Detta var dock sedan länge känt på arbetsplatsen och vi tror inte att vår fokusgruppsintervju kan ha förvärrat situationen. Det ska också påpekas att vi har intervjuat deltagarna i egenskap av deras yrkesroller och om det skulle vara så att fokusgruppsituationen medverkat till att konflikter har uppstått, blottlagts eller förvärrats behöver detta inte betraktas som ett problem. Vi ser det snarare som önskvärt att de grupper vi har träffat aktivt funderar över de områden vi bad dem att diskutera. Om vi har introducerat nya problemområden för deltagarna att fundera över så ser vi det som en fördel. Ingen grupp har gett uttryck för att fokussituationen i sig ställde till med några problem. Vi har istället fått positiv respons från samtliga grupper och de har ofta suttit kvar och fortsatt att prata och diskutera efter att intervjun avslutats. En del grupper uttryckte också att fokusgruppsprocessen varit givande och att den fått dem att uppmärksamma värdet av att diskutera grundläggande ideologiska frågor, som deras arbete baseras på – något de uttryckte att de sällan eller aldrig gör.

Analys

Varje intervju har skrivits ut ordagrant och lästs av oss flera gånger. Utifrån materialet har vi konstruerat ett kodschema, bestående av tio huvudkategorier, som vi sedan har

sorterat materialet efter. I kodningen har vi använt dataprogrammet NUD*IST. I vår första analys har vi främst tagit fasta på det som sagts (och inte sagts). Interaktionen och grupprocesserna har vi alltså hittills fäst mindre vikt vid. Vad vi bl.a. har undersökt närmare är deltagarnas underliggande värderingar och om det finns återkommande tankefigurer (jfr Wibeck 1998).

4. ”Det är väl missbruket som är problemet, det är väl det man ska göra något åt”

– Om polisens och socialarbetarens arbete med narkotikamissbrukare

Inledning

Polis och socialtjänst spelar en central roll i arbetet för Sveriges övergripande narkotikapolitiska målsättning, vilken är att Sverige ska bli ett narkotikafritt samhälle (SOU 2000:126). Dessa myndighetsföreträdare måste därför på ett eller annat sätt förhålla sig till denna målsättning i sitt arbete. Det är dessa förhållningssätt, de konkreta uttryck som de kan ta sig i möten med narkotikamissbrukare⁴³ samt vilka bilder som poliser och socialarbetare ger uttryck för att ha av narkotikamissbrukare, som beskrivs och analyseras i föreliggande kapitel. En analys görs även de olika strukturellt bestämda roller som polisen och socialtjänsten intar i arbetet med narkotikamissbrukare och de olika kontrollstrategier som kan ses operera genom respektive myndighets insatser.⁴⁴

Kapitlet bygger på sju fokusgruppsintervjuer med poliser och socialarbetare.⁴⁵ Polisgrupperna utgörs av en stadsövergripande gatulangningsgrupp och två närpolisgrupper, vars arbete är inriktat mot all vardagsbrottlighet där narkotikabrott utgör en del. Socialarbetargrupperna har bestått av tre arbetsgrupper inom missbruksenheter, som arbetar med hjälp-, stöd- och motivationsarbete. En fokusgruppsintervju har också genomförts med en uppsökarverksamhet vars arbete bland annat syftar till att söka upp narkotikamissbrukare för att främja kontakter mellan dem och socialtjänstens missbruksenheter. Varje fokusgrupp har bestått av mellan tre och fem personer. Samman-

⁴³ Missbruksbegreppets innebörd är oklar, problematisk och har kritiserats (se t ex Goldberg 2000). Jag använder emellertid begreppen narkotikamissbruk/-missbrukare i detta kapitel, eftersom fokusgrupperna använde dessa begrepp.

⁴⁴ Föreliggande projekt har bestått av två delar. En myndighetsdel (som föreliggande kapitel handlar om) och en del som berör drogbrukarna. I denna har narkotikabrukarnas personliga erfarenheter och upplevelser av möten med poliser, socialarbetare samt andra aktörer har studerats. Studien presenteras i Fondén & Leiknes (2003).

⁴⁵ Datainsamlingen genomfördes tillsammans med Patrik Johansson, som även har bidragit i analysen.

lagt har 32 personer deltagit. Fokusgruppsdiskussionerna har förts utifrån en intervju-guide med olika teman (Morgan 1988) som syftade till att belysa arbetsgruppernas erfarenheter, åsikter och förståelse av arbetet med narkotikamissbrukare. Det är alltså fokusgruppernas *kollektiva* bilder av, intentioner med och innebörder av arbetet med narkotikamissbrukare som förmedlas i materialet (vilken givetvis kan skilja sig från de enskilda deltagarnas) (Wibeck 1998, se även Billinger 2000).

Gräsrotsbyråkraters makt/kunskap

Poliser och socialarbetare är exempel på, vad Lipsky (1980) kallar gräsrotsbyråkrater. Med det menar han offentligt anställda som i sitt vardagliga arbete kommer i direkt kontakt med medborgare. Utmärkande för gräsrotsbyråkrater är att de har stor handlingsfrihet och att deras arbete bygger på att de fattar beslut som direkt berör andra människor. Handlingsfriheten både följer och begränsas av de strukturella ramar som fastlägger polisers respektive socialarbetares ansvar och roller i förhållande till narkotikamissbrukare. Dessa myndigheter är huvudaktörer - inte minst på lokal nivå - när det gäller ansvaret för svensk narkotikapolitikens tre huvudfunktioner, vilka är förebyggande arbete, kontroll samt behandling av narkotikamissbrukare (SOU 2000:126).

Gräsrotsbyråkrater arbete innebär maktutövning. Makt förstås här som en relation mellan människor. Relationen mellan polis/socialarbetare och narkotikamissbrukare består av ett styrkeförhållande där de förra besitter ett materiellt, kulturellt och socialt överläge gentemot narkotikamissbrukare (Kristiansen 1994). Överläget är också strukturellt då det bottnar och består i att poliser och socialarbetare är myndighetsrepresentanter, som har maktbefogenheter som de kan och i vissa fall också ska tillgripa (se nedan). Deras arbete bygger på beslutsfattande, vilket förutsätter bedömningar av människor och situationer, som i sin tur förutsätter information utifrån vilken bedömningarna kan göras. I det polisiära och sociala arbetets dagliga verksamhet samlas och erhålls därför en mängd information, som är nyttig eller nödvändig för det pågående arbetet, och som formar vetande och kunskap (Hörnqvist 1996). Där kunskap skapas, bildas och utövas också makt. Kännetecknande för professioner som poliser och socialarbetare är att de besitter ett slags kunskapsmonopol över sitt verksamhetsområde, samt att de utvecklar egna diskurser, dvs. särskiljbara sätt att tala och skriva som både konstruerar bilder av verkligheten och konstituerar objekt för kunskap (Franzén 2000, Sahlin 1999). Diskursen bidrar till att skapa föreställningar, som utgör ett slags anvis-

ningar på hur verkligheten ska betraktas, tolkas och förstås, samtidigt som de utesluter andra synsätt. Diskursen anger vilka företeelser som ”är” sanna, rätta, normala, friska etc. och vilka som ska uppfattas som onormala, sjuka etc. Centrala inslag i en professions diskurs är vad som betraktas som problem och sätt att lösa problem på. Professioner bär löften om kompetens om att kunna göra bestämda saker (Franzén 2000) vilket är kopplat till kunskap/makt aspekter. Innehav av kunskap om narkotikamissbrukare, liksom kunskaper om vilka åtgärder som är möjliga/önskvärda/icke-önskvärda etc. att vidta i arbetet med denna ”problemgrupp”, samt vilka åtgärder den enskilde socialarbetaren/polisen väljer att vidta eller inte vidta, innebär således maktutövning, även om enskilda poliser och socialarbetare inte är alltid medvetna om detta (se Johansson & Skrinjar 2001, Kristiansen 1994). Makt utövas såväl explicit som implicit genom dessa gräsrotsbyråkraters arbete, eftersom den är inbyggd i myndigheternas strukturer. Nedan följer en kort beskrivning av dessa, dvs. av socialtjänstens respektive polisens roller och ansvar i allmänhet, och förhållande till narkotika i synnerhet.

Socialtjänsten

Socialtjänstens verksamhet bedrivs på kommunal nivå och regleras i Socialtjänstlagen (2001:453), i vilken föreskrivs att kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Kommunernas ansvar gällande narkotikamissbruk ska fullgöras av socialnämnden, vilken ska arbeta för att förebygga och motverka missbruk av alkohol och andra beroendeframkallande medel. Socialnämnden ska bland annat sprida kunskap om de hjälpmöjligheter som finns och ska

”aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han [sic!] behöver för att komma ifrån missbruket. Nämnden skall i samförstånd med den enskilde planera hjälpen och vården och noga bevaka att planen fullföljs.” Lag 1999:48 (mina kursiveringar).

Konkret innebär detta att socialtjänsten hanterar ekonomiskt bistånd, utför stödjande och motiverande samtal, remitterar till, samt ekonomiskt besörjer tillfälliga boenden och olika former av behandling.⁴⁶ Enligt socialtjänstlagen ska arbetet med missbrukare

⁴⁶ Tre av de socialarbetargrupper som har intervjuats arbetar inom missbruksenheter. De har myndighetsansvar och arbetar med hjälp-, stöd- och motivationsarbete och handlägger således inte ansökningar om ekonomiskt bistånd. Detta görs av ekonomienheterna på deras respektive arbetsplatser, men

bygga på frivillighet och respekt för den enskildes integritet och vilja. Principen om frivillighet får dock åsidosättas när villkoren i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU 1990:52) eller lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM 1988:870) är uppfyllda. Den enskilde narkotikamissbrukaren kan då mot sin vilja intas för sluten institutionsvård. Vård enligt LVM syftar till att motivera narkotikamissbrukare till frivillig behandling och är ett medel för att bryta individens destruktiva utveckling. Tvångsvård kan pågå i högst sex månader och utförs vanligen på institutioner speciellt utformade för ändamålet. Enskilda socialarbetare har alltså en strukturellt inbyggd dubbelroll i arbetet med narkotikamissbrukare, eftersom socialtjänsten dels ska bistå narkotikamissbrukare med hjälp och behandling, dels bevaka/kontrollera deras narkotikamissbruk.

Polisen

Polisens huvudsakliga uppgifter är att förebygga brott, hindra att ordning och säkerhet störs samt att lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp (Polislagen 1984:387). Det åligger också polisen att upptäcka och utreda brott samt vidta de åtgärder som behövs när ordning och säkerhet blivit kränkt. Vad gäller narkotika ska polisen förhindra tillgång och efterfrågan samt arbeta för att minska nyrekryteringen till narkotikamissbruk (SOU 2000:126). Sedan 1980-talet, då den nuvarande svenska narkotikapolitiska målsättningen formulerades, har polisen fått en allt mer framträdande position. Under denna tid har också polisens arbete ändrat karaktär, vilket Kassman (1998) belyser i sin avhandling med den illustrativa undertiteln *Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket*. Polisens alltmer framskjutande ställning har bland annat möjliggjorts genom utvidgningar i lagstiftningen och införandet av straffrättsliga åtgärder mot narkotikamissbrukarna (Ibid, se även BRÅ 1999). Sedan 1988, då egen konsumtion av narkotika kriminaliserades, är all icke-medicinsk hantering av narkotika straffbelagd. Sedan 1993, då fängelse i upp till sex månader infördes i straffskalan för eget bruk, har polisen befogenhet att tillgripa urin- eller blodprov mot personer över 15 år som misstänks för konsumtion av narkotika. Polisen har rapporteringsskyldighet till socialtjänsten och fungerar därmed som en viktig informationsspridare till denna om enskilda narkotikamissbrukare. Polisen har också skyldighet att göra anmälningar till sociala myndigheter enligt Lagen om

samarbete mellan enheterna förekommer i enskilda ärenden. Den fältbaserade socialarbetargruppen har, till skillnad från de övriga socialarbetargrupperna, inget myndighetsansvar.

vård av missbrukare i vissa fall (LVM). Polisen kan alltså sägas inta en nyckelposition i arbetet att söka upp och identifiera narkotikamissbrukare.

Narkotika – ett mångfacetterat problem

I det följande beskrivs hur fokusgrupperna diskuterar och definierar narkotikan som problem. Generellt sett är resonemangen mellan grupperna mycket likartade. Alla grupper gör en skillnad mellan 1) ungdomar respektive 2) etablerade narkotikamissbrukare (Johansson & Skrinjar 2001). Föreliggande kapitel fokuserar på den senare kategorin och fördjupar analysen av fokusgruppernas bilder av, och arbetssätt gentemot, vuxna, etablerade narkotikamissbrukare.

Generellt ger fokusgrupperna uttryck för ett orsaks- och processtänkande. Samtliga talar om narkotikamissbruk i termer av symtom på ett eller flera bakomliggande problem och att det är dessa som är direkta eller indirekta orsaker till narkotikamissbruk. Gemensamt är också att oavsett vilka faktorer som ligger bakom utvecklandet av narkotikamissbruk så blir missbruket förr eller senare ett problem i sig, ett problem som i sin tur genererar ytterligare problem.

”Jag tror att det börjar så någonstans. Någonting som utlöste. En skilsmässa, blev av med jobbet, taskigt med pengar, kan inte betala hyran. Jag tror att någonstans i första hand kanske man börjat med nåt mindre missbruk som man höll i schack innan, bara testat någonting. Eller börjat med alkohol - det gäller inte bara droger. Det är inte vem som helst som hamnar som en etablerad missbrukare, det är ju inte det. Dom har haft lite sämre förutsättningar. Det är ju inga solskenshistorier man hör precis.”
(PG 3)⁴⁷

Karaktäristiskt för fokusgruppernas problembeskrivningar är att de inbegriper flera nivåer vilka oftast uttrycks hänga samman och påverka varandra. Ingen grupp uttrycker att det skulle kunna finnas en eller några enstaka faktorer som skulle kunna förklara utvecklandet av narkotikamissbruk, utan missbruket ses som ett mångfacetterat problem. Strukturella faktorer som exempelvis arbetslöshet, ekonomisk utsatthet, boendeproblematik beskrivs ofta i kombination med individuell sårbarhet, som exempelvis psykiska problem, som vanlig och grundläggande bakomliggande problematik. Fokus-

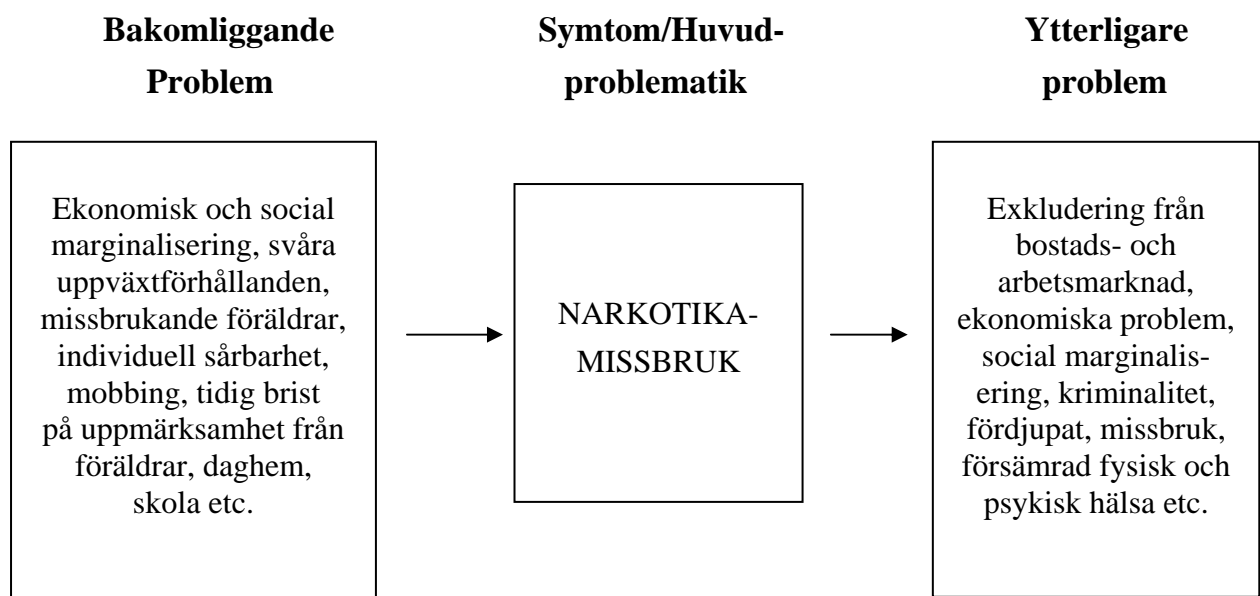
⁴⁷ PG avser polisgrupp och SG socialarbetargrupp.

grupperna betonar att narkotikamissbrukare oftast vuxit upp under svåra hemförhållanden. Beskrivningar av narkotikamissbruk som socialt arv, flykt från traumatiska upplevelser och/eller självmedicinering förekommer i alla grupper. Tidiga störningar i de nära relationerna mellan barn och föräldrar betonas särskilt av vissa socialarbetare. Narkotikamissbruk betraktas generellt som ett uttryck för andra problem som grundas på ett tidigt stadium i en människas liv.

Den dominerande uppfattningen som kommer till uttryck bland fokusgruppsdeltagarna är att narkotikamissbruket är missbrukarnas allvarligaste problem. Inte minst eftersom det anses generera andra problem. Ökad kriminalitet, allt färre eller inga kontakter med icke-missbrukare, sjukdomar, skulder, hemlöshet etc. är aspekter som anses förklara varför det är så svårt att bryta ett missbruk. Symtomet anses så att säga bli ett problem i sig.

Orsaks- och processtänkandet går som en röd tråd genom alla fokusgruppers problemdefinitioner och den bild av narkotikamissbrukares problematik som framträder kan sammanfattas enligt nedanstående figur.

Figur 1: Fokusgruppernas syn på orsaker och processer som leder utvecklandet av narkotikamissbruk.

Mot vad och vem ska vilka åtgärder riktas?

Den dominerande uppfattningen i samtliga fokusgrupper är att det är narkotikamissbruket som är det primära problemet och att det är detta som först och främst måste åtgärdas. Därefter kan andra insatser sättas in. I fokusgruppernas problemdefinitioner av narkotika och beskrivningar av åtgärder som de vidtar, samt åtgärder som de menar borde vidtas, mot/för narkotikamissbrukare framträder olika bilder av narkotikamissbrukaren: Narkotikamissbrukaren som ”brottsling”, som ”offer” och som ”fånge i marginalen”.

Narkotikamissbrukaren som brottsling

Det är i polisgrupperna som narkotikamissbrukaren beskrivs i termer av brottsling. Mot bakgrund av polisgruppernas generella problemdefinitioner av narkotikan som ett i första hand socialt problem, kan man ställa sig frågande till deras självklara uppfattning att narkotikamissbrukare är en polisiär angelägenhet. Ingen av polisgrupperna har på något sätt ifrågasatt arbetet mot narkotikamissbrukare⁴⁸, vilket delvis kan förstås mot bakgrund av polisernas beskrivning av narkotika som ”en grund i nästan all brottslighet”. Att arbeta mot narkotikamissbrukare blir ett centralt led i arbetet mot annan typ av brottslighet.

”Brottslingen” omtalas alltid av poliserna som en man och han beskrivs i termer av att vara kalkylerande och göra rationella val, inte minst utifrån en medvetenhet om lagstiftning och rådande praxis.

”I vissa lägen så blir man ju straffri, det vet ju de här killarna om... Har man fått en dom till exempel så ska man vänta en viss tid innan man ska in (i fängelse) och avtjäna den domen. Då kan jag ju då göra ett antal brott till, beroende vad det är för styrka på dem. Det kan vara kanske ett halvt dussin inbrott till och så får man dom inbakade i samma straff. Jag får alltså ingenting mer för att jag gör mera brott... Det kostar ingenting extra” (PG 1).

⁴⁸ Intressant är att trots att polisgrupperna gör många jämförelser mellan narkotikamissbrukare och alkoholister när de talar om drogmissbruk, så betraktas inte fylleri som en polisiär angelägenhet.

Relationerna mellan narkotikamissbrukare och poliser beskrivs som ”ett spel - det är polis och det är bandit eller buse. Det vet ju narkomanen också om” (PG 1). Poliserna ger uttryck för att detta spel har klara spelregler för båda parter och att narkotikamissbrukarna – i synnerhet de äldre och kända som poliserna ”ständigt har att göra med” – är väl medvetna om vilka knep de kan ta till för att inte åka fast (vilket även framgår i Carlströms (1999) och Ekmans (1999) studier). Utifrån denna bild kan åtgärdsförslag som syftar till att öka upptäcktsrisken, som brottsprovokation, möjlighet att arbeta ”under cover”, användandet av kräksirap och buggning, förstås. Omvänd bevisbörda förespråkas också av en polisgrupp. Polisen är i dagsläget inte tillåten att använda någon av dessa åtgärder, något som de flesta poliser i vårt material upplever som mycket frustrerande.

”Vi pratar om den personliga integriteten - ja, det är ju det politikerna älskar att prata om - men vi VET ju alltså vilka missbrukarna är. Vi kommer ju inte att trakassera Svensson! Det är ju inte dom vi kommer att jaga, vi kommer ju jaga missbrukarna och försäljarna i första hand. Och där tycker inte jag den personliga integriteten är det viktigaste, utan då tycker jag att samhällsnyttan att jaga narkotikamissbrukarna är större än personlig integritet för dom här knarklangarna som säljer narkotika till barn och annat” (PG 2).

Att legitimera repressiva åtgärder mot narkotikamissbrukarna utifrån samhällsnyttan är mycket vanligt förekommande i polisgrupperna. Detta gäller också tvångsvård, som är den i särklass mest förespråkade åtgärden i polisgrupperna och som oftast framförs utifrån utilitaristiska argument, dvs. för att skydda andra (Kinnunen 1994). Alla grupper menar att tvångsvård borde tillämpas i mycket högre utsträckning än vad som görs och flera är kritiska mot socialtjänsten.

”...dom (socialtjänsten) har ändå ett ansvar gentemot övriga samhället att dom här människorna inte ska förstöra så mycket för andra som dom faktiskt gör. Det kostar enormt mycket, även när dom är under behandling, men då får man väl ta det då. Men dom kostar enormt mycket pengar när dom är ute (dvs. när de inte är frihetsberövade)” (PG 3).

Repressiva åtgärder motiveras också utifrån en underliggande tankefigur om individuell avskräckning. Genom att polisen ”stör”, ”jagar”, punktmarkerar narkotikamissbrukare samt förespråkar att maximinivåerna i straffsatserna för narkotikabrott borde till-

ämpas, framförs tanken att narkotikamissbrukarens tillvaro ska upplevas som så jobbig att det drogfria livet ska framstå som det enda tänkbara alternativet. Den polisgrupp som arbetar riktat mot gatuhandel berättar att

”Det dom (missbrukarna) hatar mest det är oss, för att vi har ingen strategi, tycker dom. Helt plötsligt så står vi utanför deras dörr, av någon anledning, eller så står vi i en port och när dom kommer in så suger man tag i dom. Så att vi kör ju störning maximalt, eftersom dom vet aldrig var vi är” (PG 2).

Att välja det drogfria livet ska alltså upplevas som rationellt. Uttalanden som att ”det är inga straff, tycker jag, att tala om. Inte på gatunivå i alla fall för det egna missbruket” (PG 3) uttrycks dels i individualpreventiva termer enligt ovan förda resonemang, dels i allmänpreventiva där de låga straffen framhålls ”sända fel signaler”.

Narkotikamissbrukaren som offer

Denna bild framträder i såväl polis- som socialarbetargrupperna och botten i synen på narkotikamissbrukaren som ett offer för narkotikans ”krafter” och som ”kemiskt styrd”. Gemensamt för fokusgrupperna är också att de mot bakgrund av denna uppfattning ser tvångsvård som en viktig, möjligt åtgärd. Det förekommer dock skillnader mellan poliser och socialarbetare i synen på tvångsvårdens möjligheter.

Polisernas beskrivningar

Med utgångspunkten om det rationella valet, som polisgrupperna uttrycker utifrån föregående bild av narkotikamissbrukaren, kan avskräckande åtgärder som att ”jaga” och ”störa” missbrukare legitimeras och tillämpas för att skapa motivation hos narkotikamissbrukaren att välja bort narkotikan. Uttalandet ”En narkoman är inte motiverad” sammanfattar dock den dominerande uppfattningen i polisgrupperna. ”Det är ju kroppen som vill ha narkotika” och som gör att ”Dom måste jaga hela tiden för att få tag på sina ransoner, sin dos eller vad dom nu tar. Dagligen.” Men om det är kroppen som vill ha narkotikan hur legitimeras då ovan beskrivna polisiära strategier?

”Det var mer för att ge till socialen och visa att nu har vi tagit den så och så många gånger. Nu har vi skrivit LVM-anmälan. Nu måste ni (dvs. socialtjänsten) göra någonting” (PG 3).

Generellt sett uttrycks en medvetenhet om att polisiära åtgärder inte ensamma kan få narkotikamissbrukare att sluta missbruka. Socialtjänsten anses spela en avgörande roll men beskrivs som oförmögen att göra det bland annat på grund av bristande resurser. Därför förespråkar polisgrupperna mer resurser till socialtjänsten i lika stor utsträckning som till den egna verksamheten. Poliserna kritiserar dock socialtjänsten för att lägga för stor vikt vid narkotikamissbrukares motivation och frivillighet när det gäller vård och behandling. Tvångsvård förespråkas därmed inte enbart utifrån utilitaristiska argument utan även utifrån paternalistiska argument (Kinnunen 1994). Genom att ”lyfta bort” narkotikamissbrukaren från de vardagliga sammanhang som han eller hon ingår i där ”det finns för många sockerbitar som lockar” så hjälper man honom/henne (se Johansson & Skrinjar 2001). Det finns också en uppfattning i polisgrupperna att narkotikamissbrukare kan tvingas till motivation att sluta med narkotikamissbruket. Konkreta beskrivningar av hur detta skulle gå till ges inte, men tidsaspekten framförs som avgörande. Sex månaders tvångsvård anses vara för lite.

”Nej, det är för kort vårdperiod. Jag tror att om man skulle låsa in dom eller om man skulle tvångsomhänderta dom och ge dom ordentlig vård, säg två, tre, fyra, fem år eller tills dom är, ja, någotsånär fria” (PG 3).

Till skillnad mot socialarbetarna ger polisgrupperna uttryck för att tolka tvångsvårdsbegreppet bokstavligt. De utgår från att tvångsomhändertagande av narkotikamissbrukare per definition innebär, eller åtminstone ska innebära, att narkotikamissbrukaren behandlas.⁴⁹ De förespråkar dock inte enbart tvång utan ser också möjligheter med frivillig vård. Kritik förekommer dock mot att

”...om man då skulle lyckas få vård, eller hjälp och stöd till ett avslut och man kommer in på ett behandlingshem, men det misslyckas. Då har man liksom straffat ut sig för en lång tid framåt för att få en ny chans. Det är lite tragiskt också. Att falla tillbaka det är ju väldigt lätt. Det är för jävligt. Har man ändå kommit till den insikten, i alla fall en liten motivation till att sluta, då tycker jag liksom att man ska ta tillvara den.” (PG 1)

⁴⁹ ”I formell mening bygger LVM-vården på en distinktion mellan motivationsarbete och behandling” skriver Billinger (2000:19), men det råder stora oklarheter var skiljelinjerna går såväl teoretiskt som praktiskt (Ibid).

Denna typ av resonemang står i kontrast till dem som förs utifrån narkotikamissbrukaren som ”brottsling”. Den bilden tecknas framför allt utifrån den skada som narkotikamissbrukare åsamkar ”allmänheten”. När poliserna talar om narkotikamissbrukaren som ”offer” uttrycker de en förståelse för narkotikamissbrukares svåra situation och kan peka på att åtgärder inte är tillräckligt väl utformade eller anpassade för de problem som narkotikamissbrukare har.

Synen på narkotikamissbrukaren som ”offer” kan också innebära att poliser väljer att inte vidta åtgärder. Den polisgrupp som arbetar inom Malmöområdet berättar att

Polis 1: ”Det är ytterst sällan till exempel som vi tar sprutorna ifrån dom. Dom har sina personliga sprutor istället för att låta det gå laget runt och sprida en massa.. det låter vi dom ha.”

Polis 2: ”Suget efter heroinet är ju så fruktansvärt stort, så skulle han vara utan sina egna sprutor som vi har tagit ifrån honom, då lånar han ju kompisens. Han låter ju inte bli att ta det! Han måste ju ta det! Så vi tycker det är en självklarhet!”

I de två andra polisgrupperna från Stockholm förekommer inte beskrivningar av denna arbetsstrategi, vilket visar på den lokala kontextens betydelse för det konkreta arbetet. I Malmö har sprutbytesprogrammet funnits i ett drygt decennium och poliserna menar att sprutbytet fyller en viktig funktion för förhindrandet av smittspridning genom utdelandet av sprutor och kondomer, och genom att erbjuda narkotikamissbrukare vård. Detta betraktar poliserna som viktigt inte minst utifrån deras egen säkerhet. Polisgrupperna i Stockholm var emot sprutbytesprogram med motiveringen att det är en form av ”smyglegalisering”.

Socialarbetarnas beskrivningar

Det finns flera likheter, men också vissa skillnader mellan polis- och socialarbetargruppernas beskrivningar av narkotikamissbrukaren som ”offer”. Ett fåtal socialarbetare ger t.ex. uttryck för en viss kritik mot kriminaliseringen av eget bruk, vilken går ut på att narkotikamissbrukare inte avhåller sig från att använda narkotika ”för att det är olagligt. Det är ju andra mekanismer bakom”. Socialarbetarna betonar bakomliggande faktorer i högre utsträckning än vad poliserna gör. Begreppet ”beroendepersonlighet” förekommer och denna antas böttna i en psykosocial problematik. Individer som beskrivs ha en beroendepersonlighet anses särskilt sårbara inför att fastna i narko-

tikans grepp. Socialarbetarna beskriver således narkotikamissbrukaren i termer av ett dubbelt offerskap – dels som offer för psykosociala problem, dels som offer för narkotikan.

Socialarbetarna beskriver att de känner sig ”små” och ”maktlösa” mot narkotikans ”krafter” och liksom poliserna ser socialarbetarna tvångsvård som en viktig möjlig åtgärd. Skillnaden är att poliserna framför allt argumenterar utilitaristiskt och också i större utsträckning verkar se tvångsvården som ett mål i sig, medan socialarbetarna nästan enbart framför paternalistiska argument och talar om den i termer av medel. De flesta socialarbetarna legitimerar tillämpandet av tvångsvård som en akutåtgärd för att gå in och tillfälligt bryta ett destruktivt missbruk och ge narkotikamissbrukaren en chans att ”tänka efter”.

”På något sätt är det ju ändå samhället som står för det etiska eller moraliska. Man står för att folk inte får knarka eller suppa ihjäl sig. Det är något man inte får göra i Sverige. Sen kan man ju diskutera om det ska vara LVM, och längden och nyttan av det. Men det är något gott i själva lagstiftningen som finns” (SG 1).

Även om socialarbetarna generellt uttrycker en skepsis mot tvångsvårdens möjligheter och innehåll, som av många beskrivs som ”förvaring, det är väl inte direkt någon behandling, man hejdar bara förloppet” (SG 2) förekommer konkreta exempel på tillämpningen av denna åtgärd. De flesta av dessa beskrivningar gäller narkotikamissbrukande kvinnor som antingen varit gravida eller har haft barn. Tvångsomhändertagande av dessa kvinnor, liksom av deras barn, har då främst legitimerats utifrån synen att kvinnorna på grund av sitt narkotikamissbruk, inte ansetts vara kapabla mödrar. Tvångsvård legitimeras också utifrån ”lyckade ingripanden” på numera drogfria klienter som beskrivit tvångsvården som ”det som räddade honom, att han åkte in på LVM, som han sa” (SG 1). Likadant vad gäller omhändertagande av barn: ”Hon är ju oerhört tacksam att man gick in och omhändertog barnen. Det var det som fick henne att tänka efter. Inte just då men kanske efter ett kort tag” (SG 4).

Flera socialarbetare lyfter fram att man knappast löser narkotikamissbrukares problem genom att bara ta bort narkotikan. ”Nej, det kommer ju ändå inifrån, viljan att droga. Behovet” (SG 2). Därför menar flera att det krävs mer än bara missbruksbehandling. Psykoterapi förespråkas av några och en del menar att det borde ingå i sjukförsäk-

ringen. Men förutsättningen för terapi anses vara att ”först bli av med knarket. Man måste nog vara nykter för att sedan kunna gå i terapi” (SG 4).

Narkotikamissbrukaren som fånge i marginalen

Denna bild, som är ständigt återkommande i alla fokusgruppers beskrivningar, hänger samman med problemansamlingarna som beskrivs som genererade eller förstärkta av narkotikamissbruket (se figur 1). Bilden är i stort sett densamma för poliser och socialarbetare, men deras beskrivningar av och förslag på åtgärder skiljer sig åt. Poliserna förespråkar framför allt åtgärder på individnivå, medan socialarbetarna pekar på vikten av samhällsliga åtgärder. Dessa gäller dock framför allt individer som genomgått behandling för sitt narkotikamissbruk. Gemensamt för alla fokusgrupper är att nästan alla beskrivna problemlösningar ligger utanför respektive yrkesgrupps arbetsområde.

Polisernas beskrivningar

En typisk illustration av bilden av narkotikamissbrukaren som fånge i marginalen är

”Ingen struktur i livet. Ingen bostad, inget jobb, ingen familj. Det finns ingenting att klamra sig fast vid, så ser jag det i alla fall... Jag menar har man ändå bostad, jobb och familj, då har man ju ändå ett skydds nät” (PG 3).

Att narkotikamissbrukare saknar dessa ”skydds nät” tillskriver polisgrupperna huvudsakligen att narkotikamissbrukare använder narkotika. Typiskt för polisgrupperna är att narkotikamissbrukaren snarare ses som negativt och problematiskt inkluderad, än som utsatt för samhällets exkludering. Att narkotikamissbrukare inte har jobb, bostad och familj tillskrivs alltså framför allt det faktum att narkotikamissbrukare tillhör kretsar bestående av andra narkotikamissbrukare och kriminella. Enligt flera poliser blir en logisk lösning på detta problem att

Polis 1: ”Flytta är en första åtgärd. Det måste man, flytta ifrån. Långt bort.”

Polis 3: ”Jo, för alla deras kontakter och kompisar dom håller ju på med samma. Det är ju ingen tung missbrukare här som umgås med någon familj med barn eller sådär.”

Polis 1: ”Ja, dom har ju så stort nät av sina vänner. ...det är ju ändå ett socialt liv i det här, som ändå många människor saknar” (PG 3).

Narkotikamissbrukarna beskrivs av flera som att de ”fastnat” i kriminella kretsar. Att bli kär eller religiös beskrivs som två viktiga (av vissa poliser som de enda fungerande) vägar till att skapa en tillhörighet till världen utanför kriminella kretsar. Polisgrupperna ger således inte uttryck för att samhället behöver förändras – det är narkotikamissbrukaren som måste omformas, och då krävs

”...någonting reellt. Nånting som kan förändra livet. Drastiskt. Jag brukar säga att bygg en stor mur runt Öland och så sätt en vanlig Svensson på varje narkoman. Låt dom få vara där och leva ett liv. Många narkomaner tror jag inte kan leva ett, som vi menar, vanligt liv. Men lär dom att leva ett vanligt liv. Ersätt narkotikan med nånting annat bakom dom här murarna. Förstå nu ironin men detta, va, men bryt av hela det här mönstret. Låt det ta den tid det tar. Tre, fyra, fem, tio år” (PG 3).

Ett förslag på en samhällelig åtgärd uttrycktes dock av en polis som sa sig ”fundera på” om inte narkotikamissbrukare, som han såg som ”hopplösa fall”, skulle kunna få ”ordnad bostad någonstans, fri narkotika under legala former och under läkarvård”. Han menade att människor som ”kanske har levt i 40 år ute på gatan i ständig misär, de kan alltså få fem år drägligt liv under kontrollerade former” (PG 1). Övriga deltagare i denna polisgrupp opponerade sig dock starkt mot detta åtgärdsförslag. Intressant är att detta är det enda exemplet på en tydligt artikulerad oenighet i polisgrupperna. Trots att den polis som gav uttryck för dessa funderingar hade en ledarposition i denna polisgrupp, möttes han alltså av kraftiga protester från övriga deltagare. Av reaktionerna att döma verkar denne polis ha begått ett normbrott i de övriga polisdeltagarnas ögon, genom att uttrycka ett förslag som ligger långt utanför den förståelseram som poliser förväntas ha angående narkotikaproblemet. Detta är med andra ord ett exempel på vad man som polis inte får tycka, än mindre säga.

Socialarbetarnas beskrivningar

Merparten av socialarbetarna förlägger ett ansvar på samhället, som uttrycks exkludera narkotikamissbrukare. Ett exempel som nämns av flera är hyresvärdars ovilja att låta socialtjänstens klienter överta kontrakt av lägenheter som de fått hyra av socialtjänsten i andra hand. ”Även om dom har bott i ett år, betalt hyrorna i tid och skött sig på alla sätt och vis, har dom inte inkomster nog så får dom inget kontrakt. Det är ju fastighetsägarens marknad”. Detta medför att socialtjänsten blir tvungen att stå kvar som kontraktsinnehavare av lägenheterna och det leder i sin tur till att ”det blir ju

ingen genomströmning, folk blir ju kvar i systemet. År efter år. Det är ju det som är målet med våran verksamhet, det är ju att dom inte ska behöva våra insatser” (SG 2). Viktigt att poängtera är att detta gäller människor som har genomgått behandling och upphört med sitt narkotikamissbruk.

Att inte ha tillräcklig inkomst är kopplat till arbetsmarknaden, en marknad som socialarbetarna beskriver som i princip helt stängd för narkotikamissbrukare. Detta beskrivs också delvis hänga samman med hårdnande generella samhällsattityder som inte tillåter ”olikheter i samhället”. En socialarbetare berättar att ”arbetsförmedlingen, de tar ju inte i våra klienter... folk ska ju vara väldigt rehabiliterade för arbetsförmedlingen”. Ett krav för att få söka och erhålla ekonomiskt bistånd från sociala myndigheten är att vara registrerad som arbetssökande hos arbetsförmedlingen. Hur fungerar det då om narkotikamissbrukaren inte är välkommen på arbetsförmedlingen? ”Det beror ju på. Man kan ju vara arbetssökande och inte definierad som missbrukare så att säga. Att vara definierad som missbrukare då är det hårt” (SG 1).

Flera menar att narkotikamissbrukares brist på anknytning till arbets- och bostadsmarknaden har ökat under de senaste 30 åren.

”På 70-talet kunde du få en rivningslägenhet hur lätt som helst. Man kunde få lite påhugg och jobba två veckor där, en vecka där. Alla missbrukare, inte bara narkotikamissbrukare utan alla som var ute i marginalen kunde ha en chans att leva på något sätt. Att man hade en värdighet trots att man inte var en skinande perfekt Svensson med vovve, Volvo och villa” (SG 3).

Gemensamt för alla socialarbetargrupper är att de menar att det måste till stora samhällsförändringar för att narkotikamissbrukare ska få komma in i samhället, framför allt inom bostadsmarknaden. Det förekommer dock bara ett konkret förslag och det är att det måste skapas mer eller mindre temporära boendeformer, där drogfrihet inte är ett krav – ”man skulle ha något mellansteg att ordna något slags boende. För det är det som människor saknar. Tak över huvudet, någon slags första omvårdnad. Även innan man helt har lagt av” (SG 3). Detta uttalande illustrerar den föreställning som uttrycks i samtliga socialarbetargrupper, nämligen att förutsättningen för att få ett mer permanent boende är att narkotikamissbrukaren blir drogfri. Därmed finns en likhet med polisernas resonemang om att det är narkotikamissbrukaren som måste förändras – boendeformen beskrivs som ett ”mellansteg” för narkotikamissbrukaren ”innan man

helt har lagt av”. Även om socialarbetarna betonar strukturella förändringar så visar deras åtgärdsbeskrivningar av det konkreta arbetet, som beskrivs och analyseras närmare i den sista delen, att de trots allt ändå arbetar utifrån föreställningen att det är narkotikamissbrukaren som måste förändras.

”Det kan ofta bli så att någon kommer och säger, att ja, det är boendet som är mitt problem. Jag har ingenstans att bo. Så hamnar man ju, eller, JAG hamnar i alla fall i föreställningen då att, då måste du ju sluta supa, eller sluta knarka, annars kan du inte få en lägenhet. Så att det hamnar ju framför i alla fall, att det ändå är DET som man måste ta itu med från början” (SG 2).

Olika roller och olika strategier

Det finns inga tydliga ideologiska skillnader eller mellan polis- och socialarbetargruppernas beskrivningar av narkotikamissbrukarna och åtgärder mot/för dessa. Vad som snarare är slående är likheterna i fokusgruppernas resonemang. Samtliga fokusgrupper ger uttryck för en entydig uppfattning av narkotikamissbrukaren som ett problem, något som samhället måste vidta åtgärder mot. Det finns till exempel ingen fokusgrupp som har reflekterat kring att narkotikamissbrukare skulle kunna ”självläka”, trots att alla grupper har menat att alla som prövar narkotika inte blir missbrukare. Som Beronius (1986) påpekar fungerar de värderingar som ingår i en professionell diskurs’ uppbyggnad och formering normgivande för vad som bör, respektive inte bör, höra till den. Eftersom det ingår i båda myndigheternas roller och uppgifter att definiera narkotikamissbruk som något problematiskt skapas en perspektivfixering. Att fokusgrupperna aldrig berör självläkning kan tolkas som att frågan inte upplevs som relevant eller möjligt att diskutera inom fokusgruppernas diskursiva universum (Beronius 1986:152). Detta är dock inte särskilt förvånande, eftersom det bland annat är genom dessa två myndigheter som narkotikaproblemet i Sverige har institutionaliserats som samhällsproblem (Lindgren 1993, Kassman 1998). Utifrån lagstiftning, respektive myndighets organisation och ansvar intar dock polis och socialtjänst olika roller i arbetet med narkotikamissbrukare. Detta framgår också av de bilder som fokusgrupperna ger uttryck för att ha av narkotikamissbrukare och av de åtgärdsbeskrivningar och -förslag som skiljer sig mellan polis- och socialarbetargrupperna. Som framgått förespråkar till exempel inte socialarbetarna polisiära åtgärdsförslag och argumenten för tvångsvård skiljer sig mellan polis- och socialarbetargrupperna. Legiti-

meringen av det konkreta arbetet med narkotikamissbrukare sker också utifrån olika utgångspunkter. Poliserna intar ofta ”allmänhetens” intresse som utgångspunkt, medan socialarbetarna legitimerar sitt arbetssätt utifrån den enskilda narkotikamissbrukarens eget bästa. I fokusgruppernas beskrivningar av det konkreta arbetet med narkotikamissbrukare kan också två olika kontrollstrategier ses operera. Sahlin (1996, 2001a) har myntat begreppen gränskontroll och disciplin för att beskriva två sätt att kontrollera ett samhälle eller territorium. Strategierna är strukturella, men verkar och kan iaktas genom enskilda polisens och socialarbetarens arbete. Även om gränskontrollen och disciplinen skiljer sig åt så kompletterar och förutsätter dessa strategier varandra (se nedan). Gränskontrollen syftar till att försvara ett område/territorium från skada och strategin kan ses operera genom det polisiära arbetet genom exkludering av narkotikamissbrukare. Disciplinens strategi opererar genom det sociala arbetet genom vilket narkotikamissbrukare söks kontrolleras och förändras. Maktutövningen inom respektive strategi legitimerar sig själv genom att konstruera de objekt som den behöver, som objekt som behöver den (Ibid).⁵⁰

Polisens gränskontroll

Polisens primära uppgift är att upprätthålla ordning och säkerhet, skydda allmänheten samt förhindra, upptäcka och utreda brott. Att skydda allmänheten och öka tryggheten görs enligt polisens yrkeskultur genom att bekämpa brottslingar (Knutsson & Granér 2001). Narkotikamissbrukare är per definition det senare och anses därför inte tillhöra ”allmänheten” (Ekman 1999, Carlström 2000). Uttalanden som att narkotikamissbrukare ”på fri fot” är ”dyra för samhället”, ”störande för andra hyresgäster”, genom sin kriminalitet orsakar ”onödiga brottsoffer” och åsamkar ”oskyldiga lidande” etc. förekommer mycket ofta i polisgrupperna. Med andra ord: narkotikamissbrukare orsakar skador för ”allmänheten”, varför den måste skyddas. De åtgärder som polisgrupperna beskriver och motiverar utifrån ”allmänhetens” intresse ligger i linje med gränskontrollens strategi. Genom denna kontrollstrategi avgörs vilka individer som ska tillåtas komma in i, respektive stanna kvar inom ett territorium (Sahlin 2001a). Icke-önskvärda individer – i det här fallet narkotikamissbrukare – exkluderas. Att arbeta

⁵⁰ Sahlins begrepp har använts som tolknings- och analysredskap och kan skilja sig från hur hon använder dem. I föreliggande analys kan det till exempel framstå som om gränskontroll och disciplin endast opererar genom myndigheters arbete. Sahlins forskning visar dock att strategierna opererar genom en mängd olika aktörers verksamhet. Gränskontroll utövas exempelvis av hyresvärdar (1996) och affärsidkare (2001).

med "maximal störning" så att narkotikamissbrukare "självant" ska flytta till en annan miljö är ett tydligt exempel på polisens gränskontroll. Ett annat är att arbeta för att narkotikamissbrukare vräks. Två av polisgrupperna sitter med i samverkansgrupper där fastighetsägare ingår, och båda dessa polisgrupper framhåller fördelar med att narkotikamissbrukare vräks "för då hamnar dom någon annanstans och begår inte brotten här" (PG 3). En av grupperna berättar att de gjort en inventering i sitt närpolisområde av lägenheter som bebos av "intressanta personer". När det blir "mycket spring av narkomaner" indikerar detta att ett parti narkotika kommit in och "då försöker vi jobba bort de individer som säljer. Då har vi kontakterna med bostadsbolagen så vi försöker få dem vräkt helt enkelt. De är så störande för de andra (hyresgästerna)" (PG 1). Kopplingen till kunskap/makt aspekterna är tydlig. Informationen om lägenheterna som bebos av "intressanta personer" utgör kunskap/vetande som polisen konkret använder sig av i sitt arbete. Som kunskapsbärare med maktbefogenheter kan poliserna försöka "jobba bort" individer som de bedömer inte ska få stanna inom området.

Gränskontrollens strategi vars objekt skapas som hot/fiende (Sahlin 2001a) förutsätter egentligen enbart bilden av narkotikamissbrukaren som brottsling. Att poliserna inte enbart tecknar denna bild kan förstås mot bakgrund av deras återkommande direkta interaktion med narkotikamissbrukare. Genom ständiga möten beskriver poliserna att de efter hand lär känna många narkotikamissbrukare och att de fattar sympati för många av dem. I mötena blir poliserna hela tiden påmind om "tragedierna", om "människorna" och de svåra villkor som många narkotikamissbrukare lever under.

"Jag tror att de som man mött på ute på gatan mår väldigt dåligt. De missbrukar oftast för att hålla sig flytande så att säga. Den uppfattningen har jag fått när jag pratat med dem. De tar det här bara för att leva som vi normalt egentligen" (PG 1).

Med denna insikt blir det problematiskt för poliserna att enbart se sitt arbete i termer av kontroll och bekämpning. Bilden av narkotikamissbrukaren som offer skulle kunna hota gränskontrollens exkluderande strategi, men istället inordnas offerbilden i denna. Det låter sig göras genom möjligheten att tillgripa tvångsvård och det är förmodligen därför som denna åtgärd är den i särklass mest förespråkade i samtliga polisgrupper. Den ligger helt i linje med gränskontrollens strategi. Tvångsvården både inkapaciterar och exkluderar narkotikamissbrukaren, vilket ligger i, och motiveras utifrån, "allmän-

hetens” intresse (utilitært tvång), samtidigt som den också kan legitimeras utifrån narkotikamissbrukarens eget intresse (paternalistiskt tvång) (se Kinnunen 1994). Detta gör det möjligt för poliserna att kunna betrakta sig själva både som kontrollanter och som hjälpare, vilket framgår är betydelsefullt för dem (se Johansson & Skrinjar 2001).

Gränskontrollens strategi förutsätter ett odefinierat ”utanför”, som man inte behöver bry sig om (Sahlin 2001a). ”Vi kan ju jobba häcken av oss ju, men om det inte finns någon som tar vid efter oss, vilket det inte är, så fungerar det inte heller” (PG 2). Tvångsvården fyller i detta avseende en viktig funktion för poliserna. På senare år har dock antalet LVM-placeringar av narkotikamissbrukare minskat (Palm & Stenius 2002), något som polisgrupperna också beskriver.

”Förr när vi skrev en LVM anmälan då togs dom ju in. Då visste vi ju att den blir vårdad... Om det är någon yngre narkoman som vi vet fortfarande har chansen, så att säga, så skriver vi ju en LVM-anmälan på dem. De här gamla bryr vi oss inte om att skriva överhuvudtaget” (PG 1).

Man skulle kunna uttrycka det som att poliserna är medvetna om att gränskontrollens strategi, när det gäller narkotikamissbrukare, inte är effektiv om den opererar ensam. Exkluderingen av narkotikamissbrukare förutsätter att något annat ”tar vid”. Även om fysisk förflyttning av narkotikamissbrukare betraktas som en lösning i alla polisgrupperna, är alla medvetna om att en sådan lösning bara är temporär – för såväl narkotikamissbrukaren som deras egen del. Eftersom poliserna menar att de skador som narkotikamissbrukare åsamkar samhället beror på att narkotikamissbrukare missbrukar, måste därför den långsiktiga lösningen vara att få narkotikamissbrukare att upphöra med själva narkotikamissbruket. Och detta uttrycker ingen polisgrupp som möjligt att uppnå med enbart polisiära åtgärder. Upprätthållandet av gränskontrollen förutsätter således att narkotikamissbrukaren hanteras och förändras. Detta kan endast ske genom disciplinens strategi, vilken opererar genom socialtjänstens arbete.

Socialtjänstens disciplinering

Socialarbetarnas arbete med narkotikamissbrukare kan sägas vara av mer komplicerad karaktär än polisernas, eftersom den sociala myndigheten har en dubbel funktion. Å ena sidan ska individer få den hjälp och det stöd som de behöver, å andra sidan ska deras narkotikamissbruk kontrolleras. Båda dessa funktioner har den enskilde individ-

en som utgångspunkt. Centralt för arbetet med narkotikamissbrukare är att behoven och hur de bäst tillgodoses, definieras och avgörande för mötet mellan socialarbetaren och narkotikamissbrukaren är vem som tillåts definiera detta, samt på vilket sätt det görs (se Fondén & Leiknes 2003).

”Drömxemplet” beskrivs av socialarbetarna som en klient som självmant sökt sig till missbruksenheten för att han/hon vill ha hjälp med att sluta använda narkotika. ”Då är det ganska lätt att jobba”. Detta beskrivs som att ”det händer” men ”inte jätteofta”. Typiskt är att narkotikamissbrukare söker ekonomiskt bistånd och/eller hjälp med boende.

”Många kommer hit för att dom inte har lägenhet. Dom kommer inte hit för missbruksproblemet, utan dom kommer för något annat och sedan kommer det upp första eller andra besöket”(SG 3).

Vanligast sägs vara att ekonomienheten inom socialtjänsten har aktualiserat klienten på missbruksenheten. Dessutom beskrivs att narkotikamissbrukare oftast inte söker sig till missbruksenheten på eget initiativ, utan aktualiseras via någon annan aktör, nämligen polis, frivårdsmyndigheten, psykiatrin eller anhöriga.

”Dom som själv kontaktar oss för att söka hjälp, då blir syftet att se om vi kan hjälpa dom med det som dom vill ha hjälp med. Men dom som kommer till oss som ett krav för att dom ska få socialbidrag, att dom måste göra något åt sitt missbruk för att kunna stå till arbetsmarknadens förfogande, då blir det ju mer problematiskt. Då blir det ju inte lika tydligt vad som är syftet. På ett sätt är ju syftet att det är ett krav för att man ska få pengar. Ett annat syfte är väl att vi då som myndigheten ska försöka motivera den här personen att bryta det här missbruket eller förändra sina drogvanor” (SG 1).

Citatet illustrerar den komplicerade situation som socialarbetarnas dubbla funktion medför i arbetet med narkotikamissbrukare. I situationer där narkotikamissbrukarens syfte krockar med socialtjänstens, så uttrycker socialarbetarna att de väljer att definiera narkotikamissbruket, och arbetet med det, som kontaktens primära syfte. Om narkotikamissbrukaren inte har samma syfte och problemdefinition som socialarbetaren kan socialarbetarna genom olika medel försöka motivera denne/denna att ändra sig. Det finns ingen socialarbetargrupp som ger uttryck för att arbetet med narkotikamissbrukare kan bedrivas utan att ha åtminstone ett minskat missbruk som en målsättning.

Hur motiverar man då någon som inte är motiverad? En socialarbetare ger ett exempel genom att berätta om en av sina klienter – en äldre narkotikamissbrukare som i längre perioder klarat sig utan narkotika men som har haft åtskilliga återfall.

”Idag så har han varit aktiv heroinist i två år, fast med avbrott när vi skickade honom utomlands på behandlingshem. Det sitter vi med nu då. Han kommer hit och jag och NN (en kollega) tävlar om vem som kan vara bistrast. Men han kommer då, va, stora karlen och lägger hela sitt liv i knät på oss. Han ska ha det och det, och det enda han kommer hit med det är en lista där han behöver pengar till klippning och sådant. ’Ja, men ditt missbruk, vad tänker du göra åt det?’. Vi får hela tiden skjuta in oss på det. Det är tufft, där är det bra att man kan vara två så man kan växla. Han vill ha pengar av oss, men samtidigt kan han stå på stan och vara den som är mest påtänd av alla. Då har man tillgång till pengar! Vad ska han med våra? Han kommer hit och förnedrar sig för det futtiga socialbidraget för att sen kunna få dricka en kopp kaffe. Det är så patetiskt i sammanhanget så det är inte klokt. Hur jobbar man för att motivera den här? Vårt sätt är då att vara bistra och vänta in honom. Han är en professionell klient” (SG 1).

Citatet illustrerar disciplinens strategi som söks uppnå genom kontroll och förbättring av problematiska individer för att i förlängningen skapa ett ”ordnat” samhälle (Sahlin 2001a). Så länge klienten i exemplet ovan inte visar sig villig att göra något åt sitt missbruk får han finna sig i socialarbetarnas negativa sanktioner i form av en ”tävlan” om vem som kan vara ”bistrast”. På så sätt försöker de få honom att acceptera deras syn på vad det innebär att vara klient (Lipsky 1980). I enlighet med disciplinens strategi tolkar socialarbetarna motstånd och motsträvighet som brist på insikt, förmåga eller vilja att handla i sitt eget intresse (Sahlin 2001a) – klienten ovan anses ”förnedra sig” och situationen anses som ”patetisk”.

Disciplinens strategi åskådliggörs tydligast i socialarbetarnas beskrivningar av deras arbete med en problematik som klienterna inte har sökt deras hjälp för (vilket inte innebär att den inte är verksam i situationer då klient och socialarbetare har samma definition av situationen). Oftast är det då socialarbetaren som definierar problemet åt narkotikamissbrukarna och inte tillsammans med klienten:

”Dels så måste väl vi - jag och klienten - bli eniga om att det är samma problem så att säga. För ett 10-tal år sen så pratade vi mycket med klienten

om att bara du får bostad, arbete så löser sig dina problem. Det är inte riktigt så enkelt, tycker jag. Det är väl missbruket som är problemet, det är väl det man ska göra något åt och det är väl därför de kommer till oss. Sen kan man ju ha olika strategier för att lösa det. Man måste ju ha en gemensam världsbild så att säga, och där kan det ju skära sig.”

Moderator: ”Vad händer när det skär sig?”

Socialarbetare 4: ”Enkelt. Om någon har socialbidrag så stänger jag av dem från socialbidrag. Det finns väl ingen anledning att de ska uppbära socialbidrag när de inte står till arbetsmarknadens förfogande eller när de inte gör någonting för att få grepp om sitt missbruk. Nu gäller inte det generellt, i vissa ärenden går det... Alla är ju olika” (SG 1).

Typiskt för disciplinens strategi är att dessa sanktioner och bestraffningar anses ligga i individens eget intresse, dvs. ett slags omsorgsmakt (Sahlin 2001a). Ovanstående citat illustrerar hur socialarbetaren, som besitter tolkningsföreträdet gentemot klienten, agerar utifrån en långsiktig intention, nämligen att klienten ska bli drogfri. För att uppnå detta vidtar socialarbetaren en åtgärd som i sig inte antas leda till målet, men som ska syfta till klientens långsiktiga anpassning. Detta illustrerar en dold maktutövning i och med att problemet och lösningarna betraktas ”ovanifrån” och inte utifrån narkotikamissbrukarens horisont (Mathiesen 1989) – klienten står inte till arbetsmarknadens förfogande och gör inget för att få grepp om sitt missbruk. Kortsiktiga indragningar av ekonomiskt bidrag behöver dock inte nödvändigtvis framstå som ett motiv för klienten till långsiktig anpassning. Klienten kan till exempel vara oklar över förbindelsen mellan den kortsiktiga indragningen och den långsiktiga och intentionen (Ibid), vilket en del socialarbetare är medvetna om: ”för klienten kan det vara svårt att få ihop det här sambandet, varför man inte får pengar eller varför man får pengar” (SG 2).

Detta medför inte sällan konflikter mellan klienterna och socialarbetarna, som i dessa situationer kan använda sig av tvångsvårdslagstiftningen för att få klienter att anpassa sig till socialarbetarnas definition av situationen. ”Man använder LVM med att hota lite här och lite där - man jobbar ju stenhårt på att få folk att söka frivillig vård” (SG 1). Det är sällan som klienter blir föremål för tvångsomhändertagande enligt LVM, eftersom ”LVM:et faller ofta så fort klienten säger: ’Nej, men jag går med på det här frivilligt.’ Då blir det ju inte under tvång” (SG 3). När socialarbetarna lyckas ”motiv- era” klienter att ”gå med på” behandling ”frivilligt” får socialarbetarna ”lovord” från cheferna: ”Och så skryts det med hur många LVM-anmälningar vi har fått in och hur

många reella LVM det har blivit av dom, och hur jävligt fina vi är på att motivera” (SG 2).⁵¹

Samtidigt som socialarbetarna ger uttryck för att missbrukarnas problem inte löses genom att de blir drogfria, så är just drogfrihet den nyckel som man måste ha för att kunna öppna portarna till den form av samhällsgemenskap som sysselsättning och framförallt boende innebär: ”om man skall ha ett gruppboende eller en lägenhet på sikt så skall man visa förändringsbenägenhet. Alltså man skall vara nykter” (SG 2).

Disciplinens kontrollstrategi övervinner motstånd genom att omdefiniera det som okunnighet, hjälplöshet eller bristande vilja (Sahlin 2001a). Detta leder till ett osynliggörande av såväl narkotikamissbrukarnas egna behovs- och hjälpdefinitioner som den makt som socialarbetarna utövar gentemot narkotikamissbrukarna (vilket åskådliggörs av Fondén & Leiknes 2003). Som Kristiansen (1994) påpekar påverkas det sociala arbetet alltid av maktaspekter. Socialarbetare är dock inte alltid medvetna om vilken inverkan makten har på deras relationer med klienterna. Samtliga socialarbetargrupper i denna studie har gett uttryck för att enbart vilja se sig själva som ”hjälpare” i förhållande till narkotikamissbrukarna (med undantag för en, se Johanson & Skrinjar 2001). Disciplinens strategi möjliggör detta, eftersom åtgärderna vidtas för narkotikamissbrukarens eget bästa.

Avslutande diskussion

Beslut om åtgärder legitimeras med beskrivningar av de personer som är föremål för dem, men dessa bilder får i sin tur konsekvenser för de beskrivna (Sahlin 1996). Detta kapitel har syftat till att beskriva och analysera relationen mellan beskrivningar/bilder av och åtgärder mot narkotikamissbruk/are, så som de kommer till uttryck i fokusgruppsintervjuer med poliser och socialarbetare.⁵²

Mot bakgrund av att poliser och socialarbetare utgör två olika professioner hade man kunnat förvänta sig att finna skillnader mellan fokusgruppernas problemdefinitioner.

⁵¹ Tvångsvård är den dyraste vårdformen som finns och eftersom kommunen betalar 60 procent (den resterande delen betalas av staten) ligger det ett ekonomiskt intresse i att få folk att ”frivilligt” gå med på andra och billigare typer av behandling.

⁵² Konsekvenserna för narkotikamissbrukarna – så som de beskrivs av dem själva – beskriver och diskuterar Fondén och Leiknes (2003) i Pedersen och Tigerstedt (2003). Se även Fondén et al (2003).

Karaktäristiskt för professioner är just utvecklandet av egna diskurser och centralt inom dessa är vad som är att betrakta som problem och sätt att lösa dem på (Franzén 2000). Vad som är slående är dock hur lika polis- och socialarbetargrupperna resonerar. Deras närmast identiska problemdefinitioner av hur narkotikamissbruk utvecklas, liksom de likartade problemlösningarna som fokusgrupperna uttrycker, indikerar snarare en myndighetsdiskurs om narkotikamissbruk/are. Ingen fokusgrupp ger heller uttryck för att det skulle finnas några tydliga ideologiska konflikter mellan polisen och socialtjänsten (se Johansson & Skrinjar 2001).

Kopplingen till den svenska narkotikapolitiska målsättningen om det narkotikafria samhället är påtaglig i såväl polis- som socialarbetargruppernas problemdefinitioner och beskrivningar av sitt konkreta arbete. Samtliga grupper uttrycker att det är narkotikamissbruket som är missbrukarnas största problem och att det är mot detta som åtgärder först och främst måste sättas in. Man kan uttrycka det som att den svenska narkotikapolitiken iscensätts genom maktstrategierna gränskontroll och disciplin och därmed ”talar” genom polisernas och socialarbetarnas konkreta arbete.

5. Forskare eller ”babe”?

Om genuskonstruktioner i intervjusituationer

Inledning

”Om du läser det här Monica. Om. Då undrar jag om du förstår vilken succé du gjort i min värld. Då har jag vågat skicka skiten också... Jag går troligtvis hoppfull ett tag tills glöden falnar ur... Eller vågar du tända eldar? Om du bara vill bli vän till mig så säg till. Eller från. Det beror på hur du ser det. Värmer mig gör du oavsett gradantalet.”

Detta är ett citat ur ett elva sidor långt brev som en intervjudeltagare, som jag här kommer att kalla Elias, skickade till mig för snart fyra år sedan.⁵³ Det var ett mycket personligt brev och det försatte mig och min kollega i en ganska svårhanterlig situation. Brevet innehöll nämligen en kärleksförklaring till mig. Eller rättare sagt: till *bilden av mig* som Elias hade gjort sig under en intervju med honom, som jag genomförde tillsammans med min kollega Anita Rönneling. Elias är en av 22 personer som har deltagit i vår intervjuundersökning och berättat om vilka betydelser deras narkotikaanvändning har för dem. Undersökningen utgör en kvalitativ delstudie i det s.k. MAX-projektet, som har belyst narkotikasituationen i Sverige under 1990-talet.⁵⁴

I detta kapitel kommer jag främst utifrån mina, men också Anitas, erfarenheter av att intervjua män att beskriva och diskutera hur genus kan konstrueras i intervjusituationer. Detta genom att belysa hur föreställningar om ”manligt” och ”kvinnligt” kan påverka relationen mellan intervjudeltagare och intervjuare, och därmed själva intervjusituationerna, vilka konsekvenser detta kan få för materialets innehåll och kvalitet, men också vilka konsekvenser detta kan få utanför intervjukontexten. En stor

⁵³ Elias har blivit tillfrågad och gett sin tillåtelse att jag beskriver och citerar ur hans brev.

⁵⁴ Vår delstudie har inte avrapporterats ännu, men delar av materialet finns publicerat i Lander et al (2002). När jag i det följande talar om ”MAX” avser jag endast vår delstudie.

del av den metodlitteratur som rör kvalitativa intervjuer är oftast skriven på ett könsneutralt språk, vilket gör att betydelse av genus mycket sällan uppmärksammas. Kombinationen av att människor generellt sett ofta(st) interagerar med varandra utifrån en underliggande, ofta(st) omedveten, förgivettagen föreställning om att människor i allmänhet är heterosexuella, och att det finns föreställningar om vad som ”är” ”manligt” respektive ”kvinnligt”, kan dock få betydande konsekvenser för intervjusituationer. Här kommer jag att beskriva och diskutera några konsekvenser som kan uppstå i situationer där kvinnor intervjuar män.

Denna text är skriven i nära samarbete med Anita, som har läst och kommenterat tidigare versioner av kapitlet. Även om jag främst fokuserar min egen roll och står som ensam författare, bygger alltså kapitlet i stor utsträckning på Anitas och mina gemensamma diskussioner och tolkningar.

Nedan följer en kort redogörelse av Anitas och min kunskapssyn, vårt tillvägagångssätt och relationer till varandra i arbetet med ”MAX”. Detta följs av en kort genomgång av litteratur som berör intervjuer där kvinnor intervjuar män. Därefter gör jag en ganska ingående beskrivning av intervjun med Elias, där jag analyserar mina och Anitas respektive ageranden. Jag beskriver också brevet som han skickade till mig och hur jag agerade efter att ha fått det. Därefter diskuterar jag metodologiska implikationer av genuskonstruktioner och gör vissa jämförelser mellan händelsen med Elias och intryck från intervjuer med ett par andra män. Sedan följer en diskussion om etiska aspekter. Jag uppmärksammar att etiska problem gäller för såväl intervjudeltagare som forskare och lägger fokus på de senare. Kapitlet avslutas med en diskussion om konsekvenser av och strategier inför intervjuer där kvinnor intervjuar män.

Kort om vår forskningsresa...

Anitas och mitt huvudsyfte i ”MAX” var att undersöka innebörder av, och mening med, narkotikabruk för människor i olika livssituationer. Materialet består av 40 intervjuer med 14 män och 8 kvinnor mellan 20 och 53 år som, vid tidpunkten för intervjuerna, använde narkotika mer eller mindre regelbundet. Intervjudeltagarna utgör en

heterogen samling människor – från socialt exkluderade narkotikabrukare⁵⁵, till socialt etablerade individer som tar droger framför allt i samband med fester. Större delen av materialet samlades in under 1999 och merparten av personerna intervjuades två gånger.⁵⁶ I de allra flesta fall genomförde Anita och jag intervjuerna tillsammans.

Epistemologiskt har vi utgått från att kunskap konstrueras mellan oss som intervjuare och intervjudeltagaren i den givna situationen (Holstein & Gubrium 1995). Det innebär att vi har arbetat reflexivt och utifrån en medvetenhet om att informationsgivande är beroende av vem som ber om informationen, vem som ombeds att ge den, på vilket sätt detta görs, i vilken situation det görs och vilken typ av information det är frågan om. Kvale (1997) karakteriserar en forskare med denna kunskapssyn som en resenär, som vandrar genom ett landskap och inleder samtal med dem han/hon möter (Ibid:12). Med Kvales ord kan Anita och jag gemensamt sägas ha utforskat vårt forskningslandskap med hjälp av, och ibland tillsammans med, vissa av dess invånare (intervjudeltagarna⁵⁷). Vi startade inte vår resa med en tydlig karta över landskapet, i den meningen att vi hade tydligt formulerade frågeställningar om exakt vad vi skulle undersöka eller vilka som skulle intervjuas. Resan inleddes snarare med en grov skiss till karta, vilket har inneburit att vi i stor utsträckning har låtit frågor få växa fram mot bakgrund av de situationer och personer som vi har mött under vår forskningsresas gång.

Vi har arbetat efter uppläggningsen att den första intervjun med en intervjudeltagare har varit mycket öppen. Vi har inte haft någon intervjuguide utan har helt enkelt bitt intervjudeltagaren berätta om sig själv, sin livssituation och sin narkotikaanvändning. Alla intervjuer har med intervjudeltagarens medgivande spelats in på band och skrivits ut ordagrant. Efter den första intervjun har Anita och jag, var och en för sig, läst igenom utskriften flera gånger och formulerat uppföljningsfrågor. Utifrån gemensamma diskussioner har vi sedan konstruerat en intervjuguide till uppföljningsintervjun. Denna blev alltså mer styrd utifrån de frågeområden som vi ville gå djupare in på. I samband med varje intervju har vi – var och en för sig – skrivit fältanteckningar om hur vi uppfattat intervjudeltagaren, intervjusituationen och varandra. Då vi betraktar kunskaps-

⁵⁵ Definitionsmässigt kan de sägas ingå i den grupp som i Sverige benämns *tunga narkotikamissbrukare* (se Lander et al. 2002). Då detta begrepps innebörd är oklar, problematisk och har kritiserats (se t.ex. Goldberg 2000) tillämpar jag inte det begreppet.

⁵⁶ Vi har fått kontakt med våra intervjudeltagare dels genom olika verksamheter som arbetar med narkotika(miss)brukare, dels genom tidigare intervjuade personer (dvs. snöbollsmetoden, se t.ex. Thomsson 2002).

⁵⁷ Valet att benämna de personer som vi har intervjuat som intervjudeltagare, och inte som intervju-personer, hänger samman med epistemologiska utgångspunkt (se Thomsson 2002).

produktion som situationsbunden och socialt tillkommen ser vi dessa anteckningar som viktiga data som kompletterar och fördjupar förståelsen av våra möten med intervjudeltagarna.

...kort om oss, våra relationer till varandra och till forskningsfältet

I arbetet med "MAX" har kunskap konstruerats i interaktionen mellan intervjudeltagarna och oss som intervjuare, men också i interaktionen mellan Anita och mig. Vår(a) relation(er) till varandra har alltså haft stor betydelse för såväl datainsamlingen, tolknings- och analysarbetet, som för oss som privatpersoner, vilket i sin tur har påverkat vår professionella relation osv.

Anita och jag kände varandra (även om vi inte var nära vänner) när vi började arbeta med varandra.⁵⁸ Under arbetet i "MAX" etablerade vi en professionell relation, samtidigt som vi också utvecklade och fördjupade vår vänskapsrelation. Vi arbetade mycket tätt och reflexivt från första början och bildade ett team med en mycket stark "vikänsla". Vår gemensamma förståelse av såväl vår professionella som vår privata relation under intervjuarbetet, var att den var öppen, rak och ärlig (vilket även vår nuvarande relation är).

Under de fyra år som har passerat sedan vi började vår forskningsresa har vi dock successivt kommit att förstå att vi ibland inte förmått vara så raka och ärliga mot varandra som vi upplevde att vi var under intervjuarbetet. Vi har till exempel insett att vi ibland inte har förmått oss se eller tala om vissa saker på grund av rädsla för att såra den andra. Detta hänger samman med att det var viktigt för oss att inte riskera vår "vikänsla", vilken har varit nödvändig för oss i arbetet med datainsamlingen. När vi väl sedan har diskuterat aspekter som vi tidigare inte "vågat" eller förmått oss se, har vi ibland haft svårt att förstå denna rädsla. Mycket av det vi inte har talat med varandra om under intervjuarbetet kan idag kännas närmast trivialt (intervjun med Elias är ett sådant exempel, vilket jag återkommer till senare i kapitlet). Inte minst i jämförelse med hur öppna vi successivt faktiskt kom att bli gentemot varandra om hur vi upplevde den andras arbete i intervjusituationerna, till exempel vad gällde våra olika sätt att formulera frågor, agera och bemöta intervjudeltagarna. Man kan uttrycka det som

⁵⁸ Vi gick grundutbildningen i kriminologi tillsammans och skrev våra c-uppsatser inom ramen för samma projekt (se Jensen 1996 och Skrinjar 1999).

att vi tidigt blev tvungna att utvärdera oss själva i förhållande till varandra, eftersom intervjudeltagarna uppfattade oss som så olika.

Vi var också olika i flera avseenden. När vi började arbeta tillsammans var Anita 33 år och jag 24. Privat levde vi väldigt olika liv, vilket flera intervjudeltagare under datainsamlingen lät oss förstå också syntes på oss. Anita var gift och bodde tillsammans med sin man och sin son, som då var i ettårsåldern. Själv var jag vid tillfället singel och hade inga barn. Utseendemässigt skilde vi oss åt. Jag var kortsnaggad, vitblond-erad, brukade sminka mig och var oftast helt svartklädd med en hel del silversmycken. Anita är naturligt askblond, klädde sig i ljusare kläder, sminkade sig inte och hade en mer ”naturlig”, lite ”sportig” stil. Jag brukade röka och dricka kaffe i intervjusituationerna. Anita drack te. Kort sagt iscensatte vi olika femininiteter, vilka tydliggjordes och förstärktes i relation till varandra. Detta påverkade givetvis våra respektive relationer såväl till de kvinnliga som till de manliga intervjudeltagarna. Här begränsar jag mig dock till att diskutera några av våra erfarenheter av att intervjua män.

Intervjun som hot och möjlighet

Deborah Lee (1997) påpekar att analyser av relationen kvinna-intervjuar-man är försvinnande få⁵⁹ (se även Meurling 1997, Warren 1988). Utifrån en genomgång av litteratur på området kvinna-intervjuar-man, samt egna erfarenheter, argumenterar hon för att intervjuer som genomförs av kvinnor med män skiljer sig från andra intervjuarrelationer. Även Schwalbe och Wolkomir (2001) intar denna ståndpunkt, men till skillnad från Lee, som främst analyserar intervjuarens position, lägger Schwalbe och Wolkomir fokus på intervjudeltagaren. De menar att intervjuer med män – oavsett om intervjuaren är man eller kvinna – är av speciell karaktär. De karaktäriserar intervjusituationer med män både som ett hot mot och som en möjlighet att iscensätta maskulinitet.⁶⁰ Möjlighet, eftersom män ges tillfälle att porträttera sig själva som starka, kontrollerade, självständiga, rationella, risktagande etc., och som hot, eftersom det är intervjuaren som kontrollerar interaktionen och ställer frågor som inte bara bekräftar

⁵⁹ Till skillnad från den omfattande litteraturen som diskuterar situationer där kvinnor intervjuar kvinnor (Lee 1997).

⁶⁰ Enligt min mening innebär intervjusituationer generellt både hot och möjligheter för intervjudeltagare, dvs. oavsett vilket kön intervjuare och intervjuad har. Hoten och möjligheterna gäller heller inte enbart iscensättning av genus, utan även andra aspekter som är centrala för intervjudeltagares identitetskonstruktion.

mannens presentation av sig själv. Utifrån Schwalbes och Wolkomirs erfarenheter är det därför inte ovanligt att män försöker utöva en kompensatorisk kontroll över intervjuer.⁶¹ Även Lee (1997) ger exempel på detta och refererar också till McKee och O'Brien (1983) som beskriver att deras manliga intervjudeltagare ofta försökte kontrollera intervjusituationen. Schwalbe och Wolkomir (2001) påpekar att såväl mäns iscensättning av maskulinitet som deras kontrollstrategier för att skydda denna, oftast görs omedvetet och varierar beroende på ålder, social klass, sexuell orientering, etnicitet, lokal kultur etc., den kontext som intervjun genomförs i, samt vem det är som intervjuar mannen och om vad. Trots variationer har Schwalbe och Wolkomir identifierat återkommande och gemensamma drag i intervjuer med män. Drag som de menar härstammar från en genomträngande västerländsk kulturell föreställning om vissa egenskaper och kapaciteter som män måste uttrycka för att vara trovärdiga som män.⁶²

Något som Schwalbe och Wolkomir kort berör som ett ofta återkommande drag i intervjuer där kvinnor intervjuar män, är en sexualisering av intervjuaren (se även Lee 1997, Warren 1988). "Given the normality of sexualized interactions between women and men, it might be hard to see sexualizing as a problem", skriver de, men påpekar också att

"Inappropriate sexualizing is a way that some heterosexual men try to reassert control when being interviewed by women. This can take the forms of flirting, sexual innuendo, touching, and remarks on appearance. While some of this behaviour might be constructed as innocent and harmless, it can also be seen as aimed at diminishing a woman's legitimacy and power as an interrogator, thus pre-serving a man's control of the situation." (Schwalbe & Wolkomir 2001:94, se även Coffey 1999:93f).

Intervjun med Elias och det brev, som citerades inledningsvis, vilket han skickade till mig en dryg vecka efter intervjun, ser jag som ett exempel på sexualisering. Jag övergår nu till att beskriva och diskutera detta.

⁶¹ Detta kan givetvis även kvinnor göra.

⁶² Med hänvisning till Connell (1995) skriver de "In Western culture, men who wish to claim the full privileges of manhood must distinguish themselves from women by signifying greater desires and capacities for control of people and the world, autonomous thought and action, rational thought and action, risk and excitement, and (hetero)sexual pleasure and prowess" (Schwalbe & Wolkomir 2001 s.90f).

Intervjun med Elias...

Intervjun med Elias, som var i 30-årsåldern när vi träffade honom, ägde rum i början av vår datainsamling. Elias använde narkotika regelbundet, men hade aldrig varit föremål för vare sig polisens eller sociala myndigheters intresse. Med andra ord var han en ”dold” narkotikabrukare. Han hade bostad och arbete och narkotikabruket – huvudsakligen hasch – kostade honom inte mer än att han kunde finansiera det utifrån sin lön. Elias, som såg ut som vilken ”vanlig” svensk man som helst, var alltså socialt etablerad och därför mycket medveten om att han i samhällets ögon regelbundet ägnade sig åt en enligt lag förbjuden aktivitet.⁶³ Han beskrev sig som unkarl som levde ensam och en stor del av hans umgängeskrets bestod av människor som levde liknande liv som han själv.

Vi hade fått kontakt med Elias genom en bekants bekant, som på eget initiativ hade berättat för Elias om vår undersökning. Elias hade då sagt att om vi ”ville ha mer kött på benen” så skulle vi prata med honom. Varken jag eller Anita hade träffat eller hört talas om Elias innan vi intervjuade honom.

...*som hot*...

Den första intervjun genomförde vi på en restaurang, som Elias själv valt. Eftersom han arbetade på dagarna intervjuade vi honom under kvällstid. I början av intervjun verkade Elias nervös och vaksam, men detta avtog under intervjuens gång och efter hand verkade han bli mer avslappnad och öppen. Precis som med övriga intervjudeltagare i projektet var den första intervjun med Elias ostrukturerad. Vi hade ingen intervjuguide, utan lät i stor mån Elias styra samtalet. Både jag och Anita uppfattade honom under hela intervjuens gång som väldigt medveten om att han befann sig i en intervjusituation och vi skrev båda i våra fältanteckningar efteråt att vi upplevde honom som ganska svår att intervjua. Inte för att han inte ville berätta om sig själv – han var mycket verbal, gav utförliga och nyanserade svar på våra frågor så i det avseendet var det en mycket bra och informationsrik intervju. Vår känsla av att han var svår att intervjua hade snarare att göra med att han i början framstod som så nervös och vaksam. Det var svårt och tog längre tid att etablera en förtroendefull kontakt med honom, jämfört med de personer som vi intervjuat tidigare. Dessutom upplevde vi att han bet-

⁶³ Enligt narkotikastrafflagen (1968:64) är all icke-medicinsk hantering av narkotika kriminaliserad, inklusive eget bruk.

edde sig som en översittare emellanåt, genom att exempelvis ge uttryck för att han verkade tycka att vi var pinsamt okunniga på området. Ibland uppfattade vi honom som närmast nedlåtande mot oss och det verkade vara viktigt för honom att framstå som expert. Han svarade till exempel sällan med ett kort ja eller nej på frågor av typen om vi förstått/tolkat honom rätt (se Kvale 1997), utan svarade istället med ytterligare detaljerade beskrivningar, även om det var en upprepning av det vi frågat honom om. Förmodligen var detta ett sätt för Elias att utöva en kompensatorisk kontroll över intervjun – det var viktigt för honom att få sista ordet. Snarare än att inverka negativt på intervjuens kvalitet, vilket Schwalbe och Wolkomir varnar för att kompensatoriska kontrollstrategier kan göra (Schwalbe & Wolkomir 2001:93), bidrog just Elias ovilja att ge korta ja- eller nej-svar till att kvaliteten på intervjun förbättrades.

Såväl jag som Anita upplevde alltså att det var svårt att etablera en förtroendefull kontakt med Elias. Vi var också medvetna om varandras upplevelse i intervjusituationen, dvs. Anita kände att jag upplevde att det gick trögt och vice versa. Mitt sätt att hantera detta var genom att ställa en mängd följdfrågor utifrån det Elias berättade. Anita och jag hade inte kommit överens innan om vem av oss som skulle styra intervjun. När jag intog denna roll skedde en tyst överenskommelse mellan mig och Anita att hon skulle agera mer ”lyssnare”. Vi brukade arbeta på detta sätt och varva mellan dessa roller. Rollen som ”lyssnare” innebar inte att man satt helt tyst, utan att man inte ställde lika många frågor. Detta arbetssätt – att läsa av situationen och ta olika roller – var något som föll sig naturligt för oss redan från början av datainsamlingen.

När jag i efterhand har läst intervjuutskriften har jag förvånats över hur bra denna intervju är. Om jag själv inte hade varit delaktig i intervjusituationen, utan bara läst intervjuutskriften, skulle jag ha betraktat Elias som ett skolexempel på en ”bra” intervjudeltagare, sett till hans verbala förmåga, nyanserade syn på sig själv och sin drog-användning, samt vilja att dela med sig av detta.⁶⁴ Nu var jag dock ytterst delaktig i denna intervjusituation och vet hur jobbig jag tyckte att den var, hur trögt jag tyckte att det gick, och hur nedlåtande jag upplevde att Elias var mot både mig och Anita. Även om Elias framstod som alltmer avslappnad under intervjuens gång och successivt verkade känna förtroende för oss hade jag, under hela intervjun, en känsla av att detta förtroende hängde på en skör tråd. Jag upplevde situationen som att en felformulerad

⁶⁴ Att karaktärisera Elis som en ”bra” intervjudeltagare med verbal förmåga, kan dock ses som uttryck för en medelklassbias från min sida.

fråga och/eller felaktig tolkning för mycket och intervjun skulle kunna "krascha". Därför blev jag närmats bestört när Anita, utan att göra någon subtil förvarning, efter närmare tre timmar säger att hon känner att hon måste åka hem och motiverar detta med:

Anita: Det tar en halvtimme innan jag kommer hem och jag har en son som vaknar kl. 06.00 i morgon.

Elias: Vad är klockan?

Anita: Hon är tio.

Elias: Mm.

I sina fältanteckningar skrev Anita följande om sitt uppbrott:

"Det kändes inte bra när jag precis hade sagt att jag ville bryta upp. Monica såg konstig ut i ansiktet och [Elias] visste inte riktigt hur han skulle förhålla sig. Jag bröt upp eftersom vi då hade pratat i nästan 3 timmar och jag tyckte att det räckte för tillfället. Jag behövde smälta all information och hinna vila upp mig innan nästa intervju som vi skulle genomföra på [X] morgonen dagen därpå" (Anitas fältanteckningar).

Det framgår även av fortsättningen av intervjuutskriften att Anita såg att jag reagerade och att hon kände osäkerhet gentemot mig.

Anita (till Elias): Mina tåg går ju en gång i halvtimmen. Jag menar jag tänker på... om det är okej.

Elias: Ja, visst.

Anita: Mm. Eller vad tycker du?

Monica: Ja, för MEJ är det okej. Alltså du...

Elias: (till Monica) Ja. Ah, ska vi fortsätta intervjun?

Monica: Ja, ja, visst kan vi göra det.

Mitt tveklösa ja till Elias hade att göra med en stark känsla av att han skulle ta illa upp om jag skulle säga nej. Han hade halva sin öl kvar och verkade inte ha en tanke på att avsluta intervjun. Anita och jag hade inte diskuterat innan intervjun hur länge vi skulle hålla på, något vi dittills inte hade behövt, eftersom det var något som vi båda "kände på oss" och läste av hos varandra. Just i det här fallet lyckades vi inte med det. Att det inte "kändes bra" för Anita att lämna situationen var inte konstigt, med tanke på att jag drabbades av en känsla av att hon övergav mig med denna "svåra" person. Anita å sin sida hade tänkt sig att hennes uttalande skulle fungera som ett sätt att markera att det

var dags att avsluta intervjun och att vi alla skulle bryta upp, vilket alltså inte blev fallet eftersom Elias frågar mig om han och jag ska fortsätta intervjun.

När Anita dagen efter frågade mig om jag hade tagit illa upp vågade jag inte vara ärlig, utan sa att jag hade blivit så förvånad, men att jag självklart förstod henne, vi hade ju arbetat i över tolv timmar. Detta var ingen lögn från min sida, men jag undanhöll Anita att jag hade känt mig övergiven, eftersom jag var rädd att hon skulle bli sårad och tro att jag tyckte att hon var oprofessionell. När jag läser mina fältanteckningar, vilka jag skrev direkt efter intervjun med Elias, ser jag att jag tog beslutet att inte berätta för Anita om detta redan då. I dem finns bara en rad om Anitas uppbrott: ”Anita gick vid 22-tiden, men jag satt alltså kvar.”

Närmare bestämt i drygt en timme. Elias verkade lika medveten om att han blev intervjuad som innan Anita gått, och var noga med att tala in i mikrofonen och vänta medan jag vände sida på bandet. Under intervjusituationen uppfattade varken jag eller Anita att jag väckte ett intresse hos Elias för mig som kvinna. Och själv upplevde jag inte att Elias betedde sig påtagligt annorlunda under den timmen som han och jag fortsatte intervjun. Min känsla av att det lilla förtroende som jag och Anita hade lyckats arbeta fram hos Elias hängde på en skör tråd låg, som redan sagts, kvar under hela intervjun. Därför blev jag minst sagt förvånad – närmast chockerad – när jag en dryg vecka efter intervjun fick Elias brev.

...och som möjlighet

I efterhand har jag reflekterat en hel del kring vad det kan ha haft för betydelse att Anita lämnade intervjusituationen och att jag stannade. Enligt Lees erfarenheter kan intervjuer på restauranger och andra offentliga arenor uppfattas av manliga intervjudeltagare som en date-situation (Lee 1997:560). Hon genomförde sina intervjuer ensam, men förespråkar modellen en intervjudeltagare/två intervjuare bland annat för att reducera risken för dylika missuppfattningar (Ibid:564) (jag återkommer till detta senare). Vilka signaler gav det när Anita lämnade intervjusituationen och jag satt kvar?

”Jag har lättare att skriva med dig som för mig framförvarande läsare. Jag har lättare att känna öppenhet inför dig, lite kanske för att Anita har en lite annan livssituation, med familj och så. Framför allt var det den starka respons du gav mig med din passion för ämnet. Sällan möter jag en

människa som du i den värld jag ser. Det känns som ett viktigt och inspirerande möte för att uttrycka mig stillsamt” (citat ur Elias brev).

Detta citat illustrerar bland annat betydelsen av de olika femininiteter som Anita och jag iscensatte i förhållande till Elias. Coffey (1999) menar att forskares ”faktiska” eller upplevda sexuella status har en mängd implikationer för hur relationer skapas på fältet. Hon påpekar att det inom litteraturen framför allt är kvinnliga forskare som har kommit att reflektera kring detta, och då oftast i termer av civilstånd (Ibid:79). Med hänvisning till Gurney (1985) skriver hon att ”sexual hustling is more likely to occur when a female researcher is perceived to be single or unattached to a male. Being perceived as ’attached’ may reduce, though not eliminate, sexual attention during fieldwork” (Coffey 1999:81, se även Lee 1997).

När Anita lämnar intervjusituationen gör hon det med orden att hon har en liten son som vaknar tidigt på morgnarna, vilket visar att hon är knuten till sin familj. Hon säger också till Elias att hon fått ut mycket av intervjun, som medfört en stor mängd ny information och

Anita:...jag känner att det, om jag ska visa dej respekt - för jag vill gärna lyssna på dej - så behöver jag liksom lämna det här nu...

Elias: Ja.

Anita: ...för att gå tillbaka och tänka. Och slappna av. Det är lika bra och vara ärlig, det har varit en lång dag och jag har en lång dag framför mej i morgon också.

Genom detta tydliggör Anita också att intervjusituationen är en arbetssituation för henne. Genom att sitta kvar signalerar jag däremot ett oberoende – jag har ingen son att åka hem till och det sitter ingen vigsel- eller förlovningsring på mitt finger. Att jag stannar tyder också på en mer flytande gräns mellan arbete/fritid. Detta i kombination med det faktum att jag har ställt merparten av frågorna uppfattar Elias som att jag ger honom en ”stark respons” (vilket jag ju också gjorde) och detta verkar han tolka som ett intresse för honom som person och/eller man. Så var dock inte var fallet.

Mitt svar till Elias

Även om brevet var riktat enbart till mig berättade jag för Anita att jag hade fått det. Jag läste även upp delar av det för henne och berättade att Elias uttryckte en förhoppning om en privat relation med mig. Elias skrev nämligen i brevet att om jag inte var intresserad av att ha detta så skulle jag ignorera honom. Detta tyckte jag dock inte att jag kunde göra, inte minst mot bakgrund av att vi kommit överens om att genomföra en uppföljningsintervju med honom för att han skulle ha möjlighet att ta del av och kunna korrigera våra tolkningar av vår första intervju. Personligen ville jag också ge ett svar på hans brev och tala om att en privat relation inte var möjlig. Dessutom ville jag delge honom min tolkning av vad det var som hade hänt. Därför skrev jag tillbaka till Elias att det verkade som att han hade glömt att vårt möte ägde rum inom ramen för en intervju, att *"det jag gjorde kvällen då vi träffades, var att utföra mitt arbete. Jag satt inte framför dig i egenskap av privatperson Monica, utan i egenskap av forskaren Monica"* och att *"det är mitt jobb som intervjuare att ställa frågor, vara nyfiken, intresserad, att göra mitt yttersta för att försöka förstå hur intervjupersonen ser och upplever saker och ting"*, att det lätt kan misstolkas och att det verkade ha hänt i hans fall. Jag skrev att jag tyckte att han hade varit modig som skickat brevet, men att det också hade varit lite obetänksamt. Vad gällde en eventuell uppföljningsintervju skrev jag att *"(o)m jag ska vara ärlig skulle jag inte känna mig helt bekväm i en sådan situation och jag tror inte att du skulle göra det heller"*.

Det tog mig närmare en månad att skriva detta brev till Elias, eftersom hans brev inte var något som *"jag bara läste igenom snabbt och sedan utan en tanke lade åt sidan. Tvärtom. Innehållet har väckt många tankar och det har tagit mig tid att försöka få någon rätsida på dem"*. Detta genom många och långa diskussioner med Anita. Bland annat övervägde vi att inte genomföra en uppföljningsintervju, men ingen av oss tyckte att det framstod som ett bra alternativ. Vi var oroliga för att Elias skulle neka oss att använda den intervju vi redan genomfört med honom, om vi skulle meddela att en andra intervju inte skulle bli aktuell. Dessutom ville vi följa upp den information som han hade givit oss. Anita erbjöd sig att själv genomföra en eventuell andra intervju med Elias, men menade att beslutet var upp till mig. Jag kände att detta var beroende av hur Elias skulle uppfatta mitt svar till honom och hade svårt att ta ställning innan jag visste mer om detta. I brevet skrev jag därför att jag och/eller Anita skulle behöva ha någon form av kontakt med honom, för att få hans synpunkter på de tolkningar som vi skulle komma att göra på den intervju som vi redan hade genomfört med honom. Eftersom

jag var orolig för att Elias kanske skulle kunna komma att känna sig kränkt av mitt brev, vilket jag såg som ett stort etiskt problem, så avslutade jag brevet med att skriva att jag gärna ville veta hur han hade uppfattat innehållet i detta.

Situationen reds ut

Elias svar kom en dryg vecka efteråt och det var med en stor lättnad jag läste det. Han uttryckte en stor tacksamhet för att jag hade svarat och han skrev att han både förstod och höll med mig om det jag hade skrivit. Han skrev att han hade skrivit det första brevet med vårt första möte i färskt minne, men att den ”känslostorm” det väckt hos honom nu hade lagt sig och att han inte var lika mycket ”uppe i det blå” som han hade varit då. Han skrev att

”Nog fan skulle även jag bildligt hoppa upp från stolen om jag fått ett sådant brev som jag skrev till dig från någon som jag ej känner. Troligtvis skulle jag ikläda mig en osynlig rustning för att skydda mig mentalt mot en sådan förbehållslös uppskattning. Till och med hatbrev är lättare att tackla.”

Vad gällde en eventuell uppföljningsintervju skrev han:

”Du uttrycker en känsla av att ett framtida fysiskt möte⁶⁵ med mig inte skulle kännas helt bekvämt för dig. Det har jag förståelse för. Dessutom skulle inte jag - notera tempus - ha känt mig speciellt bekväm om jag skulle ha mött dig på gatan av en slump innan jag fick ditt brev. Nu när du skrivit var du står - och hur du reagerade på det jag skrev - känns det lättare. Kanske tycker även du så efter att ha läst detta brev. Så dramatiskt behöver det faktiskt inte vara. Önskesituationen vore nog att både du och jag ser det första jag skrev med lite humor. Som jag redan då påpekade skrev jag till den fantasi jag gjort mig av dig (men visst var den fin?). Jag fick se en glimt av dig. Förstorade den och stöpte om den efter mitt eget huvud.”

Han avslutade brevet med att skriva att han gärna ställde upp på ytterligare en intervju och att han inte hade något emot om enbart Anita skulle genomföra den ifall jag inte

⁶⁵ Läsare av en tidigare version av detta kapitel har uppmärksammat mig på att formuleringen ”fysiskt möte”, taget från sin kontext, kanske kan missuppfattas här. Elias syftar på det jag skrev i mitt svarsbrev till honom om att jag inte skulle känna mig helt bekväm i en intervjusituation med honom.

ville delta. Han trodde dock att det skulle bli en bättre intervju om vi båda deltog eftersom vi ställde olika typer av frågor. Efter att ha läst Elias brev kände jag inte längre någon tveksamhet inför att genomföra ytterligare intervju med honom, varför jag och Anita några veckor senare gjorde uppföljningsintervjun. Till skillnad från den första verkade Elias inte alls nervös den här gången och han var heller inte lika vaksam. Det låg som en tyst överenskommelse mellan oss alla att inte tala om min och Elias brevväxling och jag tror att vi alla tre kände att denna intervju var mycket lättare att genomföra än den första. Jag och Anita hade kommit överens om innan att hon skulle styra intervjun, vilket hon också gjorde.

”Intervjun gick bra. [Elias] är mycket verbal och har en fantastisk förmåga att förklara känslor och upplevelser. Han använder mycket metaforer vilket gör hans språk levande och intressant. Han har också empatisk förmåga och är angelägen om att vi ska förstå vad han menar. Han var lugn, inte alls lika nervös som första gången, och med tanke på vad som har hänt mellan honom och Monica, tycker jag han är väldigt modig att han dyker upp och genomför intervjun” (Anitas fältanteckningar).

Även om historien med Elias fick ett ”lyckligt slut” och i den meningen närmast kan betraktas som en solskenshistoria, så aktualiserar den en mängd etiska och metodologiska frågor. I det följande kommer jag att diskutera några av dessa och göra en del jämförelser med intryck från andra män som Anita och jag har intervjuat.

Genus har implikationer

I metodlitteraturen om kvalitativa forskningsintervjuer brukar vikten av att intervjudeltagare ska känna sig trygga och lugna i intervjusituationer betonas, liksom att det är intervjuarens uppgift och ansvar att på kort tid försöka skapa en atmosfär som bidrar till detta. Det som brukar framhållas som centralt för att intervjuaren ska kunna skapa en god kontakt med intervjudeltagaren är att lyssna uppmärksamt, visa intresse, förståelse, empati och respekt för den intervjuade och det han/hon berättar (se Kvale 1997, Thomsson 2002). Detta är något som i de allra flesta intervjuer har fallit sig naturligt för både mig och Anita. Som historien med Elias illustrerar, kan detta dock missuppfattas. Händelsen med Elias visar att vid intervjuer med män som uppfattar sig själva som heterosexuella har det betydelse om det är en kvinna som lyssnar uppmärksamt, visar intresse, förståelse, empati och respekt. Tyvärr berörs detta mycket sällan i intervjuhandböcker eftersom de som regel använder ett könsneutralt språkbruk. Lee

(1997) gör det viktiga påpekandet att ”the boundaries between a woman as a ‘scientific observer’, confidant, and sexual being are sometimes finely negotiated and often conflated” (Lee 1997:556).

Elias är inte den enda intervjudeltagaren som inte har uppfattat mig som i första hand forskare. Han är inte heller ensam om att ha uttryckt önskemål om att ha en privat intim relation med mig. En annan intervjudeltagare, Lasse⁶⁶ (som jag återkommer till senare), gjorde till exempel först ganska subtila markeringar (bland annat genom att med fast blick se mig rakt i ögonen när han talade om hur gärna han ville träffa en drogfri kvinna att bilda familj med) för att sedan framföra mer direkta sexuella anspelningar (*Du kan komma hit så kan vi ligga och sola [solarium] tillsammans*). Kanske är risken för att bli betraktad som vän/förtrogen/potentiell flickvän större om intervjuerna är av öppen och informell karaktär och rör sig kring ”förbjudna” ämnen (vilket oftast är fallet inom kvalitativ kriminologisk forskning) och där män som befinner sig på marginaliserade positioner intervjuas? Om man till exempel är van vid – eller rädd för – att bli stämplad som ”knarkare” och/eller ”kriminell” och om man ofta blir, eller måste vidta hanteringsstrategier för att undvika att bli, utsatt för negativ särbehandling av människor i allmänhet, kan en intervju, där intervjuaren behandlar en med respekt, förståelse och empati, upplevas som särskilt givande för intervjudeltagaren.⁶⁷ Som Elias skrev i det första brevet till mig:

”Anledningen att jag skriver detta till dig är enkel: Jag blev tagen av mötet och inspirerad av er infallsvinkel som jag uppfattade den. Det ovan skrivna har jag hasplat ur mig under inverkan av det som ni forskar (kan jag kalla det så?) om: Narkotika, enligt svensk lagstiftning. Jag har begått ett brott enligt en stor del av de andra små människorna som delar denna gigantiska planet med mig. Av alla som delar jordklotet med mig, har just den världsliga konstruktionen Sverige bestämt att jag har brutit mot lagen och kan komma att dömas för det, vilket jag då måste skydda mig mot genom att gömma mig för en stor del av människor (polis m.fl.) och omöjliggöra kommunikation – och missuppfattningar och missförstånd uppstår – och allt vad det leder till i förlängningen...”

⁶⁶ Lasse är ett fingerat namn.

⁶⁷ Som Kvale (1997) påpekar är det inte ovanligt att intervjudeltagare upplever intervjuer som genuint berikande.

Mot bakgrund av innehållet i Elias brev, det faktum att han uttryckte sig i termer av att se sig själv som heterosexuell samt verkade ta för givet att även jag var det, så tror jag inte att han hade blivit lika "tagen av mötet" om jag hade varit en man. I såväl intervjun som i brevet framgick att intervjun innebar en möjlighet för Elias att bli sedd ur flera perspektiv som han vanligtvis kände sig tvungen att undanhålla. Jag tror att det hade stor betydelse att det främst var en ung, ensamstående kvinna, utan barn – nämligen jag – som gav honom denna möjlighet. Både i intervjun, och av Elias brev framgick att han kände sig marginaliserad i flera bemärkelser. Inte minst för att han kände sig tvungen att dölja en betydelsefull del av sitt liv - nämligen drogbruket - för största delen av sin omgivning. Han gav även uttryck för att känna sig marginaliserad i förhållande sina vänner som han brukade ta droger tillsammans med. Detta eftersom han inte kände att han kunde tala med dem om vissa saker som han verkligen värdesatte hos sig själv, till exempel att han funderade mycket kring existentiella frågor. Det gjorde han ofta i narkotikapåverkat tillstånd, vilket innebar att han inte delade med sig av dessa tankar i någon större utsträckning till andra vänner heller, som inte kände till hans narkotikabruk. I intervjun ställde framför allt jag en mängd frågor som innebar att Elias fick dela med sig av just dessa, för honom så viktiga, delar av sitt liv som han annars sällan kände sig ha möjlighet att uttrycka. I brevet framgick att han kände sig ganska missnöjd med sitt liv och under intervjun sa han rent ut att han såg den som "lite terapi". Intervjun gav honom möjlighet att spegla sig själv i mig. *"Förstår du varför ett möte med en människa som Du blir så vackert i min värld? Som en ängel blir du. Även om du är en fantasi är du vacker"* (citat ur Elias brev).

Social önskvärdhet som data

Det faktum att jag och Anita är kvinnor samt att Elias kände en attraktion i förhållande till mig får givetvis konsekvenser för intervjumaterialets innehåll och kvalitet. Kvale (1997) menar att det ömsesidiga inflytande som intervjuare och intervjuade utövar på varandra, såväl kognitivt som emotionellt, inte ska betraktas som en felkälla utan som den kvalitativa forskningsintervjuns styrka. Snarare än att försöka reducera vikten av detta samspel gäller det att erkänna och utnyttja de insikter som det mellanmännsliga samspelet föder (Ibid:39). Och Schwalbe och Wolkomir skriver:

"...it would be a loss, we think, to treat the identity work men do in interviews as noise that must be filtered out to get the real data. Instead, we suggest that this identity work be treated as data – the first step being to see

it, in the form of how and when men try to signify masculinity in interviews” (Schwalbe & Wolkomir 2001:92).

Såväl Elias sätt att framföra sin vilja om en privat relation med mig, som hans beteende i intervjusituationerna kan alltså tolkas bland annat som uttryck för hur han vill bli uppfattad och behandlad som man (Schwalbe & Wolkomir 2001:101). Elias kontakt sker i skriftlig form. I brevet använder han ett vårdat språk med mycket metaforer, som på ett subtilt sätt antyder att han önskar ha en kärleksrelation med mig. Både i brevet och i intervjuerna framhäver han sin intellektuella skärpa och ger uttryck för existentiella tankegångar på ett närmast poetiskt språk. Han tecknar bilden av sig själv som en reflekterande människa, som läser böcker och skriver dikter. Vidare ger han uttryck för en empatisk förmåga både i intervjuerna och i det svar han skrev efter att ha fått mitt svarsbrev. När det gäller droganvändningen beskrev han den huvudsakligen som en andlig upplevelse, som en väg till ökad självkänedom och insikt om livets djupare innebörder.

Även om Elias var marginaliserad i vissa bemärkelser (se ovan), var han ändå socialt etablerad, med utbildning, arbete och bostad. Det sätt på vilket han iscensatte sig själv som man i förhållande till mig i breven, och i intervjusituationerna även till Anita, kan jämföras med andra män som vi har intervjuat. De som till exempel har definierat sig själva som kriminella och narkomaner, har i intervjuerna iscensatt en annan typ av maskulinitet. De har också beskrivit andra betydelser av droganvändningen.

Lasse - en svensk ”tjackpundare”⁶⁸ i 40-årsåldern, agerade till exempel mycket självsäkert under intervjuerna, som han i princip tog fullständigt kommando över. Vi lät honom också göra det i första intervjun. I relation till Lasse blev frågan om att etablera en god kontakt ett problem fast i helt motsatt riktning jämfört med Elias. Jag och Lasse fick lite *för* god kontakt redan från första början, vilket Anita uppmärksammade mig på efter intervjun. Hon sa att jag hade låtit ”imponerad” av honom, vilket jag delvis också var. Jag kände en beundran för att han orkade och klarade av att leva det, i mina ögon, hårda och svåra liv som han levde. Eftersom både Anita och jag anade att Lasse ”tände på mig” bestämde vi att hon skulle styra nästa intervju och att jag skulle tänka på att inte låta så imponerad. Att styra en intervju med Lasse var dock inte lätt. Vi

⁶⁸ Tjack är ett annat ord för amfetamin. Termen tjackpundare signalerar inte bara att man ”går på tjack” utan refererar till en speciell typ av livsstil (se Svensson 1996). Lasse använde denna benämning om sig själv.

gjorde tre intervjuer med honom, och försökte båda två, men det var hart när omöjligt att få honom att tala om något annat än det han just då kände för att tala om. Denna dominans var en utmärkande aspekt av hans iscensättning av maskulinitet, liksom hans framhävande av sin kropp både verbalt – han återkom exempelvis ofta till i hur bra kondition han var, hur många kilo han kunde ta i benpress, hur snabbt han kunde springa, hur bra på att slåss han var etc. – och icke-verbalt genom att bära kortärmad t-shirt och sitta med händerna knäppta bakom nacken så att hans muskler framträdde tydligt. I intervjuerna presenterade han sig som rationell, smart, farlig (men inte för mig eller Anita), med stor kriminell kompetens och som sexuellt aktiv, med stort kvinnotycke. Samtidigt tecknade han sig också som en mjuk och sårbar man och även som ett offer – för en tragisk barndom, polistrakasserier och sociala myndigheters ovilja att hjälpa honom. Han beskrev sitt amfetaminbruk som ett sätt för honom att överleva när han var ”ute” (dvs. inte satt i fängelse), eftersom han inte hade någon fast bostad. Med kontinuerlig tillförsel av amfetamin kunde han hålla sig vaken i flera dygn på raken, vilket löste problemet med att finna en sovplats, åtminstone temporärt.

Lasse fixerade mig med blicken vid flera tillfällen och det hade både jag och Anita svårt att hantera. Hon, eftersom det kändes konstigt att ställa frågor till en människa som knappt noterade hennes existens, och jag för att det kändes oförsäkrat att hela tiden försöka titta bort. Han talade dessutom ofta direkt till mig och återkom ofta till hur svårt det var att komma över trösklarna till det etablerade samhället och framhöll svårigheterna med att träffa en drogfri kvinna, vilket han såg som nyckeln till att få komma in och bli delaktig i det etablerade samhället.⁶⁹ Att Lasse vid ett flertal tillfällen riktade sig rakt mot mig och å ena sidan beskrev sig själv som ett offer, samtidigt som han å andra sidan tecknade sig själv som stark, självständig, smart etc. tolkade både jag och Anita som avsett att väcka attraktion hos mig (vilket inte skedde). Det verkade som att Lasse gärna ville att jag skulle se honom som en ”riktig man”, dock en man som ville och behövde bli ”omhändertagen” av en kvinna – gärna en ung sådan. I de tre intervjuer som vi genomförde med Lasse kände både Anita och jag det som att Lasse verkade uppfattade mig som ett objekt, som han gärna ville erövra. Anita föreföll ointressant för honom i detta avseende, vilket vi bland annat trodde hade

⁶⁹ Detta är en föreställning som Lasse delar med flera män i samma livssituation (se Skrinjar 1999). Även aktörer som arbetar professionellt med missbrukare bidrar till att reproducera föreställningen om att den mest effektiva vägen bort från ett missbruk just är att träffa och bli kär i en drogfri kvinna (se Johansson & Skrinjar 2001).

att göra med att hon redan befann sig på den position, som Lasse ville ta sig till, i och med att hon var gift och hade barn.

En jämförelse

Medan Elias betonar sitt intellekt, lägger Lasse tonvikten på sin kropp. Elias framför sin önskan om en intim privat relation med mig på ett subtilt sätt och uttrycker förståelse och respekt för mitt svar att vi inte kan ha en sådan relation. Lasse framför mer direkta sexuella antydningar – ”*Du är en babe som jag tänker bearbeta*”, som jag säger emot – ”*Nej, det tycker jag inte att du ska göra*”, vilket Lasse ignorerar. Att han inte respekterar när jag säger ifrån tror jag dels hänger samman med att jag, i hans ögon gav dubbla budskap – jag lyssnade intresserat på vad han berättade, ställde frågor och återkom för ytterligare intervju – dels hans kvinnosyn, som han vid ett tillfälle ger uttryck för genom uttalandet ”*kvinnan finns till för att behaga männen*” - en oproblematiserad och vanlig ståndpunkt i den lokala kulturella kontext som han har levt i, vilken kan karaktäriseras som en kriminell och maskuliniserad subkultur där föreställningarna om ”manligt” och ”kvinnligt” är stereotyp traditionella (vilket bland annat framgår i Nilsson & Heijbell 1985, Svensson 1996 och Lalander 2001. Se även Lander 2003a). Elias, som delvis levde sitt liv i en medelklasskontext, tecknar bilden av sig själv som en jämställd man, men upphöjer ”Kvinnan” genom att framföra tankegångar om att kvinnor inte har lika lätt att begå stora misstag i livet, kanske för att de har en medfödd inneboende respekt för det eftersom de själva får bära liv.

De betydelser som Elias och Lasse lyfte fram när de talade om sin droganvändning låg i linje med hur de i övrigt presenterade sig själva. Elias talade om andliga och intellektuella betydelser och han framställde sitt drogbruk främst som något han själv *valde* att ägna sig åt. Lasse däremot knöt de flesta beskrivningarna av sin droganvändning till bilden av sig själv som offer, inte för drogerna, utan för de omständigheter som han levde under. Omständigheter som han ansåg gjorde honom tvungen att ta droger. I både Lasses och Elias beskrivningar framträdde dock även andra bilder av drogernas betydelse. Bilder som de tonade ner eller tog avstånd från, förmodligen för att de delvis motsade de presentationer som de gjorde av sig själva i förhållande till mig och Anita. Att Lasse, som hade ”pundat” i större delen av sitt liv, hade tagit (och kanske fortfarande tog?) amfetamin av andra skäl utöver det att ”överleva” förstod vi, men detta var ingenting han ville tala om. Vid de tillfällen vi frågade om detta svarade han kortfattat och/eller talade om andra saker. Det var uppenbart att han inte ville bli förknippad med

de föreställningar som han själv gav uttryck för att ha om ”missbrukare”. Han sa sig till exempel inte ha några problem med att tacka nej till droger när han satt inne (dvs. i fängelse) och han gjorde inte vad som helst för att få tag på ”tjack” när han ”var ute”. Andra ”pundare” kunde bli våldsamma och ”blåsa” kompisar för att få tag på droger, men inte han. Elias uttryckte liknande tankegångar. Han tog dock snarare avstånd från bilden av ”svenssons” som super sig redlösa på helgerna för att ”koppla av från jobbet” och/eller för att fly den grå vardagen, något han själv verkade ha ganska stor erfarenhet av.

Etiska implikationer

Att intervjusituationer kan innebära möjligheter för män att framställa sig själva så som de vill bli uppfattade som män och att detta kan ses som värdefull data (Schwalbe & Wolkomir 2001) illustreras av de exempel jag givit ovan. Dessa väcker dock etiska frågor. Historien med Elias hade till exempel lika gärna kunnat ta andra vändningar. Han hade lika gärna kunnat ställa sig oförstående till mitt svar, blivit djupt sårad, känt sig blottad och utlämnad. Jag kan givetvis inte vara helt säker på att han inte kände det så. Mot bakgrund av att jag tog kontakt med honom för ungefär ett halvår sedan,⁷⁰ för att fråga om jag fick använda vår brevväxling i det här kapitlet, och han svarade att det gladdade honom och gjorde att han kände sig stolt, så tror jag inte att han har tagit någon större skada. Denna händelse visar dock vilka känslor som kan väckas i samband med en intervju. Som jag skrev till Elias: *”Det [hans brev] väcker frågor om vad som kan hända i en intervjusituation, vilka känslor vi som forskare kan väcka hos intervju-personer och hur vi ska hantera det. Det reser också frågor om vilka relationer vi vill och bör ha till våra intervju-personer och hur allt detta sammantaget kan påverka den information som intervju-personer ger oss i intervjuer.”*

Etiska aspekter gäller i allra högsta grad även forskare. För egen del har flera intervjuer med män medfört att jag upplevt såväl skam och skuld (har jag sänt fel signaler, haft för ”utmanande” kläder, varit för tillmötesgående? etc.) som irritation och ilska (tror han att han kan behandla mig hur helst!).⁷¹ I de flesta fall har jag inte upplevt dessa

⁷⁰ Det vill säga hösten 2003.

⁷¹ Jag vill dock understryka att de allra flesta intervjuer som jag har gjort med män inte har medfört denna typ av känslor. Den stora merparten av de intervjuer som jag har genomfört – både med män och med kvinnor - har snarare fått mig att känna mig privilegierad för att jag har fått ta del av en annan

känslor under själva intervjuerna, och i de fall jag har gjort det har jag ansträngt mig för att inte visa det, med ett fåtal undantag. Vid ett tillfälle, när jag och Anita genomförde en uppföljningsintervju med en annan ”tjackpundare” i 40-årsåldern – Johnny⁷² – kände jag mig dock sexuellt trakasserad och så kränkt av hans bemötande att jag tydligt markerade att jag fann detta oacceptabelt:

”För att han inte skulle få övertaget så stirrade jag tillbaka lika orubbligt som han gjorde. Min inställning blev alltså ’du-skulle-bara-understå-dig-att-tänka-tanken-att-du-kan-psyka-mig-din-jävel’. Knappast en inställning som främjar en förtroendefull kontakt. Jag tappade forskaren helt och hållet. Jag *ville* inte ha någon förtroendefull kontakt. ... Istället för att jobba på att vara forskare och ignorera hans genomträngande blickar lät jag mina känslor ta överhanden. Men det kändes som att om jag så bjussade på en millimeter av mig själv och agerade förstärkande på något han sa genom att le eller något sånt, så skulle han utnyttja det direkt. Jag tänkte inte tanken medvetet men kontentan av mitt agerande blev ju, inser jag idag, ”anfall är bästa försvar”. Och det fungerade i den meningen att han inte kom med några [sexuella] anspelningar” (Citat från mina fältanteckningar).

Som Warren påpekar skiljer sig forskare, som är kvinnor, åt vad gäller ”...the extent to which they are willing to be confined to gender roles, or treated as sexual objects, in the pursuit of information” (Warren 1988:37). Detta skiljer sig även mellan situationer och över tid för en och samma forskare. Om denna intervjusituation med Johnny hade ägt rum i början av datainsamlingen hade jag förmodligen inte ”vågat” tillåta mig att känna mig lika kränkt. Och även om jag hade gjort det, är jag säker på att jag inte hade vågat markera det så tydligt som jag faktiskt gjorde. Detta bidrog dock till att atmosfären i denna intervjusituation var långt ifrån den ideala, vilket medförde att kvalitén på intervjun blev lidande (jfr Schwalbe & Wolkomir 2001). Det är även etiskt problematiskt att känna och agera så som jag gjorde gentemot Johnny.

Något om konsekvenser och strategier

Coffey (1999) påpekar att etnografiska undersökningar ofta bedrivs inom heterosexuella parametrar och att forskares sexualitet konstrueras av deras informanter (Ibid:80,

människas erfarenheter, tankar, känslor etc. vilket också gäller de intervjuer som har väckt känslor av skam, skuld, irritation etc.

⁷² Detta är ett fingerat namn.

se även Meurling 1997). Detta gäller självklart även intervjuundersökningar. Majoriteten av de manliga intervjudeltagare som har deltagit i min och Anitas studie har framfört sig själva som heterosexuella och alla verkar ha tagit för givet att även vi är det. Som redan påpekats är gränserna mellan forskare, förtrogen och sexuell varelse flytande och inte sällan sammanflätade (Lee 1997:556). Mot bakgrund av egna och flera andra kvinnliga kollegors erfarenheter tror jag att detta är mer eller mindre oundvikligt när kvinnor intervjuar (heterosexuella) män, och därför något man måste vara beredd på att förhålla sig till. En strategi som Lee funderade på var att ”gifta sig” under sin datainsamling, något hon valde att inte göra ifall hon skulle få frågor om sin man (Ibid:558, se även Coffey 1999:80). Istället riktade Lee in sig på att förändra sitt utseende och bar i intervjusituationerna alltid långbyxor och långärmad tröja eller blus som gick högt upp i halsen. Hon sminkade sig inte och bar inga smycken. Med Coffeys ord arbetade Lee medvetet med ”impression management” och kan sägas ha producerat en ”fältkropp” (Ibid:65f). En annan strategi som Lee föreslår är tillämpningen av modellen två intervjuare/en intervjudeltagare (Lee 1997:564). Hon argumenterar för denna modell utifrån en diskussion om olika risker som kvinnliga intervjuare kan löpa vid intervjuer med män – alltifrån att känna sig obekväma till risken för att bli våldtagna.⁷³

Vad gäller Lees rekommendation, finns det flera fördelar med att vara två intervjuare. Utöver det att man kan känna sig tryggare är det också av stort metodologiskt värde eftersom två intervjuare kan skapa mer kunskap tillsammans med en intervjudeltagare, än en ensam intervjuare. Som Elias påpekade i sitt brev så ställde Anita och jag olika typer av frågor (se även nedan). Det kan dock vara etiskt problematiskt att vara två intervjuare, eftersom man då kan ha lättare att definiera och kontrollera intervjusituationen. Maktasymmetrin mellan intervjudeltagare och intervjuare kan alltså förstärkas (se Kvale 1997, Trost 1997).⁷⁴ Som här har framgått finns det dock inga garantier för att två intervjuare kan motverka att risker, obehagliga eller olustiga situationer uppstår.

Mot bakgrund av erfarenheterna med Elias och Lasse började jag under datainsamlingens gång efter hand att fundera på att ”göra om mig”. Jag gick och köpte en ring som

⁷³ Även Coffey (1999) diskuterar detta och beskriver också exempel på kvinnor som har blivit våldtagna under sina fältarbeten.

⁷⁴ Se dock Lee (1997) för en kritik mot antagandet att forskare alltid har mer makt än intervjudeltagare.

såg ut som en vigselring och jag övervägde att sluta blondera håret och sminka mig. Jag vidtog dock aldrig någon av dessa åtgärder. Däremot började jag klä mig mer ”neutralt” genom att inte enbart bära svarta kläder. Jag började också använda glasögon i större utsträckning för att se mer ”akademisk” ut. Att vidta större förändringar av mitt utseende kände jag ett principiellt motstånd mot. Varför skulle jag behöva ge avkall på ”mitt jag”? Dessutom hade jag inga garantier för att förändringar av mitt utseende kunde garantera att liknande historier inte upprepade sig.

De intryck och den uppfattning som en intervjudeltagare får av en byggs upp av så mycket mer än kläder, smink och smycken (Coffey 1999:65). Hur ens kropp ser ut, vilket kroppsspråk man har, vilka sätt att tala och bemöta intervjudeltagaren på man har är bara några exempel. Kombinationen av dessa aspekter tror jag hade stor betydelse för de bilder som intervjudeltagarna skapade sig av Anita och mig, liksom att det främst var jag som blev bemött som en ”sexuell varelse” av manliga intervjudeltagare. Detta är något som både jag och Anita, mer eller mindre omedvetet, har bidragit till. Gemensamt för situationerna med Elias, Lasse och Johnny var att jag agerade ”frågeställaren” vid första intervjun, medan Anita intog rollen av ”lyssnare”. Kontrasten mellan dessa roller kan ha gjort att jag uppfattades som mer engagerad och intresserad – *”Framför allt var det den starka respons du gav mig med din passion för ämnet”* – än om jag hade varit ensam i intervjusituationen. Detta kan i sin tur ha bidragit till att dessa intervjudeltagare missuppfattade mitt professionella intresse för dem, som ett intresse för dem som män.⁷⁵

Mer generellt kan också sägas att det hände ganska ofta att jag i intervjusituationerna upplevde mig förstå vad en intervjudeltagare menade, medan Anita inte gjorde det och därför ställde ytterligare frågor. Detta hängde delvis samman med våra olika förförståelser av narkotikabruk. Som nämnades inledningsvis brukade jag röka och dricka kaffe vid intervjuerna. Som storrökare och högkonsument av kaffe kunde jag relatera till frågan om fysiskt beroende på ett annat sätt än Anita, som framstod som hälsan själv – hon drack inte ens kaffe! Dessutom rökte alla våra intervjudeltagare (med undantag för tre stycken), vilket gjorde att vi hade något gemensamt. Vidare hade jag tidigare erfarenhet av att intervjua heroinister och var mer insatt vad gällde såväl olika droger och

⁷⁵ Därmed inte sagt att risken för att intervjudeltagare uttrycker attraktion till intervjuaren bara uppstår om man är två intervjuare, som tillämpar det arbetssätt som Anita och jag gjorde (se nedan). Jag vet flera kvinnliga forskare som har genomfört intervjuer ensamma som har varit med om detta. Se även Coffey (1999) och Lee (1997).

deras effekter, som intervjudeltagarnas språk. Anita däremot kommer ursprungligen från Danmark och även om hon bott i Sverige i 10 år och talade flytande svenska, hade hon inte samma känsla för intervjudeltagarnas sätt att uttrycka sig på. Hon hade med andra ord en annan typ av förförståelse, vilket gjorde att hon ibland ställde frågor som en del intervjudeltagare uppfattade som dumma och självklara. Detta bidrog inte sällan till att tillföra intervjun ytterligare och mer nyanserad information, vilket var en stor metodologisk fördel, eftersom vi hade gått miste om viktig information om inte Anita fortsatt att fråga. Detta skedde dock i viss mån på Anitas bekostnad, då en del intervjudeltagare verkade reta sig lite på henne och uppfatta henne som mer okunnig i vissa frågor än jag.

Warren skriver att "role taking in fieldwork is subsumed by a more interactive process in which respondents assign the fieldworker to what they see as his or her proper place in the social order (Warren 1988:19). Anita uppfattades av de flesta intervjudeltagare i termer av en "vanlig svensson" med familj och barn, medan flera intervjudeltagare verkade uppfatta mig närmast som en "likasinnad". Som exempel kan nämnas att flera av de socialt etablerade intervjudeltagarna, som brukade ta droger i samband med att de gick ut och festade, utgick från att jag brukade "gå ut"⁷⁶ och att jag hade kännedom om Stockholms klubbsväng.⁷⁷ Några liknande antaganden uttrycktes aldrig om Anita. Som nämndes inledningsvis blev vi tidigt under datainsamlingen medvetna om att våra olika sätt att förhålla oss och ställa frågor till intervjudeltagarna samt att våra olika iscensättningar av femininitet hade stor betydelse för hur olika intervjudeltagarna uppfattade och bemötte oss. Detta kunde vi medvetet dra nytta av, till exempel genom att den som fick bäst kontakt med en intervjudeltagare intog den mest aktiva rollen i intervjusituationen. Detta visar tydligt på hur kunskap konstrueras i interaktion mellan intervjuare och intervjudeltagare, liksom att genus iscensätts av alla parter i en intervjusituation.

Avslutande diskussion

"The sexualized and gendered body affects both our own experiences of fieldwork and the nature of the data we collect", skriver Coffey (1999:60). Det gäller, som här har

⁷⁶ "Gå ut" i termer av att dricka alkohol och dansa, vilket var något jag inte alls gjorde under denna period.

⁷⁷ Vilket jag inte hade och också påpekade.

framgått, även intervjuer och givetvis oavsett om forskaren är man eller kvinna (vilket jag återkommer till). Som Warren (1988) och Coffey (1999) påpekar är det dock framför allt kvinnor som har uppmärksammat vikten av att explicitgöra betydelser som forskares genus kan ha för forskningsprocessen. Warren förklarar detta med att när kvinnor i början av 1900-talet kom in i discipliner som socialantropologi och sociologi, och började bedriva etnografiska undersökningar, så genomförde de sin forskning mot bakgrund av förgivettagna, androcentriska antaganden om det sociala livet. Antaganden som de, utifrån sina positioner som just kvinnor, efter hand kom att ifrågasätta (se även Coffey 1999). Det var också inom den etnografiska forskningen som man visade att föreställningen om den objektiva forskaren, utan genus, personlighet eller historisk lokalisering inte finns, utan är en myt (Warren 1988:5).⁷⁸ Jag ansluter mig till denna ståndpunkt och hoppas att detta kapitel har bidragit till att synliggöra att genuskonstruktioner kan ha stor betydelse för kunskapsproduktionen inom ramen för kvalitativa intervjuer.

Jag har valt att fokusera främst på olika uttryck som en konsekvens av konstruktionen av genus kan få, nämligen en form av sexualisering som (heterosexuella) män kan ge uttryck för när de intervjuas av kvinnor. Det finns flera skäl till varför jag har redogjort för just händelsen med Elias och gjort en del jämförelser med Lasse och Johnny. Ett skäl är att jag själv har upplevt en avsaknad av litteratur som diskuterar liknande typer av händelser, vilket är något jag inte är ensam om (se t ex Lee 1997). Jag är inte heller ensam om att ha varit med om att manliga intervjudeltagare har trott sig bli förälskade och/eller framfört önskemål om en privat intim relation.⁷⁹ I samband med att jag presenterade ett utkast på detta kapitel på en nordisk sociologkongress, kom jag i kontakt med flera kvinnor som varit med om liknande erfarenheter, just i samband med intervjuforskning. Detta framkom framför allt i informella samtal i pauserna mellan sessionerna, vid måltiderna och genom e-postkontakt efter kongressen. Både Coffey (1999) och Warren (1988) skriver att det finns en verbal kultur bland forskare som arbetar etnografiskt, där frågor om den egna kroppen, genus och sexualitet inte sällan begränsas till "korridorprat". Självanklagelser, generell ovilja att diskutera sex och/eller rädsla för att ens karriär som forskare ska hotas, är några faktorer som Warren tror bidrar till att kvinnliga forskare kan undvika att skriva om erfarenheter av exempelvis sexuella antydningar/trakasserier (Warren 1988:38). Känslor av tacksamhetsskuld

⁷⁸ Vilket förklarar varför jag har refererat till etnografisk forskning i så hög utsträckning i detta kapitel.

⁷⁹ Jag vill dock understryka att detta inte är något som inträffat ofta.

gentemot informanter, vilket kan medföra en ovilja att rapportera om de har betett sig ”illa” – i synnerhet om de tillhör marginaliserade samhällsgrupper – är en annan aspekt (Ibid).

Det sistnämnda har jag själv brottats med, eftersom det finns etiska implikationer av de exempel jag har beskrivit i detta kapitel. Det gäller kanske framför allt den intervjudeltagare som jag har kallat Lasse, vilket kan illustreras med en del reaktioner som jag har fått av vissa läsare (enbart kvinnor) av en tidigare version av detta kapitel. Ett par av dessa har fällt nedlåtande kommentarer om Lasse, dels utifrån min beskrivning av den betoning han gjorde av sin kropp, fysiska styrka, kriminella kompetens etc., dels utifrån de kommentarer han har fällt och som jag har citerat. Frågan är hur en beskrivning av Lasse låter sig göras utan att ställa honom i dålig dager, och samtidigt visa att detta är en typ av bemötande man som ung, kvinnlig forskare kan stöta på – och vara delaktig i att konstruera – vid intervjuer med män av Lasses eller Johnnys ”typ”.⁸⁰

En annan etisk implikation är att ingen av de män som jag har beskrivit i detta kapitel har blivit informerade om att jag och Anita skulle kunna komma att intressera oss för ”genuskonstruktioners betydelse i intervjusituationer”, eller komma att tolka deras agerande som ”iscensättande av maskulinitet”. Även om vi hade vetat detta när vi intervjuade dem (vilket vi alltså inte gjorde⁸¹) skulle vi givetvis inte ha formulerat oss i de termerna. Min poäng är dock att de har gett sitt medgivande till att ingå i en studie om vilka innebörder narkotikaanvändning har för dem i deras liv – inte att de själva skulle kunna komma att analyseras i termer av att de är just män, vilket ställer frågan om informerat samtycke på sin spets. Som forskare kan man dock inte informera intervjudeltagare/informanter exakt om vilka teoretiska analyser man kan komma att göra av den information som de ger en, eftersom detta ofta(st) är någonting som växer fram under forskningsprocessen.

Som jag ser det får det dock etiska implikationer att inte beskriva och analysera händelser av den typen som jag har berört i här. Inte minst gentemot andra och blivande forskare. En omedvetenhet om att situationer där kvinnor intervjuar män kan medföra

⁸⁰ Att det framför allt var Lasse som gav upphov till irritation och nedlåtande kommentarer från de kvinnliga läsarna, tror jag dels är ett uttryck för en medelklassbias hos dem, dels en oförmåga och/eller ovilja att betrakta Lasses kommentarer och agerande utifrån strukturell nivå. Som jag nämnde tidigare är detta oproblematiskt i den lokala, kulturella kontext som han lever i.

⁸¹ Det var först ganska långt efter att vi slutat datainsamlingen som jag började betrakta vårt material utifrån ett genusperspektiv.

särskilda risker och svårigheter, gör det inte precis lättare att försöka undvika dem (se även Lee 1997, Schwalbe & Wolkomir 2001 och Coffey 1988). Därmed inte sagt att en sådan medvetenhet garanterar att risker, svårigheter eller obehagliga situationer inte uppstår. Inte heller att man i stunden finner ett för alla parter lämpligt sätt att hantera situationen på.

Att inta en medveten och reflexiv hållning när det gäller frågor om kropp, kön, genus och sexualitet, och vilka betydelser dessa aspekter kan ha i intervjusituationer (eller annan typ av datainsamling som inbegriper mänsklig interaktion av något slag) är dock inte bara av etisk relevans. Jag har också argumenterat för att de sätt som män kan agera på i förhållande till kvinnliga forskare kan – och bör – betraktas som data, vilket även Lee (1997), Coffey (1999) samt Schwalbe och Wolkomir (2001) anser. De gör också det viktiga påpekandet att heterosexuella manliga intervjudeltagares sexualisering av kvinnor förmodligen förekommer i mycket högre utsträckning än vad manliga forskare inser. De understryker dock att sexualisering ”like any other kind of masculinity-signifying behavior in an interview, is data” (Schwalbe & Wolkomir 2001:104, not 4). Detta framgår inte minst i Lees (1997) artikel, i vilken hon visar hur manliga intervjudeltagares bemötande gentemot henne gav henne insikter om olika uttryck, som mäns sexuella trakasserier mot kvinnor kan ta sig. Och detta visar i sin tur på hur viktigt det är att kvinnor genomför intervjuer med män. Om läsaren har dragit slutsatsen att kvinnor inte bör göra detta, vill jag understryka att detta inte är en ståndpunkt som jag sällar mig till.

”Since gender is a key organizing device in all cultures, male and female researchers will always be treated differently by those they study and thus they will come to know different aspects of the cultures they investigate” (Warren 1988:5).

Därför är det angeläget att forskare uppmärksammar vilka betydelser genus kan ha för deras forskning. Det gäller givetvis både kvinnor och män.

6. Avslutande reflektioner kring artiklarna, uppsatsen och min fortsatta forskningsresa

Inledning

I detta avslutande kapitel diskuterar och reflekterar jag kring artiklarna och uppsatsen i sin helhet. Detta gör jag genom att beskriva hur delar av min forskningsresa, som gäller arbetet med artiklarna och uppsatsen, har sett ut. På så sätt hoppas jag både sammanfatta och kontextualisera artiklarna. Jag inleder med att diskutera de olika sätt som artiklarna är skrivna på och relaterar detta till frågan om till vilken publik artiklarna riktar sig. Därefter för jag en diskussion om den sista artikeln, ”*Forskare eller ”babe”?*”, där jag tar upp en del aspekter som kan problematiseras och utvecklas. Efter detta följer reflektionerna kring de båda Myndighetsartiklarna (artikel I och II). Jag har valt att presentera dessa i form av en skrivhistoria, vilket innebär att jag beskriver och reflekterar kring arbetet med att skriva dessa artiklar. Fokus ligger på artikel II, ”*Det är väl missbruket som är problemet...*”. Jag avslutar kapitlet med en kort redogörelse för mina tankar om min fortsatta forskningsresa.

Olika skrivsätt

”Styles of writing are neither fixed, nor neutral, but reflect the historically shifting domination of particular schools or paradigms. Having some sense of the history of our writing practices helps us to demystify standard practices and loosen their hold on our psyches. Social scientific writing, like all other forms of writing, is a sociohistorical construction and, therefore, mutable” (Richardson 1994:518)

Jag har valt att presentera artiklarna i kapitelform i den kronologiska ordning som de har skrivits och publicerats eftersom denna ordning reflekterar min personliga ”skrivhistoria”, eller forskningsresa. Det behöver knappast påpekas att artikel I och II, som utgår från myndighetsstudien, skiljer sig från artikel III, som baseras på MAX. Skillnaderna har dock inte enbart att göra med att artiklarna har olika syften och baseras på

olika material. De skiljer sig också avsevärt från varandra när det gäller skrivsätt. Artiklarna som baseras på myndighetsstudien (i synnerhet den jag står som ensamförfattare för) är skrivna i tredje person, med passiv röst – ”as they’re written from nowhere by nobody” (Ellis & Bochner 2003:200), medan artikel III har flera likheter med en autoetnografisk text, även om jag inte var medveten om vad autoetnografi var när jag skrev den. När man skriver autoetnografiskt vill man

”...tell a story that readers could enter and feel a part of. You’d write in a way to evoke readers to feel and think about your life, and their life in relation to yours. You’d want them to experience the experience you’re writing about” (Bochner & Ellis 2003:228).

I mitt fall ville jag berätta om några av mina erfarenheter och tankar kring att som ung kvinna intervjua män som använder narkotika.⁸²

Att skrivsätten skiljer sig åt i så stor utsträckning mellan artiklarna hänger samman med frågan om vem/vilka de är skrivna för. *Forskare eller ”babe”?* har kommit mer ”inifrån” än myndighetsartiklarna har gjort. Idén till artikeln växte successivt fram i samband med att jag började sätta mig in i feministisk teoribildning. Artikelns skrevs inte på någons uppdrag, utan utifrån en vilja att dela med mig av mina erfarenheter och tankar, bland annat mot bakgrund av att jag gärna hade velat läsa något liknande när jag själv gick grundutbildningen i kriminologi, inte minst när jag arbetade med min c-uppsats. Jag skrev alltså artikeln med en tydlig publik för mitt inre öga, nämligen mig själv som 20-årig c-uppsatsstudent. En bild som stämde ganska väl överens med den publik jag på förhand visste att antologin som artikeln skulle ingå i skulle riktas till. Antologin skulle bland annat användas som kurslitteratur på fortsättningskursen i kriminologi.

Myndighetsartiklarna skrevs mot helt andra bakgrunder. *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant* bygger på en presentation av de första och preliminära analyserna av fokusgruppsintervjuerna som Patrik och jag gjorde på en konferens i slutet av år 2000. Konferensen var arrangerad av Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning (NAD). Efter konferensen fick vi en förfrågan om vi ville skriva ett bidrag till den antologi som NAD planerade att sammanställa utifrån konferensen. En förfrågan vi tackade ja till. Vi skrev artikeln under våren 2001 och till skillnad mot

⁸² Angående alternativa skrivsätt se även Richardson 2003 och Brännström & Livholts.

antologin som *Forskare eller "babe"*? ingår i, och som hade en tydlig publik, var det svårare att föreställa sig till vilken publik NAD-antologin skulle rikta sig. Andra forskare? Ja, men vad innebär det? Nybörjare, som jag och Patrik, eller "gamla i gamet"? Skulle den rikta sig till samhällsvetare generellt eller specifikt till narkotikaforskare? Även om vi inte medvetet reflekterade kring antologins avsedda publik när vi skulle skriva artikeln, menar jag att den otydliga publiken hade stor betydelse för hur vi faktiskt kom att skriva artikeln, dvs. på ett konventionellt "vetenskapligt" sätt. Detsamma gäller *"Det är väl missbruket som är problemet..."* som skrevs utifrån en medvetenhet om att den skulle ingå i den antologi som skulle utgöra det nordiska Gatuplansprojektets avrapportering. Antologin var dock avsedd för en större publik än den nordiska, varför den skulle skrivas på engelska. Min föreställning om vilken typ av publik som antologin skulle rikta sig till var tydligare än för den första NAD-antologin. Denna föreställning grundades till stor del på erfarenheterna av de två sista forskarmötena, som respektive lands projektdeltagare deltog i, i samband med att antologin skulle skrivas. Vid första mötet presenterade jag artikeln *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant* och fick utstå en hel del kritik från övriga deltagare. Kritik som jag idag håller med om, men som jag då upplevde som jobbig att ta. Den publik jag därför kom att se för mitt inre öga var den kritiska seniorforskaren och det medförde att artikeln inte primärt skrevs utifrån en vilja att berätta. Snarare var det kravet att prestera en vetenskaplig analys som skulle kunna mäta sig med övriga bidrag i antologin som drev mig i arbetet med artikel II.

Med detta sagt om den potentiella publikens betydelse för skrivprocesserna går jag nu över till att diskutera och reflektera kring artiklarna. Jag börjar med den artikel som skrevs och publicerades sist, dvs. *Forskare eller "babe"*?

Forskare eller "babe"? – under omprövning

Mina reflektioner tar utgångspunkt i vissa aspekter som jag idag kan se behöver problematiseras och utvecklas i artikeln. Jag väcker en del frågor kring forskarrollen och intervjuers kvalitet samt för en diskussion kring makt och diskurs och deras inverkan i intervjusituationerna. Jag tar dock avstamp i en diskussion kring genusbegreppet, som ju inte definieras i artikeln. Genom att redogöra för hur jag ser på begreppen genus, kropp och sexualitet hoppas jag kunna förtydliga det jag beskriver i artikeln.

Teoretiska förtydliganden om genus, kropp och sexualitet⁸³

Även om försöken att definiera begreppet genus fortfarande är föremål för en livlig inomfeministisk diskussion, tycks de flesta feministiska forskarna vara eniga om förståelsen av genus som en kulturellt skapad maktordning relaterad till föreställningar om manligt och kvinnligt, skriver Ambjörnsson (2004:12).⁸⁴ Genusbegreppet betonar att det inte finns något "naturligt" i hur män och kvinnor, maskulint och feminint definieras i samhället. För att få en förståelse för genus är kroppen, och de föreställningar vi har om denna, en bra utgångspunkt. Liksom Lander (2003b:29) betraktar jag kroppen som det råmaterial i vilken det har inskrivits en biologisk, av naturen given, skillnad mellan män (kroppar med penis) och kvinnor (kroppar med vagina). Våra föreställningar om män och kvinnor baseras med andra ord på ett biologiskt deterministiskt seende som vilar på socialt konstruerade genusföreställningar, som i sin tur vilar på en tolkning om kroppars olikheter istället för deras likheter (Ibid:31).⁸⁵ Viktigt att klargöra är att det är så gott som omöjligt att urskilja vad som är natur och vad som är kultur när vi talar om kroppar och kön.⁸⁶

En sådan grundläggande föreställning är den om heteronormativitet, dvs. att man förutsätter att de som har vaginor är de som är kvinnliga och att de känner begär till och har sex med dem som har penisar och tvärtom (Björk 2001:39, se även Butler 1999). Föreställningen om att det går en obruten linje mellan biologiskt kön, socialt genus, sexuellt begär och sexuell praktik benämner Butler (1999) som *den heterosexuella matrisen*. Jag menar att det är just detta jag talar om när jag i artikeln skriver att

"Kombinationen av att människor generellt sett ofta(st) interagerar med varandra utifrån en underliggande, ofta(st) omedveten, för givet tagen föreställning om att människor i allmänhet är heterosexuella, och att det finns föreställningar om vad som "är" "manligt" respektive "kvinnligt", kan få betydande konsekvenser för intervjusituationer."

⁸³ Anledningen till att jag inte har lagt denna redogörelse i inledningskapitlet är för att det blir lättare att relatera denna om den kommer i nära anslutning till artikeln *Forskare eller "babe"?*

⁸⁴ Ambjörnsson hänvisar dock till en rad forskare som deltar i denna debatt, och som kanske inte håller med henne i detta yttrande.

⁸⁵ För att förtydliga kan en jämförelse med Winther Jørgensen & Phillips exempel göras på hur olika en översvämning kan tolkas och förstås (exemplet ges i not 5). Kroppen finns oberoende av människors tankar och tal men dess existens kan bara uppfattas genom diskurs. Se även Laqueur (1994).

⁸⁶ Se t.ex. Laqueur (1994) som i sin historiska studie, *Om könets uppkomst – hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, visar att det inte finns någon ren och entydig biologisk sanning om kroppen, utan att kroppen är genomsyrad av kulturella och sociala föreställningar.

De skeendena som jag beskriver i artikeln genomsyras av heteronormativa antaganden. Det gör även den litteratur jag refererar till inledningsvis. Att jag mot bakgrund av denna litteratur beskriver Elias och Lasses ageranden som exempel på sexualisering bör alltså problematiseras. Det Lee (1997), Schwalbe & Wolkomir (2001) och jag själv benämner som sexualisering är snarare exempel på *heterosexualisering*.

Som Messerschmidt (2004) påpekar visar vi vanligtvis inte våra genitalier för varandra, men vi kategoriserar ändå dagligen vår omgivning i män respektive kvinnor. Hur går det till? Det är här genus kommer in i bilden. För att kroppen ska uppfattas som manlig eller kvinnlig så måste den *göras* maskulin eller feminin – den måste tala och agera feminint/maskulint och den måste kläs på, fixas och trimmas.

”Det anses kvinnligt att ha hårlösa armhålor och ben, och manligt att ha håriga; det anses kvinnligt att ha mörkare ögonfransar än män, att ha rödare läppar, längre hår etc. Vi skapar alltså kroppar som är mer olika än ursprungskropparna. Ju fler delar av kropparna som skiljer sig åt mellan män och kvinnor, desto mer manliga eller kvinnliga blir vi. Detta sätt att *göra* mans- respektive kvinnokroppen allt mer olika varandra förstärker de genusidentiteter som följer av denna olikhet” (Björk 2003:41, kursiv i original).

Butler (1999) menar att genus därför inte bara bör ses som den kulturella inskriptionen av mening på ett förhand givet kön, utan att genus också bör beteckna själva den produktiva/producerande process genom vilken själva könen etableras (Butler 1999:7). Med andra ord: könen blir till, blir meningsfulla, först när de *är* genus – när de laddas med kulturella och sociala föreställningar (Björk 2003:41). Med hänvisning till Butler (1990) skriver Ambjörnsson att genus inte är en *orsak* till, utan snarare en *effekt* av olika sorters handlingar.

”Att vandra genom skolkorridoren med böckerna tätt tryckta mot bröstet, sätta sig i bänken invid en annan tjej och fnissande luta sitt huvud mot hennes, är således handlingar i sig som bidrar till att skapa genus. Däremot räcker det inte med att en gång för alla fnissa med tjejkompisen, klä sig i kjol eller sätta upp håret i tofs. Genus måste nämligen ständigt återskapas för att vara övertygande. Och det är detta återskapande – denna nödvändiga upprepning – som gör att genus inte kan betraktas som ett statiskt tillstånd. Snarare måste det ses som ett verb, ett oavbrutet pågående – en process” (Ambjörnsson 2004:12f).

Vidare påpekar Messerschmidt att genus iscensätts situationellt. Med hänvisning till Miller (2002), pekar han på hur vi gör/iscensätter genus olika beroende på den situation och de sociala omständigheterna vi möter och att våra iscensättningar kan vara *rationella* (rational actions that is goal-seeking, purposeful and deliberate), *normorienterade* (which is taken in response to normative expectations), präglade av *motstånd* (negotiation or rebellion against norms or inequalities) samt *rutiniserade* (largely unreflective or taken for granted) (Miller 2002:450).

I *Forskare eller "babe"?* pekar jag också på att genus kan göras/iscensättas på olika sätt, bland annat när jag talar om att Anita och jag iscensätter olika typer av femininiteter, vilket alltså indikerar att det inte finns *en* kvinnlighet eller *en* manlighet utan en mångfald *femininiteter* och *maskuliniteter*. Jag betraktar femininiteter och maskuliniteter som diskursiva mönster som tillskrivs vara och görs kvinnliga respektive manliga. Olika grupper och individer konstruerar olika versioner av maskulinitet och femininitet och konstruktionerna är flerdimensionella då de varierar över tid och rum, klass, etnicitet, ålder och sexuell läggning (Lundgren et al. 2002:80, se även Messerschmidt 2004).⁸⁷

För att anknyta till artikeln, så påpekar jag att Elias och Lasse konstruerar och iscensätter olika typer av maskuliniteter och jag antyder att dessa är klass- och åldersbundna. Elias, som är i 30-årsåldern, har egen fast bostad, universitetsutbildning och arbetar inom tjänstesektorn, lever en stor del av sitt liv i en medelklasskontext. Han iscensätter sig som en reflexiv, empatisk och intellektuell man, som väljer att röka hasch för att nå andliga dimensioner. Lasse däremot, som är i 40-årsåldern och inte har någon utbildning, har levt en stor del av sitt liv på fängelse- och behandlingsinstitutioner och vid tiden för intervjuerna var han både arbets- och bostadslös sedan flera år tillbaka. Han iscensätter sig själv som en stark, smart och rationell man som tar tjack för att överleva. I min beskrivning av mig och Anita så påpekar jag att vi genom våra olika klädstilar, skillnad i ålder och ageranden iscensatte olika typer av femininiteter. Anita iscensätter sig som en gift yrkesarbetande akademiker med en liten son, medan jag iscensätter mig som en tillgänglig singel med en "passion för ämnet". *Hur* vi kon-

⁸⁷ Messerschmidt påpekar också att "Given that masculinities and femininities are not determined biologically – although the *lived body* is an inescapable aspect of gender – it certainly makes sense to identify and examine possible *masculinities by women and girls* (and femininities by men and boys)" (Messerschmidt 2004:34, kursiv i original).

kret iscensätter dessa femininiteter i intervjusituationerna beskriver och reflekterar jag dock inte kring i någon större utsträckning. Detta ämnar jag göra i mitt vidare avhandlingsarbete och går därför inte närmare in på det här.⁸⁸

Vad är en forskare?

En annan aspekt som kan problematiseras i *Forskare eller "babe"*? är frågan om forskarrollen. Som framgått konstruerade jag en skillnad mellan Monica som privatperson och forskare. En konstruktion som jag under datainsamlingens gång arbetade mer och mer med (inte minst på grund av händelsen med Elias). Det jag uppfattade – och fortfarande uppfattar – som ett professionellt förhållningssätt gentemot intervjudeltagare, nämligen att lyssna uppmärksamt, visa intresse, förståelse, empati och respekt för den intervjuade och det han/hon berättar, visade sig dock vara problematiskt i ett fåtal intervjuer. De fältanteckningar där jag skriver och citerar att jag "tappade forskaren helt" säger något om hur jag såg/ser på vad en forskare *inte* får/bör göra, som en kollega påpekade, nämligen styras av sina känslor. Hon har även frågat varför jag på flera ställen i artikeln har påpekat att jag själv inte har känt mig attraherad av Elias eller Lasse. I marginalen till manuset har hon skrivit: *är det inte OK/professionellt att bli kär i en "pundare"*? – *Intressant i förhållande till konstruktionen av en forskare*. Denna typ av frågor om hur en forskare kan och bör vara, agera och känna menar jag är både intressanta och viktiga. Eftersom jag ämnar skriva mer om detta i min avhandling, nöjer jag mig dock med att väcka dem här.

En annan fråga jag kort vill utveckla, och som hänger samman med forskarrollen, är det behov som Anita och jag hade av att ha en stark "vi-känsla" under datainsamlingen i MAX. När vi började arbeta i MAX hade vi mycket begränsade erfarenheter av att bedriva forskning. Anita hade precis nyligen tagit sin fil.kand. och jag var i slutet av att färdigställa min c-uppsats. Bland de etablerade forskare som fanns i min och Anitas närhet när vi började arbeta i MAX rådde det en tystnad kring frågor om osäkerhets-känslor inför vad man kan, får och inte minst vad man förväntas göra när man forskar. Det var tungt att förhålla sig till denna tystnad. Därför var det oerhört värdefullt för Anita och mig att kunna dela våra upplevelser med varandra med vetskapen om att den

⁸⁸ Jag vill påminna om att iscensättning av genus oftast görs omedvetet (se Schwalbe & Wolkomir 2001).

andra befann sig i samma situation och ofta kände likadant. Det var ett stort stöd att få arbeta tillsammans med någon som man hade en nära och förtroendefull relation med och som man kunde ty sig till när man stod utan handledning och förväntades kunna forska ”på riktigt”.

Denna fråga hänger samman med ytterligare en aspekt som hade kunnat utvecklas i artikeln, nämligen att intervjun inte bara utgör hot och möjligheter för intervjudeltagare utan även för oss som forskare. Såväl hoten som möjligheterna är flera och de hänger samman med varandra. Det finns ett hot om att inte kunna iscensätta forskarrollen på ett professionellt sätt, men även ett hot om att framstå som ”för mycket” forskare – som en trist, verklighetsfrånvärd akademiker som det är svårt för intervjudeltagare att känna förtroende och öppna sig för. Det finns också ett personligt hot att inte bli bemött på ett respektfullt sätt av intervjudeltagaren, att bli illa – eller för mycket – omtyckt. Omvänt innebär intervjuer en möjlighet att få möta och ta del av intervjudeltagares tankar, upplevelser och känslor, vilket kan ge nya insikter, förståelser och perspektiv. Förutom att dessa möten utgör grunden för ett rikt datamaterial, bidrar de även till ens personliga utveckling. Och visst kan intervjusituationer innebära möjligheter att få framstå som en intelligent, spännande och attraktiv, ung kvinna.

Vad är en bra intervju?

I artikeln talar jag på flera ställen om intervjuers innehåll och kvalitet, utan att närmare utveckla vad jag menar med det. Visserligen nämner jag i en not att det faktum att jag ansåg Elias vara ett skolexempel på en bra intervjudeltagare kanske var en ”medelklassbias” från min sida. Jag utvecklar dock inte vad jag menar med detta.⁸⁹ Det jag avsåg att förmedla med denna term är att det är möjligt att jag fann intervjuerna med Elias så bra för att jag kunde känna igen mig själv i hans sätt att uttrycka sig. Vårt språk låg nära varandra, liksom vårt sätt att tala på – att använda metaforer, motivera sig och att reflektera och se på aspekter utifrån olika perspektiv.

Laanemets (2002) påpekar att intervjuer rymmer en maktrelation eftersom de vilar på det talade språket. Språket har olika värde och skilda ideal i olika sociala och kulturella grupperingar. Vidare är tillgången till språk ojämnt fördelad i samhället och hänger samman med klasstillhörighet. Grovt uttryckt kännetecknas de högre klasserna av

⁸⁹ Hade jag skrivit artikeln idag skulle jag inte ha använt uttrycket ”medelklassbias”.

en större ordrikedom, medan personer från de lägre klasserna inte alltid kan – eller vill – beskriva sina erfarenheter, tankar eller känslor muntligt – ”det saknas helt enkelt ord” (Ibid:46f). Därmed behöver inte intervjuer med människor som inte är särskilt verbala av sig nödvändigtvis vara ”dåliga” intervjuer. Det beror helt på vad man har för syfte. Rönneling (2004) gör exempelvis en analys av hur välfärdsstatliga ideal kommer till uttryck och reflekteras i ett intervjumaterial, som till stor del bestod av intervjudeltagare som inte hade svenska som modersmål. Och Järvinen (2000, 2001) har specifikt valt ut och analyserat intervjuer med alkoholister som hon och hennes projektmedarbetare tidigare klassificerat som ”dåliga”. Vid en närmare granskning av dessa fann Järvinen att det snarare handlade om intervjuarnas förförståelser av forskningsområdet och vad intervjun skulle handla om som medförde att de uppfattade att intervjudeltagarnas berättelser inte passade in. Jag menar alltså att man inte generellt sett kan säga vad en ”bra” intervju ”är”, eftersom det helt och hållet beror på vad man har för syfte när man genomför den, liksom när man analyserar den.

Diskurs och makt

De sista aspekterna jag vill ta upp, och som jag hade utvecklat närmare om jag hade skrivit artikeln idag, gäller diskurs och makt. I artikeln nämner jag att det kan vara etiskt problematiskt att vara två intervjuare och en intervjudeltagare eftersom makt-assymetrin mellan parterna kan förstärkas. En vanlig utgångspunkt i metodlitteratur är just att intervjuare alltid har mer makt än intervjudeltagare i intervjusituationerna. Jag menar att detta antagande bör problematiseras genom att relateras till sociala positioner som genus, klass och ålder, samt till diskursers inflytande i intervjusituationen. I kapitel två reflekterade jag kring mina och Patriks svårigheter att få fokusgrupperna att diskutera med varandra och relaterade detta till vår ålder (unga) och våra positioner (oerfarna). Även om våra fokusgruppsintervjuer skilde sig från de intervjuer som Anita och jag genomförde, kan liknande reflektioner ändå göras.

Komplexa styrkeförhållanden i intervjusituationer

Jag antyder i artikeln att både jag och Anita kände oss som tämligen maktlösa i intervjusituationerna med Lasse, eftersom han i princip tog fullständigt kommando över dem. Vi gjorde tre intervjuer med honom, och vi försökte båda två att styra dessa, men det var hart när omöjligt att få honom att tala om något annat än det han just då kände för att tala om. I artikeln beskriver jag denna dominans som en utmärkande aspekt av

hans iscensättning av maskulinitet. Detta, i kombination med att han gjorde flera sexuella anspelningar riktade mot mig, upplevde både jag och Anita som att vi hamnade i ett underläge. Vi var emellertid två, medan han var ensam. Visserligen var han äldre än vi men han befann sig samtidigt på en marginaliserad position. Han hade kort skolgång och var både bostads- och arbetslös. Som man besatt han dock könsmakt, medan vi som forskare, besatt – och *försökte* utöva – positionsmakt, vilket Lasse alltså gjorde motstånd mot.

Även i relation till Elias kände Anita och jag oss osäkra i första intervjun med honom, eftersom vi upplevde det som svårt att skapa en förtroendefull kontakt med honom. Samtidigt kan denna svårighet delvis ha varit relaterad till det faktum att vi var just två intervjuare och Elias ensam intervjudeltagare. Uppenbart var att han under en stor del av intervjun kände sig nervös och vaksam, vilket tyder på en känsla av att vara i underläge. Om man ser till våra positioner var Anita och jag mer jämbördiga med Elias än vi var i relation till Lasse. I intervjusituationen besatt vi dock positionsmakt – det var tydligt att Elias under hela intervjun var ytterst medveten om att han blev intervjuad.

Med andra ord är maktrelationerna oerhört komplexa i en intervjusituation och styrkeförhållandena kan skifta under en och samma intervjusituation. Att utgå från att intervjuare alltid besitter och utövar makt över intervjudeltagaren är alltså en onyanserad utgångspunkt. Jag vill dock understryka att detta gäller just *intervjusituationerna*. När det kommer till analys, tolkning, bearbetning samt rapportering av undersökningar besitter forskaren makt. Makt att välja vad som ska beskrivas och hur det ska skildras, och därmed vilken bild som konstrueras inom ramen för studien. Makt att välja bort och därmed osynliggöra aspekter av studien. Makt att analysera och tolka intervjuerna på ett sätt som intervjudeltagare kanske inte upplever som rimliga eller godtagbara, etc.

Den dominerande narkotikadiskursens inverkan på intervjusituationerna

Slutligen vill jag knyta an "*Forskare eller "babe"*" till den dominerande narkotikadiskursen och beröra hur jag tolkar dess inverkan i de intervjusituationer som jag beskriver i artikeln. Jag argumenterar för att såväl Elias och Lasses sätt att framföra sin vilja om en privat relation med mig, som deras beteende i intervjusituationerna bland annat kan tolkas som uttryck för hur de vill bli uppfattade och behandlade som *män*. Vidare menar jag att deras iscensättningar kan och bör betraktas som data. I relation

till MAX, vars syfte var att undersöka olika innebörder av narkotikabruk för människor i olika livssituationer, blir det givetvis intressant att närmare studera både hur intervjudeltagarna framställer sig själva och sin droganvändning. Vilka följder kan attraktionen gentemot mig ha haft för vad Elias och Lasse berättade – och inte berättade – i intervjusituationerna? Som jag antyder i artikeln kan man förmoda att deras intention var att få mig att tycka om dem, känna sympati och attraktion gentemot dem. Den kunskap som intervjuerna med Elias och Lasses skapar baseras alltså bland annat på hur de vill bli uppfattade av en kvinna som de ser som en potentiell flickvän. Följden blir att de framhäver vissa sidor, medan andra tonas ned eller tystas helt. Utan att ljuga kan man välja att ta med eller utesluta, betona eller nedtona olika delar av en ”verklig” livshistoria, ett händelseförlopp eller en situation, i syfte att främja en gemensam förståelse som bäst gynnar ens intressen och de intryck man vill förmedla av sig själv, skriver Sahlin (2003:254). Och genom att man förmedlar vissa bilder av sig själv så ”tystas” andra möjliga berättelser – ”t.ex. att livet som hemlös missbrukare också kan vara en dans på rosor” (Sahlin 2003:252).

Min och Anitas strävan var att *inte* tala om narkotika utifrån den dominerande narkotikadiskursen. Vi uppmanade intervjudeltagarna att berätta om sin användning utifrån vad den betydde för *dem*, vilket möjliggjorde andra bilder och andra betydelser än sådana som vanligtvis lyfts fram i den dominerande diskursen, t.ex. att narkotikabruk kan vara konstruktivt, utvecklande, kul, rogivande, coolt, stimulerande, upphetsande, prestationshöjande, betryggande, tillfredsställande, identitetsskapande etc.⁹⁰ Att dessa betydelser framkom i intervjuerna innebär inte att vi och intervjudeltagarna ställde oss utanför den dominerande narkotikadiskursen. Tvärtom inverkade denna i allra högsta grad på våra frågor, liksom på intervjudeltagarnas berättelser, eftersom positiva förståelser av narkotikaanvändning konstrueras och förhandlas fram i relation till – och ibland som öppet och medvetet motstånd mot – den dominerande narkotikadiskursen (se Sahlin 2003).

Tal om narkotikaanvändning utifrån den dominerande diskursen möjliggör endast bilder och betydelser av narkotikabruk som problem som måste åtgärdas, behandlas och kontrolleras, vilket gör att intervjuer med narkotikabrukare kan ”tvinga” dem till ursäktanden, rättfärdiganden, distansering och/eller motstånd (se Järvinen 2001, Sahlin

⁹⁰ Dessa betydelser framkommer även i andra forskares arbeten, se t.ex. Sato (2005), Lander (2003), Lalander (2001), Bäckström (1997).

2003). Intervjuerna med Lasse och Elias genomsyras av dessa aspekter. Lasses spontana uttalanden om att han inte *behöver* ta amfetamin, hans upprepade försäkringar om att han tar det för att slippa behöva sova i trapphus eller källare, liksom hans uttalanden om att han inte är i behov av genomgå ytterligare en missbrukbehandling eftersom han kan sluta ”knarka”, bara han får ett stabilt boende och en drogfri flickvän, kan tolkas som både ursäktanden och rättfärdigande att ta amfetamin (se Järvinen 2001). Liksom Elias betoning av att han röker hasch inte för att han måste, utan för att han *vill* eftersom han upplever det som personligt utvecklande.

Jag menar att Anitas och mina frågor och den attraktion som Elias och Lasse uttryckte sig känna gentemot mig har bidragit till att de har presenterat *alternativa* bilder och förståelser av dem som narkotikabrukande män. Annorlunda uttryckt möjliggjorde jag och Anita ett motdiskursivt tal om narkotikaanvändning (se Sahlin 2003). Att röka hasch för att utveckla självinsikt och nå andliga dimensioner eller att vara tvungen att ta amfetamin på grund av att socialtjänsten inte hjälper en att få ett ordnat boende är bilder som vanligtvis inte förekommer inom ramen för den dominerande narkotikadiskursen. Däremot tystas och/eller omförhandlas andra förståelser av narkotikabruk i intervjuerna med Elias och Lasse, nämligen de negativa bilder som är så vanligt förekommande inom ramen för den dominerande diskursen. Varken Lasse eller Elias vill framstå som *narkotikamissbrukare*, eftersom detta begrepp är ”upptaget” av den dominerande narkotikadiskursen (se Sahlin 2003). Här kan en koppling till myndighetsstudien göras och till de bilder som poliserna och socialarbetarna konstruerar av narkotikamissbrukaren i fokusgruppsintervjuerna. Jag menar att även Lasse och Elias förhåller sig till bilderna av missbrukaren som ”brottsling”, ”offer” och som ”fånge i marginalen” just genom att *inte* vilja bli uppfattade som dessa. Deras möjligheter att presentera sig själva så att de inte ska framstå som brottsling, offer eller som fånge i marginalen skiljer sig dock i hög utsträckning.

Elias möjligheter är större eftersom varken polisen eller socialtjänsten känner till hans narkotikaanvändning. Han har också ett arbete, fast boende, vänner, familj och eftersom han kan finansiera sitt narkotikabruk genom sin lön behöver han inte begå andra brott än just narkotikabrott. I Elias berättelser finns det inget utrymme för att få en uppfattning av honom som ett offer – han röker hasch för att han *väljer* att göra det, inte för att han *måste*, utan för att han vill nå andra medvetandedimensioner. Däremot uttrycker han en medvetenhet om att han löper risk att bli stämplad som en brottsling. Minns citatet ur hans första brev till mig.

”Det ovan skrivna har jag hasplat ur mig under inverkan av det som ni forskar (kan jag kalla det så?) om: Narkotika, enligt svensk lagstiftning. *Jag har begått ett brott enligt en stor del av de andra små människorna som delar denna gigantiska planet med mig. Av alla som delar jordklotet med mig, har just den världsliga konstruktionen Sverige bestämt att jag har brutit mot lagen och kan komma att dömas för det, vilket jag då måste skydda mig mot genom att gömma mig för en stor del av människor (polis m.fl.) och omöjliggöra kommunikation – och missuppfattningar och missförstånd uppstår – och allt vad det leder till i förlängningen...*” (citat ur Elias första brev, mina kursiveringar).

Elias ger också uttryck för att vara fånge i marginalen, även om det är en annan marginal än den som Lasse befinner sig i. Elias kan inte tala öppet om, eller obegränsat ägna sig åt, en betydelsefull del av hans liv, nämligen narkotikabruket. Skulle han göra det vet han att han löper risk för att hamna i samma marginal som den Lasse befinner sig i – åka fast för polisen, bli dömd, straffad och därmed riskera att förlora sitt arbete, sin försörjning och i längden kanske även bostaden.

Lasses möjligheter att inte framstå som brottsling, offer eller som fånge i marginalen är avsevärt mindre än Elias. Att Lasse presenterade sig som rationell, smart, farlig och med stor kriminell kompetens stämmer ganska väl med polisernas beskrivning av narkotikamissbrukaren som brottsling. Han tog dock ett visst avstånd från denna bild av sig själv eftersom han gång på gång underströk att han ville lämna det kriminella livet. Likaså tog han avstånd från bilden av honom som offer för ”narkotikans krafter” eftersom han tog amfetamin för att ”överleva”. Däremot tecknade han bilden av sig själv som ett offer för en tragisk barndom, polistrakasserier och sociala myndigheters ovilja att hjälpa honom. Och bilden av honom som fånge i marginalen kunde han inte annat än identifiera sig med:

”Men det att satsa på en annan [dvs. han själv]? Det går inte att leva på kärlek. Du måste ju ha nåt mer också, liksom. Det är ingen som är beredd att försörja en kis. Det är ju mera.. mera.. legalt för en kis att försörja en tjej än vad det är för en tjej att.. (avbryter sig) Nä, men vaddå? Man känner sej ju o.., o-.. (avbryter sig) Ja, man vill ju försöka drifta [=försörja] sej själv också. (-) Men liksom för mej i den situation jag är i här. Jag har ingenting! Jag har ingen bostad, jag har ingen social trygghet, jag har ingen lön, jag har ingenting, va. Då ser JAG ner på mej själv! Att vaddå? VEM vill satsa på

MEJ!? Den jag skulle kunna tänkas få ett förhållande med där ute är en missbrukare. Men jag vill inte ha en missbrukartjej. För liksom då hamnar man ju i skiten igen. Och jag vill komma ur skiten! Utan jag vill träffa en som är medveten om att 'okej, han kanske får ett, två, tre återfall, men då vill jag vara där och kunna stötta och inte lägga ner det på en gång'. Då kommer man ur skiten. Men liksom 'jaha, nu trilla han dit! Äh, då får väl jag också ta en rökare [spruta med amfetamin] då.' He! Ja, då är ju bägge där igen då. Och det funkar inte, va. Det var ju det som hände med henne som jag har barnet ihop med, va".

Som framgått i artikeln uttryckte Lasse att hans enda möjlighet att lämna det kriminella livet, och få komma in och bli delaktig i det etablerade samhället, var att få träffa och skapa en relation med en drogfri kvinna. Varför skulle denna kvinna inte kunna vara jag – en "babe" att "bearbeta"? Lasses till synes paradoxala självpresentation som en smart, farlig och rationell man å ena sidan och en sårbar, marginaliserad man, som vill bli omhändertagen av en drogfri kvinna, å den andra blir i ljuset av den dominerande narkotikadiskursen fullt förståelig. Som Sahlin påpekar: hur människor, som tror att andra definierar dem som hemlösa och/eller narkotikamissbrukare, förhåller sig till begreppen säger inte bara något om deras självbild och svårigheter att presentera sig själva, utan också något om den dominerande diskursens laddning och innebörd (Sahlin 2003:261).

Detta menar jag gäller generellt för människor som använder narkotika. Elias och Lasse är inte de enda i MAX som gör motstånd mot den dominerande narkotikadiskursen eller måste ursäkta och rättfärdiga sin narkotikaanvändning. Det gör samtliga intervjudeltagare. Med den dominerande diskursens laddning och innebörd i åtanke övergår jag nu till att diskutera och reflektera kring myndighetsstudien.

Myndighetsartiklarna – en skrivhistoria

Förkastande och inspiration

Av de artiklar som ingår i denna uppsats är *Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant* den artikel som jag är mest kritisk till idag. Analysen bygger på begreppen hjälp, omsorg, kontroll och makt – begrepp som inte ens definieras! Trots mitt avståndstagande från artikeln har jag ändå valt att ta med den i uppsatsen. Den ut-

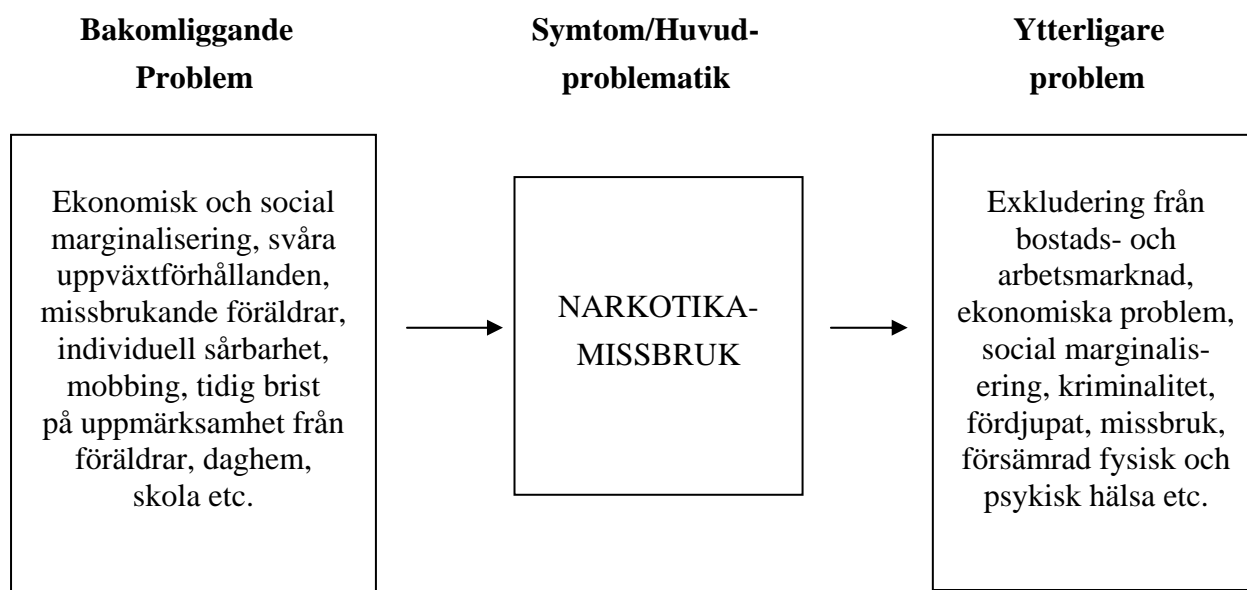
gjorde nämligen en viktig utgångspunkt i det fortsatta tolkningsarbetet med fokusgruppsmaterialet. Arbetet har drivits framåt genom kritiska oppositioner på artikeln, inte minst mot bakgrund av de övriga bidragen i antologin som artikeln publicerades i. Först och främst har kritiken – såväl min egen som andra forskares – gällt de begrepp som Patrik och jag byggt upp artikeln på. I den skala som vi beskrev i artikeln framstod det som att vi såg på makt och kontroll som ståendes i motsatsförhållande till hjälp och omsorg. Svensson (2001b) visade t.ex. i sitt bidrag i antologin, *Straff och behandling, två delar av samma helhet*, att straff och behandling kan ske genom samma handlingar och att det inte är möjligt att skilja dem åt i praktiskt handlande. Hon talar även om en *vårdande makt*. Här kunde en parallell dras till vårt material. Utifrån intervjuer med två män som dömts för brott till att genomgå behandling mot alkohol eller droger, visar Svensson att huruvida en handling/åtgärd kan karaktäriseras/upplevas som straff eller behandling är avhängigt perspektiv och sammanhang. Hur det uppfattas beror på intentionerna och förväntningarna dels hos den det berör, dels hos den som beskriver det.

Sahlins (2001a) artikel i antologin, *Gränskontroll och disciplin – strategier för kontroll och förändring*, bidrog mycket till min förståelse av fokusgruppernas utsagor. Sahlin gör en Foucaultinspirerad analys av hur kontroll och förändring av bland annat narkotikamissbrukare kan förstås och i denna analys skiljer hon mellan *omsorgsmakt* och *försvarsmakt*. Exempel på omsorgsmakt är när en socialarbetare med olika medel förmår en missbrukare att lägga in sig på behandlingshem och motiverar det med att klienten själv inte inser sitt behov av vård. Försvarsmakt motiveras däremot utifrån att narkotikamissbrukaren kan komma att skada sin omgivning och är ett problem för samhället. Sahlin menar att omsorgs- respektive försvarsmakt verkar genom de två olika maktstrategierna *disciplin* respektive *gränskontroll* och att dessa olika typer av maktutövning fordrar olika motiveringar, ”vilka förutsätter olika konstruktioner av handlingarnas objekt” (Ibid:124). Föreställningar om narkotikamissbrukare är därför inte i första hand ett resultat av hur individer som tillhör denna kategori själva agerar eller av deras ”verkliga” egenskaper, ”utan just de åtgärder och problemlösningar som vidtas mot dem, de handlingar och ställningstaganden de är föremål för”, skriver Sahlin (Ibid:124) och påpekar i en not att detta ”bekräftas av att samma individ kan beskrivas på diametralt olika sätt av olika personer eller av samma person i anslutning till olika slags beslut” (Ibid).

Som framgått i *"Det är väl missbruket som är problemet..."* blev jag mycket inspirerad av Sahlins artikel. Den bildade utgångspunkt i min fortsatta analys av fokusgruppsmaterialet och förde mig också vidare till andra forskare som skrivit om makt och diskurser. På så sätt fick jag en annan och mer uttalad teoretisk förståelse, som synliggjorde nya aspekter i materialet.

Skrivprocess

Dispositionen i *"Det är väl missbruket som är problemet..."* reflekterar min tolkningsprocess. Jag tog avstamp i hur fokusgrupperna definierade narkotikan som problem och fokuserade på att utveckla och fördjupa analysen av fokusgruppernas bilder av, och arbetssätt gentemot, vuxna, etablerade narkotikamissbrukare. Som framgår i artikeln visade det sig att fokusgrupperna generellt ger uttryck för ett orsaks- och process-tänkande, vilket jag åskådliggjorde i nedanstående figur.

Som framgått var den dominerande uppfattningen i samtliga fokusgrupper att det är narkotikamissbruket som är det primära problemet och att det är detta som först och främst måste åtgärdas. Därefter kan andra insatser sättas in. Och i min analys av fokusgruppernas beskrivningar av åtgärder som de vidtar, och åtgärder som de menar borde vidtas mot/för narkotikamissbrukare, såg jag att fokusgrupperna konstruerade

olika bilder av narkotikamissbrukaren – ”brottslingen”, ”offret” och som ”fånge i marginalen”.

Bilderna

Bilden av narkotikamissbrukaren som brottsling konstruerades enbart i polisgrupperna, och då alltid i termer av en man, som beskrevs som kalkylerande och rationell. Utifrån denna bild motiverades åtgärdsförslag som syftar till att öka upptäcktsrisken, som brottsprovokation, möjlighet att arbeta ”under cover”, användandet av kräksirap och buggning. Repressiva åtgärder legitimerades med hänsyn till samhällsnyttan utifrån en underliggande tankefigur om individuell avskräckning. Genom ”störa”, ”jaga” och punktmarkera narkotikamissbrukare och genom att förespråka att maximinivåerna i straffsatserna för narkotikabrott borde tillämpas, framförde poliserna tanken att narkotikamissbrukarens tillvaro ska upplevas som så jobbig att det drogfria livet ska framstå som det enda tänkbara alternativet, som ett rationellt val.

Bilden av narkotikamissbrukaren som offer konstruerades i såväl polis- som socialarbetargrupperna och bottnade i synen på missbrukaren som ett offer för narkotikans ”krafter” och som ”kemiskt styrd”. Gemensamt för fokusgrupperna var att de mot bakgrund av denna föreställning såg tvångsvård som en viktig möjligt åtgärd. Det förekom dock skillnader mellan polisens och socialarbetarens syn på tvångsvårdens möjligheter. Polisgrupperna förespråkade tvångsvård både utifrån utilitaristiska och paternalistiska argument, och uppfattade tvångsvård som behandling, medan socialarbetarna enbart använde paternalistiska argument och främst såg det som en akutåtgärd. Synen på narkotikamissbrukaren som ”offer” kunde dock också innebära att poliserna valde att inte vidta åtgärder. De som arbetade inom Malmö-området berättade att de ytterst sällan tog sprutor från missbrukare eftersom ”suget efter heroinet är ju så fruktansvärt stort, så skulle han vara utan sina egna sprutor som vi har tagit ifrån honom, då lånar han ju kompisens. Han låter ju inte bli att ta det! Han måste ju ta det!” I polisgrupperna från Stockholm förekom inte beskrivningar av denna arbetsstrategi.

I kontrast till poliserna gav ett fåtal socialarbetare uttryck för en viss kritik mot kriminaliseringen av eget bruk, som gick ut på att missbrukare inte avhåller sig från att använda narkotika ”för att det är olagligt. Det är ju andra mekanismer bakom”. Socialarbetarna betonade också bakomliggande faktorer i högre utsträckning än poliserna. Begreppet beroendepersonlighet förekom i socialarbetarnas resonemang och denna an-

togs bottna i en psykosocial problematik. Individer med en beroendepersonlighet ansågs särskilt sårbara inför att fastna i narkotikans grepp. Socialarbetarna beskrev således narkotikamissbrukaren i termer av ett dubbelt offerskap – dels som offer för psykosociala problem, dels som offer för narkotikan.

Bilden av narkotikamissbrukaren som fånge i marginalen, i avsaknad av skyddsnet i form av bostad, jobb och familj, var ständigt återkommande i alla fokusgruppers beskrivningar och hängde samman med problemansamlingarna som beskrevs som genererade eller förstärkta av narkotikamissbruket (se figur). Bilden var i stort sett densamma för poliser och socialarbetare, men deras beskrivningar av och förslag på åtgärder skilde sig åt. Poliserna förespråkade framför allt insatser på individnivå, medan socialarbetarna pekade på vikten av samhällliga åtgärder. Dessa gällde dock framför allt individer som genomgått behandling för sitt narkotikamissbruk. Gemensamt för alla fokusgrupper var att nästan alla beskrivna problemlösningar låg utanför respektive yrkesgrupps arbetsområde. Poliserna pekade på vikten av att flytta narkotikamissbrukare från de kriminella kretsar de ”fastnat i” och betonade vikten av att bli kär och/eller religiös för att kunna sluta missbruka. Merparten av socialarbetarna förlade ett ansvar på samhället som de menade exkluderar såväl aktiva som före detta narkotikamissbrukare. Bostads- och arbetsmarknaden beskrevs som i princip helt stängda för narkotikamissbrukare på grund hårdnande generella samhällsattityder som inte tillåter ”olikheter i samhället”.

Kontrollstrategierna

Det var när jag kommit ungefär så här långt in i tolkningsarbetet, dvs. när jag hade identifierat och skrivit om ovan nämnda bilder av narkotikamissbrukaren och de åtgärder som legitimerades utifrån dessa bilder, som jag började se ytterligare en nivå i materialet, nämligen de kontrollstrategier som Sahlin beskrivit. Det var alltså inte så att jag aktivt sökte efter om de kunde iakttas i fokusgruppsmaterialet när jag började med min analys. Utgångspunkten var att söka efter om och i så fall vilka bilder som konstruerades utifrån fokusgruppernas beskrivningar av vidtagna och önskvärda åtgärder. Vid en närmare granskning såg jag dock att de åtgärder som polisgrupperna beskrev och motiverade utifrån ”allmänhetens” intresse låg i linje med gränskontrollens strategi, medan de som socialarbetarna beskrev låg i linje med disciplinens. Att arbeta med ”maximal störning” så att narkotikamissbrukare ”självmant” ska flytta till en annan miljö eller att arbeta för att narkotikamissbrukare vräks var tydliga exempel på

gränskontroll. Och att socialarbetarna kunde använda sig av tvångsvårdslagstiftningen och ”hota lite här och lite där” eller stänga av socialbidrag för att få klienter att anpassa sig till socialarbetarnas definition av situationen, var klara exempel på disciplin. Disciplinens kontrollstrategi, som övervinner motstånd genom att omdefiniera det som okunnighet, hjälplöshet eller bristande vilja, vilket leder till ett osynliggörande av såväl narkotikamissbrukarnas egna behovs- och hjälpdefinitioner som den makt som socialarbetarna utövar gentemot narkotikamissbrukarna, kunde också förklara varför socialarbetarna inte själva uttryckte att de utövade makt i sitt arbete med narkotikamissbrukare.

Diskussionen

I den avslutande diskussionen i artikeln skönjer man en förförståelse hos mig, som jag inte tidigare explicitgjort, nämligen att man mot bakgrund av att poliser och socialarbetare utgör två olika professioner hade kunnat förvänta sig att finna skillnader mellan fokusgruppernas problemdefinitioner. Karaktäristiskt för professioner är just utvecklandet av egna diskurser och centralt inom dessa är vad som är att betrakta som problem och sätt att lösa dem på (Franzén 2000). Jag konstaterar att det dock är slående hur lika polis- och socialarbetargrupperna resonerar. Deras närmast identiska problemdefinitioner av hur narkotikamissbruk utvecklas, liksom de likartade problemlösningarna som fokusgrupperna uttrycker, indikerar snarare en myndighetsdiskurs om narkotikamissbruk/are. Jag pekar på att kopplingen till den svenska narkotikapolitiska målsättningen om det narkotikafria samhället är påtaglig i såväl polis- som socialarbetargruppernas problemdefinitioner och beskrivningar av sitt konkreta arbete. Samtliga grupper uttrycker att det är narkotikamissbruket som är missbrukarnas största problem och att det är mot detta som åtgärder först och främst måste sättas in. Jag avslutar artikeln med att säga att man kan uttrycka det som att den svenska narkotikapolitiken iscensätts genom maktstrategierna gränskontroll och disciplin och därmed ”talar” genom polisernas och socialarbetarnas konkreta arbete.

Reflektion kring processen och slutprodukten

I båda artiklarna som baseras på Myndighetsstudien betonas likheterna i fokusgruppernas problemdefinitioner, men det diskuteras inte närmare hur dessa likheter kan förstås. Det avgörande skälet var att det helt enkelt inte fanns utrymme för en längre

diskussion. I det följande tänkte jag därför redogöra för hur likheterna i yrkesgruppernas problemdefinitioner kan förstås och hur de kan problematiseras.

Syntes av två tidigare rivaliserande diskurser

Även om det inte finns en enhetlig, logiskt sammanhängande bild av narkotikabrukaren i artikeln "*Det är väl missbruket som är problemet...*" har de tre bilder jag beskriver där det gemensamt att narkotikabrukaren betraktas och behandlas som ett *problem*. Narkotikabrukaren är någon som samhället måste vidta åtgärder mot och det är narkotikabruket som måste åtgärdas först och främst. De problemdefinitioner och bilder av narkotikabrukaren som framträder i fokusgruppernas resonemang har alltså slående likheter med Bergmarks och Oscarssons (1988) doxiska teman, som beskrevs i inledningskapitlet, dvs. 1) att narkotikamissbruk är ett allvarligt samhällsproblem, 2) att narkotika är farligt 3) att narkotikabrukare är offer och 4) att narkotikabruk kräver åtgärder (Ibid:195-199). De yrkesgrupper som har intervjuats inom ramen för myndighetsstudien har delvis växt fram ur och existerar idag inom ramen för dessa föreställningar. Därför är det inte konstigt att dessa teman förekommer i fokusgruppernas resonemang, eftersom de medverkar till att legitimera yrkesgruppernas existens och arbetssätt. De verkar också begränsande på yrkesgrupperna när det gäller deras möjligheter att definiera, och arbeta med, narkotikabruk på alternativa sätt.

Gräsrotsbyråkrater som ansvarar för att verkställa lagar och principer i direktkontakt med klienter måste kunna hantera motstridiga diskurser för att undvika spänningar och handlingsförlamningar och ett sätt att göra det på är att förena diskurserna och göra dem konsistenta, skriver Sahlin (1999:100). Jag menar att fokusgruppernas bilder av narkotikabrukaren, problemdefinitioner och -lösningar kan spåras tillbaka till två diskurser, som formades och etablerades under mitten av 1950- och 60-talen, dvs. den tid när narkotikaproblemet började etableras som ett samhällsproblem i Sverige (Lindgren 1993). Lindgren benämner dessa diskurser *kontroll- och sanktionsstrategin*, respektive *vård- och reformstrategin*. Dessa stod i motsatsförhållande till varandra vad gällde synen på narkotikamissbrukets orsaker och konsekvenser. Kontroll- och sanktionsstrategin betonade narkotikans tillgänglighet i kombination med dess beroendeframkallande egenskaper som narkotikamissbrukets främsta orsaker. Även om narkotikamissbruk främst ansågs drabba "ett psykiskt skadat och socialt missanpassat ungdomsklientel" (Bejerot citerad i Lindgren 1993:163) och i viss mening kunde betraktas som ett symtom på bakomliggande problem, kunde det inte behandlas som ett

sådant eftersom narkotikaberoendet utvecklades till en problematik med en egen dynamik. Narkotikan ansågs förslava individen och orsaka moraliskt förfall. Man ansåg också att narkotikan spreds epidemiskt, varför narkotikamissbrukaren måste isoleras och korrigeras genom tvångsvård och/eller straff. Kontroll- och sanktionsstrategin uppfattade narkotikan främst som ett hot mot samhället (Ibid:163ff).

Inom vård- och reformstrategin betraktades narkotikamissbruk som ett symptom på bakomliggande orsaker vilka identifierades i relationen mellan samhälle och individ, där orättvis resursfördelning, sociala missförhållanden och bostadsbrist betonades. Narkotikamissbruket sågs som ett hot mot individen och sociala konsekvenser som kriminalitet och prostitution uppfattades som kontrollskador orsakade av en felaktig narkotikapolitik. På åtgärdsplanet betonades samhällets skyldighet att erbjuda meningsfull vård och att insatser måste sättas in mot de bakomliggande orsakerna – inte själva yttringen (dvs. narkotikamissbruket) (Ibid:167ff).

När riksdagen i slutet av 1968 beslutade om narkotikapolitikens inriktning och utformning – ett beslut som Lindgren beskriver som ”en politiskt sammanfogad syntes” mellan kontroll- och sanktionsstrategins och vård- och reformstrategins viktigaste beståndsdelar (Ibid:182) – så förstärktes rättsväsendets grepp över området (inte minst genom beslut om etablerande av en särskild narkotikastrafflag), samtidigt som den dåvarande Socialvårdsmyndigheten kom att få en central position med ansvar för förebyggande åtgärder och nya typer av vårdinsatser. Redan i slutet av året skedde dock en polarisering mellan diskurserna och störst politiskt inflytande kom kontroll- och sanktionsstrategin att få, framför allt på det polisiära området (Ibid:183). Sedan dess har det skett en kontinuerlig ökning av denna strategis inflytande på svensk narkotikapolitik (se Kassman 1998, Sandberg 2000, Tham 1996).

Jag tycker mig se tydliga spår av kontroll- och sanktionsstrategin, respektive vård- och reformstrategin i fokusgruppernas bilder av narkotikamissbrukaren, problemdefinitioner och -lösningar, även om de är något förändrade och numera heller inte åtskilda. Narkotikamissbrukaren som brottsling, och åtgärderna som legitimeras utifrån denna bild, har sin härkomst i kontroll- och sanktionsstrategin. Influenserna från vård- och reformstrategin framträder tydligt i såväl polisernas som socialarbetarnas bild av narkotikamissbrukaren som offer. Liksom fokusgrupperna med socialarbetare såg narkotikamissbrukaren som ett dubbelt offer betraktades denna som detta även inom vård- och reformstrategin, dock på ett annat sätt – först som ett offer för cyniska

profitintressen inom läkemedelsindustrin, som skapat och tjänade grova pengar på beroendeskapande preparat, och därefter som ett offer för en felaktig politik med obefintliga vårdresurser (Ibid:169). Det sistnämnda betonas även idag, inte minst av polisgrupperna, men det gäller framför allt tvångsvård, vilket snarare ryms inom kontroll- och sanktionsstrategin. Såväl bilderna av som åtgärderna mot narkotikamissbrukare verkar i fokusgruppernas tal ha smält samman till en ”ny” diskurs där vård- och reformstrategin tycks ha införlivats i kontroll- och sanktionsstrategin – narkotikamissbruk ses som symtom på bakomliggande orsaker, men anses utvecklas till ett eget problem med egen dynamik som hotar såväl individen som samhället. Narkotikamissbruket genererar dessutom ytterligare problem varför det är detta som först och främst måste åtgärdas.

Ett metodresultat?

Att likheterna i polis- respektive socialarbetargruppernas problemdefinitioner framträder som så slående i fokusgruppsmaterialet, kan det vara ett metodresultat? Det vill säga att deltagarna har kontrollerat varandra i fokusgruppsituationen och därmed gett uttryck för vad man vet att man förväntas säga, tycka och tänka om området? Om vi hade följt respektive yrkesgrupp eller om vi hade genomfört individuella intervjuer med deltagarna, hade vi kanske fått se andra aspekter än dem fokusgrupperna gav uttryck för? Man kan ju problematisera likheterna i fokusgruppernas resonemang, liksom det faktum att jag i artiklarna betonar dessa likheter i så hög utsträckning. Skillnader i fokusgruppernas resonemang finns – socialarbetarna förespråkar inte polisiära åtgärder och några uttrycker en viss skepsis mot kriminaliseringen av eget bruk, poliserna kritiserar socialtjänsten för att det läggs för stor vikt vid motivation och frivillighet och argumenten för tvångsvård skiljer sig åt mellan polis- och socialarbetargrupperna. Även legitimeringen av det konkreta arbetet med narkotikamissbrukare sker utifrån olika utgångspunkter, där poliserna ofta intar ”allmänhetens” intresse, medan socialarbetarna främst legitimerar sitt arbetssätt utifrån den enskilda narkotikamissbrukarens eget bästa.

Hade vi använt en annan metod än fokusgruppsintervjuer är det möjligt att vi hade fått fram mer nyanser. Likheterna i fokusgruppernas resonemang är dock så pass framträdande att de knappast uteslutande skulle vara ett resultat av fokusgruppsintervjumetoden. Även socialarbetare och polis styrs av diskurser. Som jag skrev i avsnittet om

maktbegreppet (kapitel 2) följer ett visst tanke- och handlingsmönster med positioner, vilket medför att de diskursiva erfarenheterna därmed begränsas.

Handlingsutrymme och sociala konsekvenser

Frågan är hur stort handlingsutrymme enskilda poliser och socialarbetare i praktiken har. I båda artiklarna framkommer att såväl poliser som socialarbetare kan känna sig maktlösa inför ”narkotikans krafter”, resursbrister och ett hårt samhällsklimat som inte tillåter olikheter. Eftersom poliser och socialarbetare är låsta i sina strukturella positioner och den dominerande narkotikadiskursen finns kanske inte så stort utrymme för att tänka i andra banor kring narkotika än vad de ger uttryck för i fokusgruppsintervjuerna. Som jag tar upp i ”*Det är väl missbruket som är problemet...*” så reflekterar exempelvis ingen fokusgrupp kring självläkning från narkotikamissbruk, och det trots att alla grupper har menat att alla som prövar narkotika inte blir missbrukare. Eftersom det ingår i båda myndigheternas roller och uppgifter att definiera narkotikamissbruk som något problematiskt skapas en perspektivfixering. Att fokusgrupperna aldrig berör självläkning kan tolkas som att frågan inte upplevs som relevant eller möjligt att diskutera inom fokusgruppernas diskursiva universum (Beronius 1986:152). Och även om självläkning skulle uppfattas som ett alternativ av fokusgrupperna är det ändå ingenting som de utifrån sina strukturella positioner som poliser och socialarbetare ”får” tala om. Enligt lagstiftningen ska de ingripa mot och åtgärda narkotikabruk.

De sociala implikationerna av en diskurs består framför allt i dess inverkan på de sociala konstruktionerna av verkligheterna och föreställningar om vad som är verkligt, oundvikligt, möjligt och önskvärt (Sahlin 1999:102). Den diskurs som kommer till uttryck i polisernas och socialarbetarnas fokusgruppsdiskussioner beskriver därmed inte bara, utan konstruerar också narkotikamissbrukarnas problem och behov (Ibid). När polisen exempelvis samarbetar med hyresvärdar för att vräka narkotikabrukare, bidrar de samtidigt till att skapa en hemlös narkotikabrukare. Med andra ord medverkar deras arbete till att skapa en situation som de utifrån bilden av narkotikamissbrukaren som fånge i marginalen beskriver som ett reellt problem och hinder för att få narkotikabrukare att sluta missbruka, nämligen hemlöshet (se figur 1). Det kan tyckas paradoxalt att å ena sidan ta upp hemlöshet som en försvårande omständighet för att kunna bli drogfri och på samma gång aktivt arbeta för att få narkotikabrukare vräkta. Samtidigt bekräftas det Sahlin uppmärksammar i sin artikel, nämligen att samma

individ kan beskrivas på diametralt olika sätt av samma personer i anslutning till olika slags beslut (Sahlin 2001a:124). Och som Svensson (2001b) visar uppfattas en handling olika beroende på intentionerna och förväntningarna hos den som beskriver handlingen. Polisiära beslut fattade utifrån ”allmänhetens perspektiv” går i detta fall före narkotikamissbrukarnas. Om den vräkta narkotikabrukaren sedan söker hjälp hos socialtjänsten kommer det inte att vara boendeproblematiken som sätts i främsta rummet, utan individens narkotikabruk. På så sätt reproduceras såväl bilderna av som de polisiära och sociala åtgärderna mot narkotikabrukare, liksom den dominerande narkotikadiskursen.

Tankar om min fortsatta forskningsresa

Jag har haft två syften med denna licentiatuppsats, dels att undersöka bilder av och åtgärder mot narkotikamissbrukare bland poliser, socialarbetare och i viss mån narkotikaanvändare, dels att beskriva och reflektera kring metodologiska förutsättningar för den här typen av studier. I denna uppsats har jag fokuserat på att beskriva och reflektera kring datainsamlingarna inom MAX- respektive KOM-projektet. Jag har även påbörjat en analys och diskussion om den metodologiska inverkan som den dominerande narkotikadiskursen har på kunskapsproduktionen inom kvalitativ narkotikaforskning, liksom diskursens betydelse för vilka bilder av och åtgärder mot narkotikabrukare som är möjliga att skapa. I mitt fortsatta arbete vill jag utveckla denna analys och närmare studera vilka positioner intervjudeltagarna intar och talar utifrån (exempelvis klientyrkes-, klass- och genuspositioner), undersöka vilka uttryck MAX-intervjudeltagarnas självpresentationer och identitetsförhandlingar tar sig samt studera hur de strukturerar sina berättelser i intervjusituationerna.

I min diskussion kring *Forskare eller ”babe”* skriver jag att mina och Anitas intervjuer med Elias och Lasse möjliggjorde ett motdiskursivt tal om narkotikaanvändning. Därmed antyder jag att intervjuer, trots de normer och maktrelationer som de begränsas av, faktiskt ger utrymme för andra sätt att tala och tänka än vad den dominerande narkotikadiskursen anger (se Sahlin 2003:267). I mitt fortsatta arbete vill jag studera det motdiskursiva talet närmare i såväl MAX- som KOM-materialet.

”Att presentera sig själv i en situation och inför en okänd framtida publik, som man antar har felaktiga och/eller negativa föreställningar om den kategori man anses tillhöra, leder uppenbarligen till både anpassningsstrategier

och tekniker för att motverka dessa föreställningar. När grupper intervjuas som är föremål för negativ stereotypisering hos myndigheter och medier, bör detta förhållande beaktas i intervjuanalysen, eftersom det annars finns risk att man oreflekterat reproducerar en dominerande diskurs. Närstudier av [samtliga] parter utsagor och (re-)agerande i sådana intervjuer kan å andra sidan ge indirekt men relevant information om externa diskursers inverkan på studiens struktur, genomförande och resultat. Att institutionellt förankrade roller och diskurser slår igenom (även där den uttryckliga avsikten är att de inte skall påverka samtalet) är ett tydligt uttryck för diskursens makt över tal och samtal, liksom dess förmåga att förmedla och konstituera maktrelationer” (Sahlin 2003 s. 267).

Genom närläsningar av intervjuerna med narkotikabrukarna och fokusgruppsintervjuerna med poliserna och socialarbetarna hoppas jag lära mig mer om de normer och diskurser som binder våra föreställningar och framställningar, och förhoppningsvis även något om hur de kan utmanas eller kringås.

Forskningsresan fortsätter...

Referenser

- Abrahamsson, M. (1999): *Alkoholkontroll i brytningstid – ett kultursociologiskt perspektiv*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Abrahamsson, M. (2004): *Alkohol och unga i 20-årsåldern – rus, lust, problem och prevention*. SoRAD Rapportserie nr. 18, Stockholms universitet, Stockholm.
- Ambjörnsson, F. (2004): *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Ordfront, Stockholm.
- Becker, H. (1967): "Whose side are we on?", *Social Problems*, Vol. 14, No. 3, s.239-247.
- Bergmark, A. & A. Oscarsson (1988): *Drug abuse and treatment. A study of social conditions and contextual strategies*. Studies in Social Work 4, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Beronius, M. (1986): *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation*. Arkiv, Lund.
- Billinger, K. (2000): *Få dem att vilja – motivationsarbete inom tvångsvården av vuxna missbrukare*. Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Björk, N. (2003): "Judith Butler, rödstrumpan och dragshowartisten", i *Glänta* nr.1-2, s. 38-44.
- Bochner, A. & C. Ellis (2003): "Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity. Researcher as Subject" i Denzin, N. & Y. Lincoln (ed): *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Second Edition. Sage Publications.
- Bourdieu, P. (1996): "Et stedts betydning", *Symbolsk makt*, artikler i utvalg, Pax Forlag A/S, Oslo, s. 149-166.

- Bourdieu, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BRÅ (1999): *Ungdomar, droger och polisens insatser*. Brottsförebyggande rådet rapport 1999:1, Fritzes, Stockholm.
- Brännström Öhman, A. & M. Livholts (2003): "Att skriva emancipatoriskt. Akademisk dialog för två röster", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 1 s.7-19.
- Bullock, S. (2004): *Alcohol, Drugs and Student Lifestyle. A Study of the Attitudes, Beliefs and Use of Alcohol and Drugs among Swedish University Students*. SoRAD Rapportserie nr.21, Stockholms universitet.
- Butler, J. (1999): *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London.
- Bäckström, Å. (1997): *Resor, rus och rejv i Goa*. Magisteruppsats, Tema Kommunikation, Linköpings universitet.
- CAN och Folkhälsoinstitutet (2002): *Drogutvecklingen i Sverige. Rapport 2002*. Rapport Nr. 9, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- CAN och Folkhälsoinstitutet (2000): *Drogutvecklingen i Sverige. Rapport 2000*. Rapport Nr. 9, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Carlström, A. (1999): *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbete*. Institutet för folklivsforskning – etnologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Coffey, A. (1999): *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*, SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. University California Press, Berkeley.
- Dorn, N. & N. South (ed) (1987): *A Land fit for heroin? Drug policies, prevention and practice*. Macmillan Education, Basingstoke.

- Ekendahl, M. (2001): *Tvingad till vård – missbrukares syn på LVM, motivation och egna möjligheter*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Ekman, G. (1999): *Från text till batong – om poliser, busar och svennar*. Ekonomiska forskningsinstitutet, Handelshögskolan, Stockholm.
- Folkhälsoinstitutet (1993): *Narkotikapolitik. De svenska erfarenheterna*. Folkhälsoinstitutet, Stockholm.
- Fondén C., Johansson P., Leiknes M., Olsson B. & M. Skrinjar (2003): *På vems villkor? Om möten mellan myndigheter och narkotikabrukare*. SoRAD Rapportserie nr.12, Stockholms universitet.
- Fondén C. & M. Leiknes (2003): ”’After all it’s my life we’re dealing with.’ Drug users’ encounters with social services, the police and voluntary organisations” i Pedersen E. H. & C. Tigerstedt (red): *Regulating Drugs – Between Users, the Police and Social Workers*. NAD-publikation, No. 43, Helsingfors.
- Fornäs, J., Lindberg, U. & O. Sernhede (1984): *Ungdomskulturer, identitet och motstånd*. Akademilitteratur, Stockholm.
- Foucault, M. ([1972] 1986): *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Arkiv, Lund.
- Foucault, M. ([1974] 1987): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Arkiv moderna klassiker, Lund.
- Foucault, M. (1980): ”Truth and Power” i *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-77*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Franzén, E. (2003): *I välfärdsstatens väntrum – studier av invandrares socialbidragstagande*. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Franzén M. (2000): ”I fråga om makt. Diskurser, resurser, kontexter”, i Ted Godberg (red.) *Samhällsproblem*, Femte upplagan, Lund: Studentlitteratur.

- Goffman, I. (1974): *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Goldberg, T. (1993): *Narkotikan avmystifierad. Ett socialt perspektiv*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Goldberg, T. (2000): *Narkotikan avmystifierad. Ett psykosocialt perspektiv*, Andra omarbetade upplagan. Academic Publishing of Sweden, Solna.
- Gurney, J. N. (1985): "Not one of the guys. The female researcher in a male dominated setting", *Qualitative Sociology*, No. 8, s. 42-62.
- Guttormsson, U., Helling, S. & B. Olsson (1999): *Vad händer på narkotikaområdet? Narkotikamissbruk och marginalisering – tendenser inför millennieskiftet*. MAX-projektet, delrapport 1, Rapport Nr. 55, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Hall, S. (1992): "The West and the Rest: Discourse and Power" i Hall, S. & B. Gieben (red) *Formations of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Hellum, M. (2002): *Förförd av Eros. Kön och moral bland utländska kvinnor bosatta på en grekisk ö*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Hoflund, O. (1993): *Narkotikabrotten – en straffrättslig studie*. Tredje upplagan, Juristförlaget, Stockholm.
- Holstein, J. A. & J. F. Gubrium (1995): "The Active Interview", *Qualitative Research Methods*, Vol. 3. SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Hübner, L. (2001): *Narkotika och alkohol i den allmänna opinionen*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Hörnqvist, M. (1996): *Foucaults maktanalys*. Carlsson, Stockholm.
- Jensen, A. (1996): *Polisens insats 1996 mot narkotikahandeln på Sergels torg – Polisintervjuer*. C-uppsats i Allmän kriminologi, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Johnsson, E., Laanemets, L. & K. Svensson (2000): *Narkotikamissbruk. Debatt, behandling och begrepp*. Studentlitteratur, Lund.
- Johansson, P. & M. Skrinjar (2001): "Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant: polisens och socialarbetarens yrkesroller i arbetet med narkotikamissbrukare" i Ólafsdóttir, H (red): *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikamissbruk*. NAD publikation Nr. 40, Helsingfors.
- Johansson, P. & Nilsson J. (2000): *Ett gemensamt problem: Kunskaps- och behovsinventering om unga heroinmissbrukare*. Kommunförbundet/FoU Skåne, skriftserie 2000:5, Lund.
- Järvinen, M. (1998): "Om Bourdieus reflexiva sociologi", *Sociologisk forskning*, Nr. 2, s. 5-19.
- Järvinen, M. (2000): *The Biographical Illusion – Constructing Meaning in Qualitative Interviews*. Sociologisk rapportserie Nr. 6, Sociologisk Institut, Köpenhamns universitet.
- Järvinen, M. (2001): "Accounting for Trouble: Identity Negotiations in Qualitative Interviews with Alcoholics", *Symbolic Interaction*, Vol.24, Nr.3, s.263-284.
- Kassman, A. (1998): *Polisen och narkotikaproblemet. Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket*. Stockholm Studies in Sociology. N.S., Acta Universitatis Stockholmiensis, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Kinnunen, A. (1994): "Den bristande motivationen. En litteraturstudie över tvångsvård av rusmedelsmissbrukare i de nordiska länderna" i Järvinen, M. & A. Skretting (ed): *Missbruk och tvångsvård*. NAD Publikation Nr. 27, Helsingfors.
- Knutsson, M. & R. Granér (2001): *Perspektiv på polisetik*, Studentlitteratur, Lund.
- Kristianssen, A. (2000): *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare*. Bjurner och Bruno AB, Stockholm.

- Kristiansen, A. (1994): "Makt och relationer i socialt arbete" i Dahlgren, L. & A. Kristiansen (red.): *Moderna klassiker och socialt arbete*. Rapport nr. 38, Institutionen för socialt arbete, Umeå Universitet, s. 62-76.
- Kvale, S. (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund.
- Laanemets, L. (2002): *Skapande av femininitet. Om kvinnor i missbrukarbehandling*. Lund Dissertations in Social Work 8, Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Lalander, P. (2001): *Hela världen är din*. Studentlitteratur, Lund.
- Lander, I. Pettersson, T. & E. Tiby, (red) (2003): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Studentlitteratur, Lund.
- Lander, I. (2003a): *Den flygande maran. En studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*. Avhandlingsserie 11, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lander, I. (2003b): "Genus, normalitet och avvikelse. Med kroppen som utgångspunkt" i Lander, I. Pettersson, T. & E. Tiby, (red): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Studentlitteratur, Lund.
- Lander, I., Olsson, B., Rönnelid, A., & M. Skrinjar (2002): *Narkotikamissbruk och marginalisering. MAX-projektet, slutrapport*. Rapport Nr. 65, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Lee, D. (1997): "Interviewing men: Vulnerabilities and Dilemmas", *Women's Studies International Forum*, Vol. 20, No. 4, s.553-564.
- Lenke, L. & B. Olsson, (1996): "Sweden: Zero-Tolerance Wins the Argument?" i Dorn, N., Jepsen J. & E. Savona (eds) *European Drug Policy and Enforcement: Local, National and Pan-European International Realities*. MacMillan Press, London.
- Lindgren, S-Å. (1993): *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Symposium Graduale, Stockholm/Stehag.

- Lipsky, M. (1980): *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. Russel Sage Foundation, New York.
- Lundgren, V., Petterson, L. & E. Tiby (2003): "Gäst hos verkligheten eller skapare av den? Om kriminologiska maskulinitetsperspektiv i empiriska verkligheter" i Lander, I. Pettersson, T. & E. Tiby, (red): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Studentlitteratur, Lund.
- Mathiesen, T. (1989): *Den Dolda Disciplineringen*. Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- McKee, L. & M. O'Brien (1983): "Interviewing men. Taking Gender Seriously" i Garmaknikow, E., Morgan, D., Purvis, J. & D. Taylorson (eds): *The public and the Private*. Heineman, London, s. 147-159.
- Messerschmidt, J. W. (2004): *Flesh and Blood: Adolescent Gender Diversity and Violence*. Rowman & Littlefield, Lanham MD.
- Meurling, B. (1997): "Den farofyllda färden. Fältarbete och könskonstiutering", i *Könssorter(ing). Forskning om kön och makt. Festskrift till professor Eva Lundgren*, Working Paper Series 1, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, s. 109-125.
- Miller, J. (2002): "The Strengths and Limits of 'Doing Gender' for Understanding Street Crime. *Theoretical Criminology*, Vol. 6, Nr. 4. s. 433-460.
- Morgan D. (1988): *Focus Groups as Qualitative Research*. SAGE Publications.
- Morgan, D. (1996): "Focus Groups", *Annual Review of Sociology*, Vol.22, s. 129-152.
- Nilsson, A. (2002): *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall I brott bland fångar*. Avhandlingsserie Nr.8, Kriminologiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Nilsson, I. & C. Heijbel (1985): *Sexualitet och missbruk*. Liber, Stockholm.
- Nilsson, M., Johansson, P. & B. Olsson (2001): *Heroindömda 17-29-åringar 1996*, MAX-projektet, delrapport 4, Rapport Nr. 62, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.

- Ólafsdóttir H. (red) (2001): *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikabruk*. NAD-publikation Nr. 40, Helsingfors.
- Olsson, B. (1998): *Knarkaren och myndigheten – sociala och polisiära interventioner i narkotikamissbrukares vardagsliv*. Forskningsprogram, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Olsson, B., Wahren, C. A. & S. Byqvist (2001) *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1998*. MAX-projektet, delrapport 3. Rapport, Nr 61, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Olsson, O., Byqvist, S. & G. Gomér (1993): *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1992*. Rapportserie nr 28, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Palm, J. & K. Stenius (2002): "Sweden: Integrated Compulsory Treatment" *European Addiction Research*, Nr. 8 s. 69-77.
- Pedersen E. H. & C. Tigerstedt (red) (2003): *Regulating Drugs – Between Users, the Police and Social Workers*. NAD-publikation, No. 43, Helsingfors.
- Peele, S. (1985): *The meaning of addiction: Compulsive experience and its interpretation*. Lexington Books, Lexington.
- Richardson, L. (2003): "Writing. A method of Inquiry" i Denzin, N. & Y. Lincoln (ed): *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Second Edition. Sage Publications. s. 449-541.
- Richardson, L. (1994): "Writing. A method of Inquiry" i Denzin, N. & Y. Lincoln (ed): *Handbook of Qualitative Research*. SAGE, Thousand Oaks, s. 516-529.
- Ramström, J. (1983): *Narkomani – Orsaker och behandling*. Tiden/Folksam, Falköping.
- Rönneling, A. (2004): *Berättelser från en välfärdsstat. Om förståelse av marginalisering*. Avhandlingsserie nr. 15, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Rönneling, A. (2001): ”’Fan, vad tror du om mig?’ Att bevara en fasad eller låta bli” i *Kriminalistisk årbog 2000*. Retsvidenskaveligt Institut D, Köpenhamns universitet.
- Rönneling, A. & M. Skrinjar (2002): ”Berättelser om heroin”, *Alkohol & Narkotika*, Nr. 6/2002.
- Sahlin, I. (2003): ”Självpresentationer och stereotyper i intervjuer. En studie i brott” i Meeuwisse, A. & H. Swärd (red): *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Carlsson, Stockholm.
- Sahlin, I. (2001a): ”Gränskontroll och disciplin – strategier för kontroll och förändring” i Ólafsdottir H. (red) *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikabruk*. NAD-publikation Nr. 40, Helsingfors.
- Sahlin, I. (2001b): ”’Hemlösa’ i intervjuer: myndighetsdiskurs och motdiskurs” i *Sociologi i dag*, årgång 31, nr. 4/2001, s. 47-71.
- Sahlin I. (1999): ”Diskursanalys som sociologisk metod” i Sjöberg, K. (red): *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Studentlitteratur, Lund.
- Sahlin, I. (1996): *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning och specialkontrakt*. Arkiv, Lund.
- Sahlin, I. (1992): ”Att definiera hemlöshet” *Sociologisk forskning*, Årgång 29, Nr. 2 s. 51-57.
- Sandberg, B. (2000): ”Likhet inför lagen? – Om fri- och rättigheter vid ekonomisk brottslighet och narkotika” i Flyghed, J. (red): *Brottsbekämpning – mellan effektivitet och integritet. Kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Studentlitteratur, Lund.
- Schwalbe, M. & M. Wolkomir (2001): ”The Masculine Self as a Problem and Resource in Interview Studies of Men”, *Men and Masculinities*, Vol. 4, No. 1, July 2001, s. 90-103.
- Sato, H. (2004): *Droger och identitetsskapande – kulturella perspektiv på alkohol och narkotika i svenska ungdomsgrupper*. SoRAD Forskningsrapport nr. 23, Stockholms universitet.

- Skau G. M. (1992): *Mellan makt och hjälp: förhållandet mellan klient och hjälpare i ett samhällsvetenskapligt perspektiv*. Liber Förlag, Stockholm.
- Skeggs, B. (1999[1997]): *Att bli respektabel*. Daidalos, Göteborg.
- Skiss till projekt om narkotikamissbruk bland sociala marginalgrupper. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), 1997.
- Skrinjar, M. (1999): *Inblickar i en narkoman tillvaro. Intervjuer med manliga heroinister i samband med polisens insats 1996 mot narkotikahandeln på Sergels torg*. C-uppsats i Allmän kriminologi, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- SOU 2000:126: *Vägvalet. Den narkotikapolitiska utmaningen. Slutbetänkande av Narkotikakommissionen*. Norstedts Tryckeri AB, Stockholm.
- Stjerna M-L. & Marttila A. (1999): "Hur få ett innehållsrikt material vid fokusgruppintervjuer? Erfarenheter från en studie med ungdomar", *Socialmedicinsk tidskrift* nr 4/1999.
- Svensson, B. (1996): *Pundare, jonkare och andra – med narkotikan som följeslagare*. Carlssons, Eslöv.
- Svensson, D. (2000): *Levnadsförhållanden bland vårdade narkomaner 1987-1994 – en registerstudie*. MAX-projektet, delrapport 2, Rapport Nr. 58, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm.
- Svensson, K. (2001a): *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund Dissertations in Social Work 1, Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Svensson, K. (2001b): "Straff och behandling, två delar av samma helhet" i Ólafsdottir H. (red) (2001): *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikabruk*. NAD-publikation Nr. 40, Helsingfors.
- Tham, H. (2005): "Swedish Drug Policy and the Vision of Good Society", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, under publicering.

- Tham, H. (1996): "Den svenska narkotikapolitiken – En restriktiv och framgångsrik modell?", *Nordisk Alkoholtidskrift*, Vol.13, s. 179-193.
- Thomsson, H. (2002): *Reflexiva intervjuer*. Studentlitteratur, Lund.
- Trost, J. (1997): *Kvalitativa intervjuer*. Studentlitteratur, Lund.
- Tunving, K. & Nordegren, T. (1993): *DROGER A – Ö*. Natur & Kultur, Stockholm.
- Utredningen om narkotikamissbrukets omfattning (1977). *Undersökningar av narkotikavanor*. Ds S 1977:8, Socialdepartementet, Stockholm
- Utredningen om narkotikamissbrukets omfattning (1980), *Tungt narkotikamissbruk – en totalundersökning 1979*. Ds S 1980:5, Socialdepartementet, Stockholm.
- Warren, C. (1988): "Gender Issues in Fieldresearch", *Qualitative Research Methods Series*, Vol. 9, SAGE Publications, Newsbury Park.
- Wallin E. m.fl. (1999): "Fokusgrupper i ett samhällsbaserat alkoholpreventivt arbete", *Socialmedicinsk tidskrift* nr 4/1999.
- Wibeck V. (1998): *Att arbeta med fokusgrupper*. Arbetsrapport 1998:1 Tema Kommunikation, Linköpings universitet.
- Winther Jørgensen, M. & L. Phillips (2000): *Diskursanalys som teori och metod*. Studentlitteratur, Lund.

Bilaga I

Projektpresentation

Studien vi arbetar inom ingår som en del i ett större forskningsprojekt vars syfte är att kartlägga den aktuella narkotikasituationen i Sverige⁹¹. Projektet bedrivs vid Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN på uppdrag av Socialdepartementet. Projektledare är fil.dr Börje Olsson.

Allmänt finns en tendens att se narkotikamissbruk som ett enhetligt fenomen där nyanser och variationer kommit bort. Denna studie syftar till att lyfta fram dessa variationer och nyanser. Kunskap om narkotikaanvändares konkreta, vardagliga livssituation är i dagens läge mycket bristfällig. Det saknas en mer analytisk och sammanhängande kunskap om hur narkotikaanvändare faktiskt lever. Vad innebär det att vara narkotikaanvändare i dagens Sverige? Hur uppfattar och tolkar man sin situation? Vilka handlingsalternativ och –strategier har man? Vilken roll spelar narkotikan i ens liv? Vad har den för betydelse? Det är bl.a. dessa frågor vi vill få kunskap om genom att intervjua människor som använder narkotika och vår utgångspunkt är att söka belysa dessa frågor utifrån narkotikaanvändarnas eget perspektiv.

Eftersom studien ska belysa narkotikans betydelse för narkotikaanvändare ur deras perspektiv är språk och uttryckssätt viktigt. Därför använder vi bandspelare under intervjuerna. Självklart är alla intervjupersoner garanterade anonymitet och konfidentialitet. Materialet avidentifieras snarast möjligt och förvaras inlåst.

Vi är väldigt tacksamma om du kan hjälpa oss att komma i kontakt med personer som är villiga att ställa upp och bli intervjuade. De är varmt välkomna att ringa antingen till Anita Rönneling, tel: 674 70 55 eller till Monica Skrinjar, tel: 16 14 60.

Stort tack på förhand!

Anita och Monica

⁹¹ Projektet som går under namnet MAX består av fem delstudier; 1) analys av redan befintliga registerdata avseende personer som mellan mitten av 80- t o m mitten av 90-talet varit inskrivna inom slutenvården med diagnosen narkomani, 2) nyckelpersonsintervjuer med bl.a. poliser, socialarbetare och f d narkotikamissbrukare, 3) analys av narkotikadomar avseende heroin och personer mellan 15-29 år, 4) CASE-finding undersökning och slutligen 5) kvalitativ fördjupningsstudie. En delrapport har publicerats: *Vad händer på narkotikaområdet? Narkotikamissbruk och marginalisering – tendenser inför millennieskiftet* (Guttormsson, Helling, Olsson 1999, rapport nr 55, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN).

Bilaga II

MAX: Frågeområden:

Hur beskriver intervjupersonerna sig själva?

Hur ser deras konkreta livssituation ut?

Hur ser deras vardagsmiljö ut? Vad består vardagen av?

Vilken roll spelar narkotikan i den miljön de lever i?

Vad har de för relationer till samhället?

Har narkotikaanvändningen förändrat deras relationer till samhället? Hur har eventuella förändringar konkret sett ut?

Sysselsättning? Skola? Boendesituation? Familj?

Hur ser deras umgänge ut? Vilka relationer har de till andra narkotikaanvändare och till ”nyktra” personer? Hur upplevs dessa olika relationer och vilken betydelse har de?

Vilket/vilka preparat använder de?

Hur länge har de använt narkotika och på vilket sätt?

I vilka situationer tar de narkotika? Tar de tillsammans med andra och i så fall vilka?

Hur hanterar intervjupersonerna om huvuddrogen inte är tillgänglig?

Vilken relation har intervjupersonerna till sina droger?

Vilken betydelse/innebörd har narkotikaanvändningen för intervjupersonerna?

Har betydelsen/innebörden av narkotikaanvändningen förändrats över tid? I så fall på vilket sätt?

Vad innebär missbruk för intervjupersonerna?

Vad innebär drogfrihet för intervjupersonerna?

Vilket/vilka sammanhang ingår IP i?

Vilka personer/grupper identifierar sig IP med? Vilka känner IP tillhörighet till?

Karaktärisera det/dom sammanhang som droganvändningen utövas inom

(Vad kallar de sig själva? Finns det något namn för sammanhanget?)

Vilka ingår i sammanhanget(en)? - ungefärligt antal.

Ålder, kön, civilstånd, sysselsättning, intressen – grovt

Vilka typer av aktiviteter ägnar man sig åt inom sammanhanget(en)?

Hur stabila är de? Ingår samma personer över längre tid? Eller är det fråga om lösa konstellationer? Finns kärnor av människor?

Hur många personer känner IP som använder narkotika? (IP behöver naturligtvis inte namnge personer, men det är viktigt att inte få svar som ”alla håller på”, ”knarket flödar”, ”det finns överallt” etc.)

Ingår de i sammanhang som IP ingår i?

Förhållande till omgivningen

När IP tar droger:

- tänker IP på att IP begår en olaglig handling?
- Har det betydelse för IP ifall det syns att IP har tagit droger? I så fall på vilket sätt?
(T ex om man är ute offentligt, är man orolig för att andra ska se att man är påverkad?)
- tänker IP på att det finns en risk för att polisen kan ingripa? Om så är fallet; hur hanterar IP det? Vad har IP för strategier att undvika polisen?

Kontextens betydelse för uppfattad upptäcktsrisk – beroende på i vilken situation man är drogpåverkad (ensam, tillsammans med andra, offentliga platser, slutna sällskap etc.) är det då skillnad på hur man upplever risken för att bli upptäckt?

Relation till samhället

Känner IP att IP har kontroll över sitt liv?

Känner sig IP delaktig i samhället? (Vad tänker IP på när IP hör ordet samhälle?)

Röstar IP? Varför?

Politiskt engagerad?

Läser IP dagstidningar?

Bilaga III

Fokusguide

Bakgrund/Inledning – presentationsrunda

Hur länge arbetat som polis/socialsekreterare? Inriktning? Hur länge haft denna inriktning? Hur länge jobbat här? Tidigare arbetsplats/-uppgifter?

Hur uppfattar ni svensk narkotikapolitik?
Målsättningar? Resurser?

Förändringar över tid vad gäller politiken
– har era arbetsvillkor förändrats?

De människor som ni stöter på i ert arbete som missbrukar narkotika, vad anser ni är deras problem?

Vad ska till för att lösa missbrukarnas problem?

Vad är era ambitioner med ert arbete?
- Personliga mål?

Lagstiftning tillräcklig?

Har ni de verktyg ni behöver för att arbeta med de här problemen?
Resurser, kompetens, ut- o. fortbildning?

Finns det aktörer som försvårar respektive underlättar för er att göra ert jobb?
Kontakt/samarbete med socialtjänst/polis, hälso- och sjukvården/avgiftningen,
frivilligorganisationer, kriminalvården, andra aktörer?

Hur ser kontakten/samarbetet ut?

Hur tycker ni att kontakten/samarbetet fungerar?

Finns det ansvarsområden som borde vara polisens/socialtjänstens,
men som inte är det?

Finns det ansvarsområden som är polisens/socialtjänstens, men inte borde vara det?

Har ni någon handlingsplan för ert arbete? Övergripande målsättningar verksamheten?

Hur ser ert konkreta arbete med narkotikamissbrukare ut?

I vilka situationer träffar ni missbrukare? I vilka syften?

Typfall. Vad sker under mötena?

Berätta kort om konkreta exempel.

Har er syn på narkotika och missbruk förändrats under den tid ni arbetat med de här frågorna?

Bilaga IV

Stockholm, datum

Information inför tisdagens fokusgruppintervju

Ni har blivit tillfrågade om att delta i en fokusgruppsintervju nu på tisdag om Ert arbete mot narkotika. Här kommer lite bakgrundsinformation om varför vi har bitt Er att delta.

Vi arbetar inom ett forskningsprojekt som går under arbetsnamnet Knarkaren och myndigheten som bedrivs vid Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning vid Stockholms universitet. Projektet är finansierat av Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (SFR) och kommer att pågå fram till 2002. Det är ett nordiskt samarbetsprojekt. En liknande studie genomförs i Danmark.

Som arbetsnamnet antyder handlar projektet om relationen mellan narkotikamissbrukare och olika myndigheter, närmare bestämt vad som sker när dessa möts. En myndighet som narkotikamissbrukare ofta kommer i kontakt med är polisen/socialtjänsten. Därför är det viktigt för oss att få kunskap om Ert arbete mot narkotika på gatunivå och under vilka villkor detta arbete genomförs. Det är även viktigt att utifrån Er kunskap, baserad på praktiska erfarenheter, få en inblick i hur Ni ser på narkotika som fenomen. Därför vill vi genomföra denna fokusgruppsintervju med Er.

Intervjun kommer att ta upp ett antal teman till diskussion som berör narkotika och missbruk. Intervjun beräknas ta ungefär en och en halv timme. Det är *gruppen* som står i fokus för intervjun, inte de enskilda deltagarna. Det är endast vi som leder intervjun som vet vilka som har deltagit. Ni är självklart garanterade anonymitet. Intervjun kommer att spelas in på band för att sedan skrivas ut. All information som på något sätt skulle kunna härledas till Er som enskilda deltagare eller som grupp kommer att avidentifieras. Deltagandet i intervjun är naturligtvis frivilligt. Har Ni frågor är ni välkomna att ringa.

Med vänliga hälsningar

Monica Skrinjar
Forskningsassistent
Tel:

Patrik Johansson
Forskningsassistent
Tel:

Börje Olsson, FD
Projektledare
Tel:

Rapportserien

ISSN 1400-853X

- 1995:1 Estrada, Felipe, *Ungdomsbrottslighetens utveckling 1975–1994*.
- 1996:1 Rytterbro, Lise-Lotte, *Narkotikamissbruk upptäckt genom urinprov*.
- 1997:1 Ringman, Karin, *Brottsförebyggande åtgärder i en förort*.
- 1997:2 von Hofer, Hanns (red.), *Nordic Criminal Statistics 1950–1995*.
- 1998:1 Backström, Malin (red.), *Homosexuell i dag*.
- 2001:1 Westfelt, Lisa, *Organisatoriska förändringar inom svensk polis under 1900-talet med avseende på kampen mot organiserad brottslighet*.
- 2001:2 Hörnqvist, Magnus, *Allas vårt ansvar – i praktiken. En statligt organiserad folkrörelse mot brott*.
- 2001:3 Shannon, David, *Graffiti and Adolescent Delinquency. An Analysis of Short Term Career Trajectories*.
- 2003:1 Tham, Henrik (red.), *Forskare om narkotikapolitiken*.
- 2003:2 Karlsson, Jenny & Pettersson, Tove, *Fokusgruppsintervjuer med ungdomar om genus och våld. Konstruktioner av gärningspersoner och offer*.
- 2003:3 Falck, Sturla, von Hofer, Hanns & Storgaard, Anette (red.), *Nordic Criminal Statistics 1950–2000*.
- 2005:1 Skrinjar, Monica, *Bilder av och åtgärder mot narkotika(miss)brukare – en reflexiv studie*.